

VERZEICHNIS DER ORIENTALISCHEN HANDSCHRIFTEN
IN DEUTSCHLAND · BAND VI, 1b

VERZEICHNIS DER ORIENTALISCHEN HANDSCHRIFTEN
IN DEUTSCHLAND

IM EINVERNEHMEN MIT DER
DEUTSCHEN MORGENLÄNDISCHEN GESELLSCHAFT

BEGRÜNDET VON
WOLFGANG VOIGT
FORTGEFÜHRT VON
DIETER GEORGE
HERAUSGEGEBEN VON
HARTMUT-ORTWIN FEISTEL

BAND VI, 1b

FRANZ STEINER VERLAG STUTTGART
1990

HEBRÄISCHE HANDSCHRIFTEN

TEIL 1B

DIE HANDSCHRIFTEN
DER STADT- UND UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK
FRANKFURT AM MAIN
(FORTSETZUNG VON TEIL 1A)

BESCHRIEBEN VON

ERNST RÓTH
UND
LEO PRIJS

FRANZ STEINER VERLAG STUTTGART
1990

U^o 86 534 - 6. 1. B <C> : OLS

CIP-Titelaufnahme der Deutschen Bibliothek

Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland /

im Einvernehmen mit d. Dt. Morgenländ. Ges. begr. von
Wolfgang Voigt. Weitergeführt von Dieter George. Hrsg. von
Hartmut-Ortwin Feistel. - Stuttgart : Steiner.

Teilw. hrsg. von Dieter George

NE: Voigt, Wolfgang [Begr.]; Feistel, Hartmut-Ortwin [Hrsg.]; George,
Dieter [Hrsg.]

Bd. 6. Hebräische Handschriften.

Teil 1. Die Handschriften der Stadt- und
Universitätsbibliothek Frankfurt am Main.

b. - (1990)

Hebräische Handschriften. - Stuttgart : Steiner.

(Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland ; Bd. 6)

Teil 1. Die Handschriften der Stadt- und Universitätsbibliothek

Frankfurt am Main / beschrieben von Ernst Róth u. Leo

Prijs.

b. - (1990)

ISBN 3-515-05030-2

NE: Róth, Ernst [Mitverf.]

Jede Verwertung des Werkes außerhalb der Grenzen des Urheberrechtsgesetzes ist unzu-
lässig und strafbar. Dies gilt insbesondere für Übersetzung, Nachdruck, Mikroverfilmung
oder vergleichbare Verfahren sowie für die Speicherung in Datenverarbeitungsanlagen.
Gedruckt mit Unterstützung der Deutschen Forschungsgemeinschaft. © 1990 by Franz
Steiner Verlag Wiesbaden GmbH, Sitz Stuttgart. Druck: Druckerei Peter Proff, Starnberg.
Printed in the Fed. Rep. of Germany

-347208-

INHALTSVERZEICHNIS

Vorbemerkungen	IX
Literaturverzeichnis	XI
Verzeichnis der Abkürzungen	XX
Umschrifttabelle	XXII
 Beschreibungen	 1
Ms. hebr. oct.151: Nr.159	1
Ms. hebr. oct.152: Nr.160	1
Ms. hebr. oct.153: Nr.161	3
Ms. hebr. oct.154: Nr.162	5
Ms. hebr. oct.155: Nr.163	6
Ms. hebr. oct.156: Nr.164	7
Ms. hebr. oct.157: Nr.165	8
Ms. hebr. oct.158: Nr.166	9
Ms. hebr. oct.159: Nr.167	10
Ms. hebr. oct.160: Nr.168	11
Ms. hebr. oct.161: Nr.169	14
Ms. hebr. oct.162: Nr.170	15
Ms. hebr. oct.163: Nr.171	19
Ms. hebr. oct.164: Nr.172	21
Ms. hebr. oct.165: Nr.173	22
Ms. hebr. oct.166: Nr.174	25
Ms. hebr. oct.167: Nr.175	26
Ms. hebr. oct.168: Nr.176	27

Inhaltsverzeichnis

Ms. hebr. oct.169: Nr.177	30
Ms. hebr. oct.170: Nr.178	31
Ms. hebr. oct.171: Nr.179	32
Ms. hebr. oct.172: Nr.180	34
Ms. hebr. oct.173: Nr.181	35
Ms. hebr. oct.174: Nr.182	36
Ms. hebr. oct.175: Nr.183	37
Ms. hebr. oct.176: Nr.184	39
Ms. hebr. oct.177: Nr.185	43
Ms. hebr. oct.178: Nr.186	46
Ms. hebr. oct.179: Nr.187	48
Ms. hebr. oct.180: Nr.188	51
Ms. hebr. oct.181: Nr.189	52
Ms. hebr. oct.182: Nr.190	53
Ms. hebr. oct.183: Nr.191	54
Ms. hebr. oct.184: Nr.192	56
Ms. hebr. oct.185: Nr.193	57
Ms. hebr. oct.186: Nr.194	62
Ms. hebr. oct.187: Nr.195	63
Ms. hebr. oct.188: Nr.196	64
Ms. hebr. oct.189: Nr.197	66
Ms. hebr. oct.190: Nr.198	67
Ms. hebr. oct.191: Nr.199	69
Ms. hebr. oct.192: Nr.200	70
Ms. hebr. oct.193: Nr.201	72
Ms. hebr. oct.194: Nr.202	74
Ms. hebr. oct.195: Nr.203	75
Ms. hebr. oct.196: Nr.204	77
Ms. hebr. oct.197: Nr.205	78
Ms. hebr. oct.198: Nr.206	79
Ms. hebr. oct.199: Nr.207	81
Ms. hebr. oct.200: Nr.208	82
Ms. hebr. oct.201: Nr.209	87
Ms. hebr. oct.202: Nr.210	89
Ms. hebr. oct.203: Nr.211	90
Ms. hebr. oct.204: Nr.212	98
Ms. hebr. oct.205: Nr.213	100

Inhaltsverzeichnis

Ms. hebr. oct.206: Nr.214	101
Ms. hebr. oct.207: Nr.215	103
Ms. hebr. oct.208: Nr.216	104
Ms. hebr. oct.209: Nr.217	104
Ms. hebr. oct.210: Nr.218	105
Ms. hebr. oct.211: Nr.219	107
Ms. hebr. oct.212: Nr.220	108
Ms. hebr. oct.213: Nr.221	110
Ms. hebr. oct.214: Nr.222	111
Ms. hebr. oct.215: Nr.223	113
Ms. hebr. oct.216: Nr.224	114
Ms. hebr. oct.217: Nr.225	115
Ms. hebr. oct.218: Nr.226	117
Ms. hebr. oct.219: Nr.227	118
Ms. hebr. oct.220: Nr.228	121
Ms. hebr. oct.221: Nr.229	122
Ms. hebr. oct.222: Nr.230	124
Ms. hebr. oct.223: Nr.231	126
Ms. hebr. oct.224: Nr.232	127
Ms. hebr. oct.225: Nr.233	129
Ms. hebr. oct.226: Nr.234	130
Ms. hebr. oct.227: Nr.235	131
Ms. hebr. oct.228: Nr.236	137
Ms. hebr. oct.229: Nr.237	138
Ms. hebr. oct.230: Nr.238	139
Ms. hebr. oct.231: Nr.239	140
Ms. hebr. oct.232: Nr.240	141
Ms. hebr. oct.233: Nr.241	143
Ms. hebr. oct.234: Nr.242	144
Ms. hebr. oct.235: Nr.243	145
Ms. hebr. oct.236: Nr.244	146
Ms. hebr. oct.237: Nr.245	148
Ms. hebr. oct.238: Nr.246	149
Ms. hebr. oct.239: Nr.247	151
Ms. hebr. oct.240: Nr.248	152
Ms. hebr. oct.241: Nr.249	153
Ms. hebr. oct.242: Nr.250	154

Inhaltsverzeichnis

Ms. hebr. oct.243: Nr.251	154
Ms. hebr. oct.244: Nr.252	156
Ms. hebr. oct.245: Nr.253	158
Ms. hebr. oct.246: Nr.254	162
Ms. hebr. oct.247: Nr.255	163
Ms. hebr. oct.248: Nr.256	164
Ms. hebr. oct.249: Nr.257	165
Ms. hebr. oct.250: Nr.258	167
Ms. hebr. oct.251: Nr.259	168
Ms. hebr. oct.252: Nr.260	168
Ms. hebr. oct.253: Nr.261	170
Ms. hebr. oct.254: Nr.262	172
Ms. hebr. oct.255: Nr.263	173
Ms. hebr. oct.256: Nr.264	175
Ms. hebr. oct.257: Nr.265	182
Ms. hebr. oct.258: Nr.266	183
Ms. hebr. oct.259: Nr.267	183
Ms. hebr. oct.260: Nr.268	185
Ms. hebr. oct.261: Nr.269	186
Ms. hebr. oct.262: Nr.270	187
Ms. hebr. oct.263: Nr.271	188
Ms. hebr. oct.264: Nr.272	190
Ms. hebr. oct.265: Nr.273	191
Ms. hebr. oct.266: Nr.274	192
Ms. hebr. oct.267: Nr.275	194
Ms. hebr. oct.268: Nr.276	195
Ms. hebr. oct.269: Nr.277	196
Ms. hebr. oct.270: Nr.278	198
Ms. hebr. oct.271: Nr.279	199
Ms. hebr. oct.272: Nr.280	202
Ms. hebr. oct.273: Nr.281	203
Ms. hebr. oct.274: Nr.282	203
Ms. hebr. oct.275: Nr.283	205

VORBEMERKUNGEN

Während der vorausgehende 1982 erschienene Band (VI, 1a) die Handschriften hebr. oct. 1-50 der Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt am Main beschrieb, enthält dieser Band (VI, 1b) die Beschreibung der restlichen Mss. hebr. oct. dieser Sammlung, nämlich 151-275. Der folgende Band (VI, 1c) soll mit der Beschreibung der Mss. qu. und fol. die Katalogisierung der Frankfurter Bestände abschließen. Dieser dritte und letzte Band soll auch die Register zum Gesamtbestand enthalten.

Unsere Arbeitsmethode ist in diesem Band die gleiche wie im vorausgegangenen Band (vgl. dort: "Zu unserer Arbeit", S. Xf.). Ebenso wie im vorausgehenden Band seien auch hier diejenigen Mss. hebr. oct. zusammengestellt, von denen wir keine Edition feststellen konnten:

153. 155/I,II. 160/I,II. 162/V. 163. 164. 165 (teilweise). 167. 168 (teilweise). 169. 170. 171/I,II. 172. 173. 176/I,II,II,IV,V. 177/I. 181. 183. 184. 185/II,III,IV,V,VI,VII. 188. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 198. 200/I,II,III,IV,V,VI,VII,VIII. 201. 202. 203/I,III,IV,V,VIII. 204. 205. 206/I,II. 210. 213. 214/II. 216. 217. 218. 219 (teilweise). 220. 221. 222. 223. 227 (teilweise). 228(?). 230. 231. 232. 235. 237. 238. 245/I,II,III,IV. 247. 248. 250. 253/I,II. 254. 256/III,IV,V. 258(?). 259-261 (teilweise). 263/I. 266/II. 267 (teilweise). 268. 270(?). 271 (teilweise). 274.

Der vorausgehende Band (VI, 1a) hat in der wissenschaftlichen Welt ein durchaus positives Echo gefunden. Es seien folgende Rezensionen genannt: MICHAEL KRUPP in: Freiburger Rundbrief 1983/84, S. 156 - JAMES BARR in: Journal of the Royal Asiatic Society, London, 1984, No.1, S. 122. - DAVID GOLDSTEIN in: The Library. The Transactions of the Bibliographical Society, Oxford University Press, Sixth Series, Volume 6, Number 2, June 1984, S. 180. - JEAN - PIERRE ROTHSCHILD in: Revue des Études juives, Paris, CXLV (3-4), 1986, S. 448.

Der Dank des unterzeichneten zweiten Bearbeiters gilt vor allem dem Leiter des VOHD - Projektes, Herrn HARTMUT-ORTWIN FEISTEL, für die wissenschaftliche und technische Betreuung der Arbeit, sowie allen bereits am Ende der Vorbemerkungen

Vorbemerkungen

zu Band VI, 1a genannten Wissenschaftlern, von denen leider der Begründer des Projektes, WOLFGANG VOIGT, nicht mehr unter den Lebenden weilt. Seiner, sowie seines früh verstorbenen Nachfolgers DIETER GEORGE, sei hier in wehmütiger Erinnerung gedacht.

Die Beschreibung der oct. 271-275 stammt hauptsächlich von H. STRIEDL.

München/London, Pesach (April) 1990

Leo Prijs

LITERATURVERZEICHNIS

- Adler, Catalogue E.N. Adler, Catalogue of the Hebrew Manuscripts of the Collection of Elkan Adler, Cambridge 1921.
- Asulai, Itinerarium R. Chajim Josef David Asulai, Ma'agal tōb ha-šālēm, Itinerarium (1753-1794). Ex autographo auctoris edidit Aron Freimann (hebr.), Berlin-Jerusalem, 1921-1934.
- Baer Seligmann Baer, Sēder 'abōdat Jisrā'ēl, Rödelheim 1868. Unveränderter Nachdruck s.l., Schockenverlag 1937.
- Benjacob, Thes. J.A. Benjacob, Ōšar ha-sefārim. Lat. Titel: Ozar ha-sepharim. Thesaurus librorum hebraicorum tam impressorum quam manu scriptorum. Wilna 1880.
- Brockelmann, GAL C. Brockelmann, Geschichte der arabischen Literatur, Leiden 1937-1949².
- Catal. Benzian Catalogue d'une precieuse collection hebraique de maunscrits, incunables et de livres rares et importants en vente chez Julius Benzian, Berlin 1869.
- Cat.-Carmoly Catalog der reichhaltigen Sammlung hebräischer und jüdischer Bücher und Handschriften aus dem Nachlaß des seel. Herrn Dr. G.B. Carmoly, welche am Montag 25. October 1875 und folgende Tage zu Frankfurt am Main im Auctionslokale der Herren Joseph Baer & Comp. Rossmarkt 18 gegen baare Zahlung öffentlich versteigert werden durch Joseph Baer & Com. Rossmarkt 18 und J.

Literaturverzeichnis

- Kaufmann, Bornheimerstr. 13. Frankfurt am Main 1875.
- Cat.- Margoliouth Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscripts in the British Museum, by G. Margoliouth, London 1909ff.
- Cat.- Neubauer Ad. Neubauer, Catalogue of the Hebrew Manuscripts of the Jews' College, Oxford 1886.
- Cat.- Paris H. Zotenberg, Catalogue des Manuscrits Hebreux et Samaritains de la bibliotheque Imperiale, Paris - Frankfurt 1866 (= Catalogue des Manuscrits Orientaux de la Bibl. Nat.I,1).
- Cat.- Petersburg Catalogue des Manuscrits et Xylographes Orientaux de la Bibliotheque Impériale Publique de St. Pétersbourg. S.P. 1852.
- Cat.- Sass. D.S. Sassoon, Ohel Dāwīd. Descriptive Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscripts in the Sassoon Library London, Vol. 1/2, Oxford 1932.
- Davidson, Thes. Isr. Davidson, Ōṣar ha-šīrā we-ha-pijjūt mi-zeman ḥatimat kitbē ha-qōdeš 'ad rēšit teqūfat ha-ḥaškālā. Engl. Titel: Thesaurus of Mediaeval Poetry, Bd. I-IV, New York 1924-1933.
- De Rossi, BJA Joh. Bernh.de Rossi, Bibliotheca Judaica Antichristiana, qua editi et inediti Judaeorum adversus Christianam religionem libri recensentur, Parmae 1800.
- De Rossi, Cat. Joh. Bernh. de Rossi, Mss. codices hebraici bibliothecae J.B. de Rossi ... accurate ab eodem descripti et illustrati, Parmae 1803.
- Deutsche EJ Encyclopaedia Judaica (erschienen nur Bd. 1-10, bis zum Buchstaben "I" incl.), Berlin 1928ff.
- Eisenstein, Ōṣar Jehuda Dawid Eistenstein, Ōṣar midrāšīm. Bēt 'ēqed le-mataim midrāšīm qeṭannīm we-aggādōt u-ma'asijjōt ... Engl. Titel: Ozar midrashim. A library of two hundred minor midrashim, ed. with introduction and notes. New York 1915 und 1928.
- EJ Encyclopaedia Judaica, 16 Bdd. (engl.), Jerusalem 1970.

Literaturverzeichnis

- Elbogen, Jüd. Gottesdienst Ismar Elbogen, Der jüdische Gottesdienst in seiner geschichtlichen Entwicklung. 3. Aufl. Frankfurt am Main 1931. Photomechanischer Nachdruck Olms, Hildesheim 1967.
- Enc. ha-iwrit Ha-ensiqlopēdijā ha-‘ibrīt (hebr.), Jerusalem - Tel Aviv 1948ff.
- Fleischer, Poetry E. Fleischer, Hebrew Liturgical Poetry in the Middle Ages (hebr.), Jerusalem 1975.
- Freimann, Union Catal. Aaron Freimann, Union Catalog of Hebrew Manuscripts and their location. Vol.I (Index of Menahem Hayyim Schmelzer with an introduction by Salo Wittmayer and "Aron Freimann" a Personal Tribute by Selomo Dov Goitin), N.Y. 1973. Vol. II (Verzeichnis der Handschriften), N.Y. 1964.
- Friedberg, Bēt‘ēqed I/II. CH.B. Friedberg, Bēt ‘ēqed sefārīm. Beth Eked Sepharim. Lexique bibliographique. 1. Aufl. Anvers 1928-1931, 2. Aufl. (published by Baruch Friedberg), Tel Aviv 1951-1956.
- Friedberg, Ergänzungen Bet Eked Sepharim, Bibliographical Lexicon, New Series: Vol.I (כ - א), 1950-1973, Ed. "Zion" Institute, Kiriat Schmona 1974. Vol.II (ט - ג), III (ז - י), IV (ק - ה), (ת - ו), 1950-1974, Ed. "Zion" Institute, Safad 1976.
- Fürst, BJ Julius Fürst, Bibliotheca Judaica, Leipzig 1849-1863.
- Graetz, Geschichte Heinrich Graetz, Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart, Bd. 1-11, Berlin (und andere Orte) 1853ff.
- Gross, Gall.Jud. Henri Gross, Gallia Judaica, Paris 1897.
- Halkin Moses Maimonides Epistle to Yemen. The Arabic Original and the three Hebrew Versions. Edited from Manuscripts with Introduction and Notes by Abraham S.Halkin and an English Translation by Boaz Cohen, New York, American Academy for Jewish Research 1952 (hebr.).

Literaturverzeichnis

- Horovitz, Frankt.Rabb. Markus Horovitz, Frankfurter Rabbinen. Ein Beitrag zur Geschichte der israelitischen Gemeinde in Frankfurt am Main, Frankfurt am Main 1882-1885. 2.Aufl. mit Ergänzungen von Rabb. Dr. Josef Unna, Kfar Haroeh (Israel) 1969 (Übersetzung dieser 2. Auflage ins Hebr. erschien Jerusalem 1973). Unsere Zitate nach der Edition 1969.
- Jewish Enc. Jewish Encyclopedia (engl.), New York und London 1901ff.
- JLG Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft, Frankfurt am Main 1903-1932.
- Jöcher Christian Gottlieb Jöcher, Allgemeines Gelehrtenlexikon, Leipzig 1750.
- Jüd.Lex. Jüdisches Lexikon, 5 Bdd., Berlin 1927ff.
- JQR Jewish Quarterly Review, Philadelphia.
- Kahana, Abraham ibn Ezra D. Kahana, Rabbi Abrāhām ibn ‘Ezrā (hebr.), Warschau 1894.
- Kasher-Mandelbaum Šārē ha-elef. A complete bibliographical compendium of Hebraica written during the thousand year period between the close of the Talmud and the beginning of the Shulhan Aruch, ed. by Menahem M. Kasher and Jacob B. Mandelbaum (hebr.), New York 1959, 2.Aufl. Jerusalem 1978.
- Kasher - Mandelbaum
Ergänzungsartikel J. Mandelbaum. Qunṭres le-sēfer šare ha-elef, in: The Adam-Noah Braun Memorial Volume, Essays in Jewish Studies, Jerusalem 1969, S. 213-295.
- Kat.- Kaufmann M. Weisz, Katalog der hebräischen Handschriften und Bücher in der Bibliothek des Prof. Dr. David Kaufmann, Frankfurt am Main 1906.
- Kerem Hemed כּרֵם חֶמֶד. Zeitschrift in hebr. Sprache, erschienen in Wien, Prag und Berlin 1833-1856.
- Koren N. Koren, Jewish Physicians, A biographical Index, Israel University Press, Jerusalem 1973.

Literaturverzeichnis

- Krafft-Deutsch Die handschriftlichen hebräischen Werke de k.k. Hofbibliothek zu Wien, beschrieben von Albr. Krafft und Simon Deutsch. Wien 1847.
- KS Kirjāt Sēfer, Jerusalem. (Zeitschrift)
- Levin, Abraham ibn Ezra I. Levin, Abraham ibn Ezra, His Life and his Poetry (hebr.) Tel Aviv 1965.
- Löwenstein Leopold Löwenstein, Zur Geschichte der Juden in Fürth, in: JLG, VI, 1908, S. 153-233 (1. Teil), und VIII, 1910, S. 65-213 (2. Teil).
- Löwinger - Weinryb D.S. Löwinger and D. Weinryb, Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Library of the Jüdisch-Theologisches Seminar in Breslau. Publication of the Leo Baeck Institute. Wiesbaden 1965.
- Maier, Geschichte Johann Maier, Geschichte der jüdischen Religion, Berlin/ New York 1972.
- Mann Jacob Mann, Texts and Studies in Jewish History and Literature. Vol. I und II (Karaitica). Philadelphia 1931-1935. Repr. N.Y. 1972.
- Margalioth, Enc. Mordechai Margalioth. Encyclopedia of great men in Israel (hebr.), 4 Bdd., Tel Aviv 1960-1961.
- Marx, Polemical Mss. Alexander Marx. The Polemical Manuscripts in the Library of the Jewish Theological Seminary of America, in: Studies in Jewish Bibliography and related Subjects, in Memory of Abraham Solomon Freidus, New York 1929.
- Michael, Ōr. H.J. Michael, Ōr ha-ḥajjim. Frankfurt am Main 1891. Nachdruck New York 1965.
- MGWJ Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums.
- Mortara Marco Mortara, מְזַכֵּרַת חֲכָמֵי אִיטָלְיָא, Indice alfabetico dei Rabbini e Scrittori Israeliti in Italia, Padua 1886.
- Neubauer , Bodl. Adolf Neubauer, Catalogue of the Hebrew manuscripts in the Bodleian Library, Oxford. Vol.I. Oxford 1886: Vol.II (mit A.E. Cowley), Oxford 1906.

Literaturverzeichnis

- Prijs, Abraham ibn Ezra
Leo Prijs, Abraham ibn Ezra's Kommentar zu Genesis Kapitel 1. = Verzeichnis der orient. Hss. in Deutschland, herausg. von W. Voigt, Supplementband 17, Wiesbaden 1973.
- Prijs, Basler Drucke
Die Basler hebr. Drucke, bearbeitet von Joseph Prijs, ergänzt und herausgegeben von Bernhard Prijs, Olten 1964.
- Prijs, Dreif. Faden
Leo Prijs, Der dreifache Faden. Leben und Wirken dreier großer Führer in Israel. 1. Teil: Rabbi Moses Sofer (= auszugsweise Übersetzung des von S. Schreiber verfaßten Buches *Ḥuṭ ha-mešullāš* vom Hebr. ins Deutsche), Basel 1952.
- Rabbinowicz, Kat.
(auch: Kat. Rabbinowicz)
R.N. Rabbinowicz. אוהל אברהם, רשימת הספרים אשר אסף ... אברהם מערצבאכער, הוצ' לאור רפאל נטע ראבינאוויטץ, München 1888.
- Rosin, Abraham ibn Ezra
D. Rosin, Reime und Gedichte des Abraham ibn Ezra, in den Jahresberichten des jüd.-theologischen Seminars Breslau, Breslau 1885ff.
- Roth, Italy
Cecil Roth, The History of the Jews in Italy, Philadelphia 1946.
- Roth - Striedl
Verzeichnis der orient. Hss. in Deutschland (VOHD), herausg. von W. Voigt, Bd. VI: Hebr. Hss., Teil 2. herausg. von Hans Striedl unter Mitarbeit von Lothar Tetzner beschrieben von Ernest Róth, Wiesbaden 1965.
- Roth - Striedl, Hamburg
Verzeichnis der orient. Hss. in Deutschland (VOHD), herausg. von Dieter George, Bd. VI, Teil 3 (Sammlung Levy an der StuUB Hamburg), beschrieben von E. Róth und H. Striedl, Wiesbaden 1984.
- Schirmann
Ḥajjīm Schirmann. Ha-šīrā ha-‘ibrīṭ bi-Sefarad u-bi Provence, 2 Bdd., Tel Aviv/ Jerusalem 1954-1956 (seither weitere Auflagen).
- Schirmann, Anth. Ital.
Jefim (Ḥajjīm) Schirmann, Mibḥar ha-šīrā ha-‘ibrīṭ be-Italia. Anthologie der hebr. Dichtung in Italien (= Sifrē hā-mākōn le-ḥēqer ha-šīrā ha-‘ibrīṭ III, 1), Berlin 1934.

Literaturverzeichnis

- Scholem - Joel, Cat. Catalogus Codicum Cabbalisticorum quot conservantur in Bibliotheca Hierosolymitana, digessit G. Scholem adiuvante B. Joel (Sonderdruck aus KS VII, hebr.), Jerusalem 1930.
- Scholem, Mystik G. Scholem, die jüd. Mystik in ihren Hauptströmungen, Fr./M 1957.
- Schwarz Arthur Zacharias Schwarz, Die hebräischen Handschriften der Nationalbibliothek in Wien, Leipzig 1925.
- Shulvass, Renaissance Moses A. Shulvass, The Jews in the world of the Renaissance, Leiden 1973 (aufgrund der hebr. Ed. 1965).
- Slatkine מנחם מענדל זלאטקיין, אוצר הספרים חלק שני, כולל הערות, תקונים, הוספות ומפתח שמות המחברים לספר אוצר הספרים של ר. יצחק אייזיק בן-יעקב (= Ergänzungen zu Benjacob, Thes.), Jerusalem 1965.
- Steinschneider, Berlin M. Steinschneider, Verzeichnis der hebr. Handschriften (= Die Handschriftenverzeichnisse der Kgl. Bibl. zu Berlin, Bd.2, Abt. 1, Berlin 1878, Abt.2, Berlin 1897).
- Steinschneider, Bodl. M. Steinschneider, Catalogus librorum hebraeorum in Bibliotheca Bodleiana, Berolini 1852-1860.
- Steinschneider, GG M. Steinschneider, Gelehrten-geschichte (= Gesammelte Schriften, Bd.1), Berlin 1925.
- Steinschneider, GL M. Steinschneider, Die Geschichtsliteratur der Juden in Druckwerken und Handschriften, Frankfurt am Main 1905.
- Steinschneider, Hamburg M. Steinschneider, Catalog der hebräischen Handschriften in der Stadtbibliothek zu Hamburg, Hamburg 1878. Nachdruck: Dr. Ernst Hauswedell & Co., Hamburg 1969.
- Steinschneider, Hebr. Bibl. M. Steinschneider, המזכיר, Hebräische Bibliographie. Blätter für neuere und ältere Literatur des Judentums, Berlin 1858ff.
- Steinschneider, HÜ M. Steinschneider, Die hebräischen Übersetzungen des Mittelalters und die Juden als Dolmetscher, Berlin 1893. Nachdruck: Graz 1956.

Literaturverzeichnis

- Steinschneider, Mch. M. Steinschneider, Die hebräischen Handschriften der K. Hof- und Staatsbibliothek in München, 2. Aufl. München 1895 (= Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Regiae Monacensis, Tom. I, pars 1).
- Steinschneider, Os M. Steinschneider, *Ōṣerōt ḥajjim*. Ozroth Chajim. Katalog der Michael'schen Bibliothek (jetzt in Oxford), aus 862 Handschriften und 5471 Nrr. gedruckte Bücher bestehend, Hamburg 1848.
- Urbach, Ba'alē Ephraim E. Urbach, *Ba'alē ha-tōsāfōt*. The Tosaphists. Their history, writings and methods (hebr.), Jerusalem 1955 (seither weitere Auflagen).
- VOHD Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland. Im Einvernehmen mit der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft begründet von Wolfgang Voigt.
- Waxman, History Meir Waxman, *A History of Jewish Literatur*. Neuaufl. New York - London 1960, Bd. I-V.
- Wertheimer S.A. Wertheimer, *Bātē midrāšōt*. Published for the first time from Mss. discovered in the Genizoth of Jerusalem and Egypt with introductions and annotations by Shlomo Aharon Wertheimer, 2. Aufl. Bd.1, Jerusalem 1952, Bd.2, Jerusalem 1953.
- Wininger S. Wininger, *Große jüdische Nationalbiographie*, 7 Bdd., Cernauti 1925ff.
- ZDMG Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.
- ZfGJD Zeitschrift für Geschichte der Juden in Deutschland.
- ZfHB Zeitschrift für Hebräische Bibliographie. Unter Mitwirkung namhafter Gelehrter herausg. von Dr. H. Brody, Berlin 1896-1899; Frankfurt am Main 1900ff.
- Zunz, Abschreiber Leopold Zunz, *Abschreiber, Punktatoren, Korrektoren, Autographen*. In: *ZfHB* 18, 1915, S. 58-64 und 101-119.

VERZEICHNIS DER ABKÜRZUNGEN

A	Anfang	geb.	geboren
a.a.O.	am angegebenen Ort	gest.	gestorben
Abb.	Abbildung		
Abs.	Absatz	H.	Heft
Abschn.	Abschnitt	hebr.	hebräisch
Abt.	Abteilung	Hs., Hss.	Handschrift(en)
Anm.	Anmerkung	hsg.	herausgegeben
aram.	aramäisch		
AT	Altes Testament	ibid.	ibidem
Aufl.	Auflage	incl.	inclusive
Bd.	Band	Jh.	Jahrhundert
bes.	besonders	Jhg.	Jahrgang
Bl.	Blatt	jüd.	jüdisch
bzw.	beziehungsweise		
		K	Kolophon
ca.	zirka	Kap.	Kapitel
Cod.	Kodex	Kol.	Kolumne
		Kr.	Kreis
ders., dass.	derselbe, dasselbe		
d.h.	das heißt	lat.	lateinisch
DSB	Deutsche Staatsbibliothek		
		Ms., Mss.	Manuskript(e)
E	Ende		
ed., Ed.	edidit, Editio	NF	Neue Folge
Ed. pr.	Editio princeps	Nr.	Nummer(n)
Edd.	Editionen		
chem.	chemals	o.J.	ohne Jahr
El	Einleitung	or.	orientalis
f., ff.	folgend, folgende	PrSB	Preußische Staatsbibliothek
fol.	Folio		
Fragm.	Fragment		

Verzeichnis der Abkürzungen

r	Rektoseite	u.ö.	und öfter
		usw.	und so weiter
S.	Seite	u.zw.	und zwar
s.	siehe	s.u.	siehe unten
s.a.	sine anno	s.v.	sub verbo
SB	Staatsbibliothek	v	Versoseite
s.l.	sine loco	v.	von
s.o.	siehe oben	var.	variierend
sog.	sogenannt	Verf.	Verfasser
Sp.	Spalte	vgl.	vergleiche
StB	Stadtbibliothek	Vol.	Volumen
StuUB	Stadt- und Universitätsbibliothek	WB	Westdeutsche Bibliothek
T	Titel	z.B.	zum Beispiel
T.	Teil	Zl.	Zeile(n)
Tbl	Titelblatt	Zl.var.	Zeilenzahl variierend
Tom.	Tomus	z.St.	zur Stelle
		z.T.	zum Teil
u.a.	unter anderem	z.gr.T.	zum größten Teil
UB	Universitätsbibliothek	z.Z.	zur Zeit
Ü	Überschrift		

/	in der Hs. beginnt eine neue Zl.
()	Erklärungen, sinngemäße Ergänzungen der Stellen, die ursprünglich wohl in der Hs. standen, aber zerstört sind.
[]	nicht in der Hs. enthalten
...	in der Hs. enthalten, aber nicht zitiert
(...)	zerstörte oder unleserliche Stelle
(!)	sic!
(?)	in Lesung oder Bedeutung fraglich

Stehen (!) oder (?) direkt hinter dem Wort, beziehen sie sich auf dieses eine Wort, sonst auf den ganzen Passus.

ABKÜRZUNGEN DER BÜCHER DES ALTEN TESTAMENTS

Gen., Ex., Lev., Num., Deut., Jos., Jud., I/II Sam., I/II Reg., Jes., Jer, Ez., Hos., Joel, Am., Ob., Jona., Mi., Nah., Hab., Zeph., Hag., Sach., Mal., Ps., Prov., Hi., Ct., Ruth., Thr., Eccl., Est., Dan., Esr., I/II Chr.

UMSCHRIFTTABELLE

א	·	מ	m
ב	b	נ	n
ג	g	ס	s
ד	d	ע	·
ה	h	פ	p/f
ו	w	צ	s
ז	z	ק	q
ח	h	ר	r
ט	t	ש	š
י	j	ת	s
כ	k		t
ל	l		

Nicht besonders bezeichnet sind:

1. Spirantische Aussprache von בגדכת
2. Matres lectiones und
3. die Verdoppelung nach dem Artikel.

Šewā mobile ist durch "e" wiedergegeben.

BESCHREIBUNGEN

120

1875/76

Die Beschreibung des Jahres 1875/76 ist die erste, die die
Verhältnisse der Provinz in der Provinz beschreibt. Die
Beschreibung ist in drei Teile unterteilt: die Provinz, die
Provinz und die Provinz. Die Beschreibung ist in drei
Teile unterteilt: die Provinz, die Provinz und die Provinz.

120/1

1876/77

Die Beschreibung des Jahres 1876/77 ist die zweite, die die
Verhältnisse der Provinz in der Provinz beschreibt. Die
Beschreibung ist in drei Teile unterteilt: die Provinz, die
Provinz und die Provinz. Die Beschreibung ist in drei
Teile unterteilt: die Provinz, die Provinz und die Provinz.

120/2

1877/78

Die Beschreibung des Jahres 1877/78 ist die dritte, die die
Verhältnisse der Provinz in der Provinz beschreibt. Die
Beschreibung ist in drei Teile unterteilt: die Provinz, die
Provinz und die Provinz. Die Beschreibung ist in drei
Teile unterteilt: die Provinz, die Provinz und die Provinz.

120/3

1878/79

Die Beschreibung des Jahres 1878/79 ist die vierte, die die
Verhältnisse der Provinz in der Provinz beschreibt. Die
Beschreibung ist in drei Teile unterteilt: die Provinz, die
Provinz und die Provinz. Die Beschreibung ist in drei
Teile unterteilt: die Provinz, die Provinz und die Provinz.

QUESTIONNAIRE

1. How often do you use the following services?
1. Internet
 2. Email
 3. Mobile phone
 4. TV

2. How often do you use the following services?

220 fol., dazu vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Pappeinband; Lederrücken mit Goldpressung.

17,5:24,5 cm (13:19); 23 Zl. - Kustoden auf sämtlichen Verso-Seiten. Orientalische Mašqetschrift auf orientalischem Papier. Geschrieben ca. 15. Jh. Besitzvermerk auf fol. 1^r: **שלמה בכור חוצין**, dann auf fol. 15^r von derselben Hand: **שלמה יהושוע דויד ח' בכור חר' צדקה חוצין מבגדאד** vgl. CAT.-SASS., Vol. 2, S.764. Vgl. den gleichen Besitzer StuUB Ms. hebr. oct. 150. Besitzvermerk auf der v-Seite des vorderen Schutzblattes: "Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis." Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 128. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 128.

רקאנטי

Reqanaṭi. Mystischer Kommentar zum Pentateuch (Anfang und Ende defekt). Verfaßt von Menāḥēm ben Binjāmīn, aus Recanati (Stadt in Mittelitalien), Gesetzeslehrer und Mystiker, lebte Ende 13. und Anfang 14. Jh.; vgl. über ihn und sein Werk EJ, Bd. XIII, S. 1608; MARGALIOTH, Enc., S. 1061f.

... : (fol. 1^r)A **ישראל והגו'ן כפופה... [כמ] שר'זל נאמן פשוט נאמן כפוף.**
 .../ : (fol. 220^v)E **ואמ' על גזוליו ירחף כל' נוגעת**

Mehrmals ediert, zuerst in Venedig 1523; vgl. BENJACOB, Thes., S.551, Nr.254; vgl. ferner KASHER-MANDELBAUM, 2. Aufl., S.89f., Nr.116; SLATKINE, S.287, Nr.254. Es fehlen auch fol. zwischen 6 und 7, 7 und 8, 8 und 9.

Einband, Papier und Besitzer wie StuUB Ms. hebr. oct. 150.

249 fol., dazu vorne und hinten je 1 Papierschutzblatt. Pappeinband. Alte Foliierung (erscheint nur sporadisch): 1-235 (= 2-248). Unbeschrieben: fol. 1^v (249^r Schriftproben; 249^v jüdisch-deutsche Notizen).

18:24,5 cm (5:17 cm jede Kolumne); zweiseitig; 28 Zl. - Sporadisch Kustoden. Italiensiche Masquetschrift auf Pergament, ca. 1400. Auf fol. 246^f am linken Rand: Blütenranke; ibid. Deut. 33, 24 (ברוך מבנים / אשר) mit roten Buchstaben, als Hinweis auf den Namen des Schreibers: אשר. Schreiberzeichen (Gänsefeder) auch auf fol. 158^v und 246^v. Besitzbermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: "Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis." Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr.130. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 130. Vermerk auf fol. 2^f oben:

חננני ה' ונתן לי מברכתו הרש"י הלז דוד המלמד בן לאאמ"ו ?
 מנחם זצ"ל / איש פרווינצא והלותיו לבני מנחם (יצ"ו ?)
 יזייא ללמוד מלאכת ... ? ... וזה היה ח' כסלו שנת (... ?)

רש"י על התורה

RaŠI al ha-tōrā. Kommentar zum Pentateuch. Verfaßt von Šelōmō ben Jišhāq, genannt RaŠI, dem 1105 gestorbenen Klassiker.

:(fol. 2^f) A

...בראשית ברא אמר/ר' יצחק לא/ היה צריך להתחיל את/ התורה אלא מהחדש הזה לכם

:(fol. 248^v)E

י"שר כחך ששברת / אשרי תלמיד שרבו מודה לו / תם

Fol. 1^f enthält verschiedene Psalmverse und den Anfang des RaŠI-Kommentars. Auf fol. 2^f neuer, eigentlicher Beginn. Die Hs. hat viele Glossen. Die erste Glosse: nach Gen. 1,5 (fol. 2^f, Spalte 1 in der Hs.); sie lautet:

הגהה זו מצאתי בסוף / הפרשה והעתקתיה במקומה. בראשית / עם דברים שהיו
 ראשית, וזהו רוח וחשך / ומים ותהום שלא מצינו בהם יצירה / אחרת, והמלאכים ...
 הגה"ה אמ' בנימין צעיר מה לנו לחלוק / על דברי האגדה: (ibid. Spalte 2):
 ולומר שהמלאכים / נבראו ביום ראשון
 Diese Glosse bezieht sich auf die vorher erwähnte Glosse. Vom Autor dieser zweiten Glosse, בנימין צעיר, finden sich häufig noch weitere Glossen in der Hs., z.B. nochmals ibid. Zl.4 v.u.: אמר' רב' בנימין צעיר; fol. 7^f, Spalte 2:

ואני בנימין צעיר קיבלתי הן האדם היה כאחד / כלומר' הרי הוא מיוחד בעולם
 ומי גרם לו ממנו, מן העץ שאכל ...

Ein Teil der Glossen, (z.B. diejenige auf fol. 7^f, Spalte 2) hat die Einleitung:

וגם זאת ההגהה כתובה בסוף הפרשה

Die Glossen sind häufig am Rande durch eine verschlungene Linie gekennzeichnet, z.B. fol. 22^f, Spalte 2. Den Glossator בנימין צעיר identifiziert RABBINOWICZ, Kat., als בנימין מרומי. Über Binjāmīn ben Jehūdā aus Rom (italienischer Bibelexeget und Grammatiker, gest. 1355) vgl. EJ, Bd. IV, S. 1283f., s.v. Bozocco, Benjamin ben Judah.

Unsere Hs. befindet sich nicht unter den von A. BERLINER (Edition des Pentateuchkommentars Raschis, Berlin 1866, S. XI - XIII) aufgezählten Hss.; wurde also von BERLINER nicht ausgewertet. Sie verdient besondere Beachtung wegen der Glossen.

161

Ms. hebr. oct. 153

115 fol., dazu vorne und hinten je ein Schutzblatt. Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^{rv}, 2^v, 90^v - 91^v und 94^v - 115^v. Hebr. Follierung: **צ** - **א** (= fol. 4^r - 94^r; fol. 91 nicht mitgezählt).

19:25,5 cm (16:23); 29 Zl. - Italienische Maßquetschrift auf Papier. Geschrieben im Jahre 5604 (= 1844) von Jiṣḥāq ben Jiśrā'el Luzzatto in Padua. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Einbanddeckels: "Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis". Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 121. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 121. Tbl (fol. 2^r) aus glattem, rosafarbenem Papier mit eingepreßter Randleiste (Blütenmuster).

צריח בית אל

Ṣeriaḥ bēt ēl. "Wartturm des Tempels". Apologetisches Werk. Verfaßt in spanischer Sprache von Abrāhām Gēr aus Cordoba (Lebenszeit unbekannt) und aus dem spanischen Original ins Hebr. übersetzt von Mardokai ben Nātān (Marco) Luzzatto, (1720-1899) aus Triest.

: (fol. 2^r) Tbl

ספר / צריח בית אל / אשר

חבר אחד מתלמידיו של אברהם אבינו מאנוסי קורדובה / אשר בממלכת ספאניא
כבוד שמו החכם החסיד רי / אברהם גר צדק אשר בין האלף הרביעי לאלף החמישי .../

(Zl. 8) ויבנה את הצריח הזה / למגן ... / ולהראות טעיות הנוצרים

/ ... / בלשון איטליאנו ... / (Zl. 14) הועתק הספר הזה בלשונינו הקדושה /

על ידי ... מרדכי בר נתן / לוצאטו זלה"ה מעיר טריאטי יע"א / והוסיף בו

פירושים נפלאים הובאו בסוף הספר / ונעתק פעם ראשונה מהמשכיל כמהח"ר

שמואל חיים לולי תנצב"ה מעיר גוריציאה. ופעם שנית על ידי יצחק בר ישראל /

לוצאטו: לתשוקת הרב הכולל כמוהר"ר מרדכי שמואל / גירונדי נר"ו. ריש

מתיבתא ומורה צדק פה ק"ק פאדובה יע"א: / בחדש הרביעי שנת בשפתי נבון:

תמצא חכמה לפ"ק (= 1844)

: (fol. 3^r)

בסוף הספר תמצא ביאורים נחמדים על / דברי המחבר ז"ל אשר כתב בטוב טעם ודעת
מעלת החכם המעתיק רבי מרדכי לוצאטו / זלה"ה והם נכוחים (?) למבין וישרים

: (fol. 4^r)A

הקדמה / בהנו"א / אמר המחבר: אחי ורעי יוצאי ירך יעקב אבינו: אני טרם ידעתי את ה'...

: (fol. 90^f)E

... ושמו אחד נודע נורא ונקדש בכל הגוים / אשר על פני כל הארץ והיה לה' לשם ולתהלה לכבוד / ולתפארת במהרה בימינו אמן וכן י"ר: / תם ונשלם שבח לאל בורא עולם

Die Angabe auf dem Tbl ist falsch. Der Verf. schrieb nicht in italienischer, sondern in spanischer Sprache. Der Originaltitel lautet (nach DE ROSSI, BJA, S. 5 und S. 58; BENJACOB, Thes., S. 514, Nr. 228): *Fortaleza del Judaismo y confuion del estraño, Munimen Judaismi ac confusio extranei*. Vgl. auch SLATKINE, S. 270, Nr. 228.

Der Übersetzer fügte dem Werk einen Anhang hinzu. Er findet sich auf den fol. 92^f - 94^f:

: (fol. 92^f)Ü

אזהרת הסופר אל עין הקורא

: (fol. 92^v)A

אמר המעתיק בנפול חבלי בנעימות ...

: (fol. 94^f)E

... והוא למטה ממנו במדרגת כתנות עור מדרגה שנשאר / בה אדם אחר חטאו

Fol. 3^v enthält eine Liste der im Werk vorkommenden Abkürzungen.

Eine andere Hs. unseres Werkes befindet sich in der Bibliothek des Jewish Theological Seminary in New York, vgl. MARX, *Polemical Mss.*, S. 259, Nr. 46,1.

Angaben über Verf. und Übersetzer: DE ROSSI a.a.O.; BENJACOB a.a.O.; MARX a.a.O.; deutsche EJ, Bd.I, S. 531, s.v. Abraham der Proselyt IV.; J. ROSENTHAL, *Anti-Christian Polemics from its Beginnings to the End of the 18th Century*, Areschet Vol.II, Jerusalem 1960, S. 159, Nr. 119 und S. 169, Nr. 171.

Unsere Hs. ist, soweit wir sehen, nirgends erwähnt.

10 fol., dazu vorne und hinten je 1 Papierschutzblatt. Pappereinband.

17:22 cm (11:15 cm); 34 Zl.- Italienische Maßquetschrift auf Pergament. Geschrieben zu Beginn des 14. Jh.'s (laut COHEN, in seiner unten zitierten Ed., S. 102). Besitzvermerke auf fol. 1^v:

שלמה מנחם בכ"ר משה בכ"ר שלמה בכ"ר דוד בכ"ר שלמה בכ"ר רפאל ז"ל מאורבינו
שרפאל הנ"ל / בא מגלות צרפת בשנת ה' קנ"ה (?...) לישב באורבינו
ויהיו (!) שם תולדותיו עד היום הזה

und auf fol. 2^r: שלמה מנחם מאורבינו יצ"ו. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: "Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis". Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 122. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 122.

ספר הקבלה

Sēfer ha-qabbālā. Buch der Überlieferung. Chronologisches Werk; Ende defekt. Verfaßt von Abrahām ben Dāwīd ibn Dā'ūd, spanischer Historiker und Philosoph, geb. ca. 1110 in Cordova, gest. ca. 1180 in Toledo (vgl. EJ. Bd. VIII, S. 1159ff.).

: (fol. 1^r)A

זה ספר הקבלה שחבר הראב"ד ז"ל. זה ספר הקבלה כתבנוהו להודיע התלמידים...

: (fol. 10^v)E

... והיתה] = והיה[רוכל והיתה חנותו סמוכה לחצר

In der Hs. fehlt das letzte Drittel des Werkes, beginnend mit dem Aufstieg des Šemū'el ha-nāgīd, gest. 1055, zum Minister des Königs von Granada.

Erstausgabe Mantua 1514, dann öfters ediert. Kritische Ed. in: ADOLF NEUBAUER, Medieval Jewish Chronicles and Chronological Notes, edited from printed books and manuscripts, Vol. I, Oxford 1887, S. 47-82. Ibid. S.XIIIff. sind Hss. aufgezählt, worunter aber nicht die unsrige. Weitere Kritische Ed.: GERSON D. COHEN, A Critical Edition with a Translation and Notes of the book of Tradition by Abraham ibn Daud, Philadelphia 1967. COHEN hat auch unsere Hs. benutzt, die er als wertvoll bezeichnet (vgl. ibid., S.102, Nr. 5).

Sammelband in 2 Teilen.

41 fol.; vorne und hinten je 1 Schutzblatt (beide Schutzblätter mitgezählt). Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 2^v und 14^v - Ende. Teil I = fol. 3^r - 10^r; Teil II = fol. 10^v - 14^r.

17,5:23 cm (ca. 16: ca. 20 cm); Zl. var. - Kustoden an sämtlichen r- und v-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, geschrieben im Jahre 5531 (= 1771) in Metz (von Geršōn, Vorbeter in Metz?), laut Vermerk auf fol. 10^v:

הפינקס הלז שייך להב"ח גרשון בן כהר"ר מאן שץ / דק"ק מיץ שליט א"ס נכתוב (!) בשנת תקל"א. Besitzeintrag auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: "Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis". Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 124. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 124. Auf fol. 21^v Besitzvermerk aus späterer Zeit:

זה בוך שייך להאלוף והקצין כהר"ר אברהם לוי סג"ל

I

קורות ישו הנוצרי

Qōrōt Jēšū ha-nōšerī. Geschichte des Nazareners Jesu, in jüdisch-deutscher Sprache. Der Anfang scheint defekt.

: (fol. 3^r)Ü
קורות ישו הנוצרי

: (ibid.)A

(?...?) האט קיין חלק באלקי ישראל ... מגלה פנים / בתורה שלא כהלכה...

: (fol. 10^r)E

... מקבל גוועזין / אז דיא וועלין האלטין וועלין האלטין וואש אין אין (!) כליון (= אונגליון) שטיט / אז וויא דא שטייט אין איין כליון והפרו תורת משה

Der letzte Satz enthält ein Wortspiel mit dem Wort Evangelium.

Bei SAMUEL KRAUSS, Das Leben Jesu nach jüdischen Quellen, herausgegeben und erläutert, Berlin 1902, sind keine jüdisch-deutschen Hss. erwähnt.

Vgl. Ms. hebr. oct. 249.

II

מעשה מן הקדוש רפאל הלוי

Ma'ase min ha-qādōš Refā'el ha-lēwī. Geschichte des Märtyrers Refā'el ha-lēwī, in jüdisch-deutscher Sprache.

: (fol. 11^r) A

ערב ר"ה ת"ל (= 1669) לפ"ק בהשכמה איז רפאל מבאלכי לק"ק מיץ גריטן ...

: (fol. 14^r) E

... עז איז איבר גי' שעות ניט גוועזין זא ער דורך טענשין גריטן איז

Die Begebenheit hat sich also im Jahre 1669 zugetragen. Auf fol. 10^v Schilderung der Begebenheit in Kürze, Beginn:

מעשה מן הקדוש ... איש חסיד הנקרא בשמו רפאל מבאלכי נשרף על קדוש השם

Dieser Teil II ist bei STEINSCHNEIDER, GL, § 181 als ("Merzbacher 124") genannt.

Fol. 2^r gemeinsames Tbl von der Hand CARMOLYS:

קורת ישו הנוצרי / ומעשה / מן הקדוש רפאל הלוי / ... שנשרף על קדוש השם
 בק"ק מיץ / שנת ת"ל לפרט / נעתק / שנת תקל"א ליצירה / פה ק"ק מיץ / בעה"י.

164

Ms. hebr. oct. 156

183 fol. in Pergamenteinband, Zwischen fol. 42 und 43 ein zum Text gehöriges, aber (wohl versehentlich) nicht mitgezähltes Bl., das wir in der Folge als fol. 42a bezeichnen. Unregelmäßige hebr. Foliierung: ס - כא (= fol. 12^r - 52^r; fol. 16 (unbeschrieben) sowie fol. 24 und 27 sind ohne hebr. Foliierung; fol. 39 = מה, fol. 40 = מז ! Fol. 42a = ך, hat also n u r hebr. Foliierung). Unbeschrieben: fol. 1^v - 11^v, 16^v und 181^r - 183^v.

15,5: 20 cm (5: 14,5 cm jede Kolumne); zweispaltig; ca. 30 Zl. - Kustoden auf sämtlichen v-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, 19. Jh. - Fol. 1^r umrahmtes Tbl (von CARMOLY). Besitzeintrag auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: "Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis". Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus dem Kat. RABBINOWICZ, Nr. 119. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 119.

שו"ת צמח צדק

Še'elōt u-tešūbōt šemaḥ šedeq (laut Tbl CARMOLYS, fol. 1^r). Responsensammlung; Anfang und Ende defekt. Verfaßt von Menāḥēm Mendel Krochmal aus Nikolsburg, ca. 1600 - 1661 (vgl. EJ, Bd. X, S. 1268f.).

:(fol. 12^r)A

... י"ד / שמעתי הוגים ומצפצפים ...

:(fol. 179^v)E

ק"ב / שאלה באחד שהיה מכה את חברו ... (fol. 180^v) / שאין השמאים יכולים להתפשר עמו

Es handelt sich um eine Abschrift aus den gedruckten Ausgaben. Erste Ed.: Amsterdam 1675, gefolgt von weiteren Edd.; vgl. BENJACOB, Thes., S. 511, Nr. 147. Die Hs. enthält die Responsen Nr. 14 - 102.

165

Ms. hebr. oct. 157

157 fol. in beschädigtem Ledereinband über Holzdeckeln; aufbewahrt in Pappkarton. Vielfach Tintenfraß. Fol. 1^r z.T. verwischt. Unbeschrieben: fol. 155^v - 157^v.

15: 22 cm (ca. 10: ca. 14 cm); 28-32 Zl. - Italienische Maßquetschrift auf Papier, ca. 15. Jh. - Häufig Kustoden. Besitzeintrag auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: "Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis". Ibid. Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 118. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 118.

פרקי משה

Pirqē Mōse. Aphorismen Mosis. Medizinisches Werk in 25 Abschnitten. Verfaßt von Mōše ben Maimūn (Maimonides, gest. 1204) in arabischer Sprache unter dem Titel Fuṣūl Mūsā und aus dem Arabischen ins Hebräische übersetzt (s. unt.).

:(fol. 1^r)A

... אמר החכם הנעלה רבינו משה בן עבד ...

:(fol. 155^r)E

... / אבל הוא עניין שהבדילו / להביא ראיה לדבריו / לא דבר אחר. / נשלם מאמר הכ"ה, תהלה לאל יתעלה ובהשלמתו נשלם ספר הפרקים לרב" / הגדול הפילוסוף אור הגולה מורינו / ורבינו משה זצוק"ל בן החכם הגדול / מימון

הקרטבי נר מערבי ז"ל / בנלך ואעי.

Der Inhalt des Werkes ist zusammengefaßt in EJ, Bd. XI, S. 778f. Über das Werk und seine Hss. vgl. STEINSCHNEIDER, HÜ, § 481/4, S. 766; id., Mch., Nr. 111/1, S. 67; H. DIELS, Die Handschriften der antiken Ärzte, Bd. I, Berlin 1905, S. 8, 79-80.

Der erste Abschnitt beginnt in der Handschrift (fol. 2^v) mit:

המאמר הראשון יעלה על פרקים נתלים בהנחת / המלאכה, כלומ' יצורת איברי
גוף האדם ופעולותיו וכחותיו

Fol. 152^r heißt es:

אמ' הלל בהעתק זה הדיבור יקשה על מה / שכתוב בשער כ"א מן המורה כי שם
כתב שמי שיאמין... כתיוב הצל עם הגוף והחום עם האש לא הבין שרשי אריסטו'
...וצריך עיון כדי להסכים המאמרים ושלא יקשו זה על זה. עד הנה דברי הלל בהעתקה

Es ist bekannt, daß Hillēl ben Šemū'ēl einen Teil des Mōre nebūkīm kommentierte; vgl. STEINSCHNEIDER, HÜ, § 245, S. 426. Übersetzer wohl Zerahjā ben Jiṣḥāq (vgl. STEINSCHNEIDER, HÜ, § 481/4, S. 766).

Die Hs. wurde von SUESSMAN MUNTNER, in seinem Werk: Moshe ben Maimon, Medical Aphorisms (hebr.), Jerusalem 1959, verwendet. (Übersetzung ins Englische: New York 1971).

Verzeichnis der Drucke bei FRIEDBERG, Bēt 'ēqed II, S. 854, Nr. 866.

Vgl. Ms. hebr. oct. 233.

166

Ms. hebr. oct. 158

125 fol. in Ledereinband über Holzdeckeln (beschädigt) mit Blindpressung. Fol. 1^{rv} und 104^v unleserlich. Fol. 2, 41-44, 59-62, 72-73 und 81-84 beschädigt. Unbeschrieben: fol. 125^{rv}.

15: 22 cm (9: 15,5 cm); 27 Zl. - Kustoden. Italienische Mašqeṣchrift auf Papier, mit Pergamentlagen. 14.(?) Jh. - Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels und auf fol. 125^v: "Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis". Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 132. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 132.

רש"י

Rašī. Der klassische Kommentar der Šelōmō ben Jiṣḥāq (gest. 1105) zum Talmud, Traktate Bēšā und Qiddūšin.

:(fol. 1^v)A

ביצה שנולדה ביום טוב...

:(fol. 124^v)E

... והילכת' / שליח נעשה עד גר'

E = Qiddūšīn Bl. 43a, (Raschi-Text Zl.3 v.unt.). Dann folgt, zu Qiddūšīn Bl. 43b (Raschi-Text Zl. 3 v.ob.):

ג'י מאי קסבר האי תנא דבדיני ממונות שליח...

der Text bricht ab mit: ... שבועת היסת דמי שתבעי בעלי / דינין (das letzte Wort ist Kustode). Fol. 1^r enthält Talmudtexte aus Qiddūšīn. Fol. 2 ist falsch eingereiht und überflüssig: der gleiche Text findet sich auf fol. 41. Fol. 1^v - 84^r enthalten den Kommentar zu Bēšā und fol. 85^r - 124^v den zu Qiddūšīn. Der Kommentar zu Qiddūšīn beginnt (zu Bl. 16b, Raschi-Text Zl. 11 v.ob.):

מודו רבנן דהוי סימן ואפילו נשרו.

... שאת תרגום ירושלמי / שומא ורוא"ה(?)

Die Hs. hat wertvolle Varianten und verdient, zu einer textkritischen Ed. herangezogen zu werden. Sie ist (als Ms. Merzbacher Nr. 132) genannt bei D.S.BLONDHEIM, Tentative list of extant manuscripts of Rashi's talmudical commentaries, JQR, New Series VIII, 1917/18 (S. 55-60), S. 56.

Vgl. Ms. hebr. oct. 159.

167

Ms. hebr. oct. 159

169 fol. in Pappeinband. Fol. 8 beschädigt.

18: 25 cm (13: 18 cm); ca. 16 Zl. - Lagenkustoden. Deutsch-französische rabbinische Schrift auf Pergament, 13.-14.Jh. - Die Kustoden sind in Umrandungen gestellt, die meist aus Tierfiguren bestehen (fol. 37^v, 79^v, 99^v, 109^v, 129^v, 139^v, 149^v). Besitzeintrag auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: "Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis". Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 133. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 133.

רש"י

Rašī. Der klassische Kommentar des Šelōmō ben Jiṣḥāq (gest. 1105) zum Talmud, Traktat Ḥullin. Anfang und Ende defekt. A = Bl. 11a, E = Bl. 141b.

:(fol. 1^r)A

והזנב נקרא אליה. האליה תמימה. שאין רשאי לבקעה ולחלקה אפי' לבודקה

Bis hierher abweichend vom Text unserer Talmudausgaben, aber entsprechend der Lesart der שיטה מקובצת genannten Glossen des Beṣal'el Aškenāzī (16.Jh.) z.St. Die

Fortsetzung entspricht dem Text unserer Talmudausgaben:

... חוט השדרה / שנפסק טריפה וכולהי תננהי באילו טריפות...

:(fol. 169^v)E

... ר' חייא ור' אושיעיא / ודקדקו בדברי כל חכם לומ' כמות שהוא / אמר
אבל (Kustode)

Am Rand der Hs. sind zahlreiche Glossen angebracht. Die Hs. hat wertvolle Varianten und verdient, zu einer textkritischen Ed. herangezogen zu werden. Sie ist (als Ms. Merzbacher Nr. 133) genannt bei D.S.H. BLONDHEIM, Tentative list of extant manuscripts of Raschi's talmudical commentaries, JQR, New Series VIII, 1917/18 (S. 55-60), S. 56.

Vgl. Ms. hebr. oct. 158.

168

Ms. hebr. oct. 160

Sammelband in 4 Teilen.

27 fol. - Vorne und hinten je 1 Schutzblatt; beide Schutzblätter mitgezählt. Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^{rv}, 2^v, 10^f - 15^v, 18^f - 19^v, 26^v - Ende. Teil I = fol. 3^v - 9^v; Teil II = 16^f - 17^v; Teil III = 20^f - 25^v; Teil IV = 26^f.

10: 15 cm (8: 11 cm); 23 Zl. - Kustoden auf sämtlichen v-Seiten. Spanische Mašqetschrift auf Papier, 15.Jh. - Auf fol. 2^f hebr. Unterschrift CARMOLYS: אליקים כרמולי. Besitzeintrag auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: "Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis". Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 123. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 123.

I

[שלשה שערים בקבלה]

Selōšā še'ārim be-qabbālā. Kabbalistisches Werk, über סבה ראשונה, י' ספירות. Ende defekt. Titel stammt von CARMOLY (s. unten), ist aber ungewiß. Verfaßt von Jōsēf ben Abrāhām ibn Waqqār (וקאר), lebte im 14.Jh. in Toledo.

:(fol. 3^v)A

בשם ה' ... / אמר יוסף בר' אברהם אבן וקאר / זצו"ל בראותי / סברת

החכמים הראשונים / והאחרונים בסבה ה"א י"ת ובספירות וכמניינם...

:(fol. 8^v)E

ושכל פעל בא לעולם הוא רחמי' והדומה לו ייחסו לספירו' / אשר...

Inhaltsangabe unseres Werkes bei M.STEINSCHNEIDER, GG, S. 173-178. STEINSCHNEIDER bezeichnet (ibid. S. 173) unser Werk als "ein Werk über die Lehre von den Sefirot, dessen Titel ungewiß ist". Er nennt Hss., jedoch nicht die unsrige. G.SCHOLEM hat in KS XX, 1944, S. 153-162 nachgewiesen, daß dieses Werk ibn Waqqār's aus dem viel ausführlicheren arabischen Original übersetzt ist, von dem sich eine Hs. im Vatikan (Signatur Ebr. 203) erhalten hat. SCHOLEM erwähnt ibid. S. 159, Anm.34 unsere Frankfurter Hs. (als "Merzbacher 123") und zitiert daraus einige Zl. des Anfangs. Die Worte **ועשיתי מזה ספר קצר בתכלית הקיצור** hält er für Worte des Übersetzers. Eine ausführliche Analyse des arabischen Originals (laut Ms. Vatikan Ebr. 203, - andere Hss. werden nicht genannt) unternahm G.VAJDA in der Zeitschrift Sefarad (Madrid-Barcelona), IX, 1949, S. 311-350; X, 1950, S. 26-71 und 281-323. Zum Titel des arabischen Originals schreibt VAJDA (IX, S. 313): "Le titre de l'ouvrage a donné lieu à quelques flottements chez STEINSCHNEIDER et SCHOLEM. Mais, contrairement à ce que croit le dernier, ce titre est formellement énoncé dans la préface du traité (fol. 2^v): Al-maqāla al-ġāmī'a bajn al-falsafa waššarī'a". (Von VAJDA frei übersetzt: "La conciliation de la philosophie et de la loi religieuse").

Das Werk ist in drei Pforten eingeteilt. Pforte I enthält 7 Abschnitte, Pforte II und III je 6 Abschnitte. (Pforte = **שער**, Abschnitt = **פרק**). Unsere defekte Hs. bricht im dritten Abschnitt der zweiten Pforte ab. (In der Hs. = Abschnitt 10, da die Abschnitte fortlaufend gezählt werden, der 1.Abschnitt der 2.Pforte also die Nr.8 trägt, der 2.Abschnitt die Nr.9 etc.). Falsche Einreihung: Bl. 8 kommt nach Bl. 9 (auch aus den Kustoden ersichtlich).

Über ibn Waqqār vgl. auch SCHOLEM, Mystik, S. 207 und Anmerkung 123 auf S. 426.

Sowohl unser Werk als das arabische Original sind noch unedierte.

II

מסתגאב ע"ד האמת

Mistāgab 'al derek ha-emet. Gedicht über die göttliche Einheit. Verf. wie oben, Teil I.

:(fol. 16^r)Üמסתגאב... לה"ר / יוסף בן אברהם אבן וקאר ז"ל

:(ibid.)A

ובכן שמע ישראל ... אחד / אספרה כל נפלאותיך...

:(fol. 17^v)E

מקדישים ומעריצים / שמך ואומרים יי אחד ושמו אחד שמע

Dieses Gedicht ist hebr. Original (also keine Übersetzung), da es das Akrostichon des Verf.'s hat: אני יוסף בר אברהם אבן וקאר חאאזמק(?)

Vgl. CAT.-MARGOLIOUTH, III, Nr. 743/VII, wo das Gedicht als "ייחוד נאה" verzeichnet ist.

III

ענין) כסא הכבוד בדרך קצרה

(‘Injan) kissē ha-kābōd be-derek qeṣārā. Mystisches über den göttlichen Thron.

:(fol. 20^r)Ü

ענין כסא הכבוד בדרך קצרה

:(ibid.)A

סדרו של עולם מהלך ת"ק שנה ורחבו מהלך שתי שנים / ממש...

:(fol. 25^v)Eהמקטין עצמו בעה"ז (25^v) יש לו / גדולה ומעלה בעה"ב. תם ונשלם בילא"ו

Das Werk ist im wesentlichen ein Teil der מסכת היכלות; vgl. EISENSTEIN, *Ōṣar*, S. 108ff.

IV

ענין) שיעור קומה

(‘Injan) šī‘ūr qōmā. Mystisches über die Körpermaße der Gottheit (nach der esoterischen Doktrin von der Erscheinung Gottes in quasi-körperlicher Form).

:(fol. 26^r)Ü

ענין שיעור קומה

:(ibid.)A

אלף רבבות פרסאות / מפרסאות של מעלה / והפרטה היא ד' מילין והמיל
שני אלפים אמה והאמה ששה / טפחים...

:(ibid.)E

ועוד יבֵקֵ בְנוֹטְרִיקוֹן יַחִיד בְרוּךְ קָדוֹשׁ ... וְכַתִּיב הִתְהַ עָלֶי יָד יְהוָה עִכְכָּ תָם

Das Werk ist überwiegend ebenfalls den **היכלות** entnommen; vgl. EISENSTEIN, a.a.O. S. 108. Allgemeines über die Hēkālōt-Literatur siehe bei SCHOLEM, *Mystik*, S. 68ff. und Index s.v. Hechaloth-Traktate; H.L.STRACK/ G.STEMBERGER, *Einleitung in Talmud und Midrasch*, 7. Aufl., München 1982, S. 311f. und die dort genannte Literatur, vor allem die Publikationen von P.SCHÄFER.

Fol. 2^r gemeinsames Tbl, von CARMOLY:

- 1) ספר קבלה לה"ר יוסף בן אברהם / אבן ואקר. נחלק לג' / שערים.
- 2) מסתגאב ע"ד האמת לה"ר יוסף / אבן ואקר.
- 3) ענין כסא הכבוד בדרך קצרה. 4) ענין שיעור קומה.

169

Ms. hebr. oct. 161

259 fol., wobei die beiden (unbeschriebenen) Schutzblätter (je eines vorne und hinten) mitgezählt sind. Pappeinband. Fol. 2-39 an einigen Stellen von der Tinte zerfressen.

15: 21 cm (ca. 9: ca. 15 cm); ca. 23 Zl. - Kustoden an den meisten Verse-Seiten. Spanische Maßquetschrift, ca. 15.-16.Jh. - Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: "Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis". Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 127. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 127.

פסקי הרא"ש

Pisqē ha-Raš. Zusammenfassung der gesetzlichen Diskussionen des Talmuds, sowie Dezisionen. Verfaßt von Rabbī Āšēr (daher die Abkürzung: RAŠ) ben Jehī'ēl, geb. um 1250 in Worms(?), gest. 1327 in Toledo. Erstmals der Talmud-Ausgabe 1520 und seither allen Standard-Ausgaben des Talmuds beige druckt. Unsere Hs. umfaßt die

Traktate: Ketüböt (fol. 2^r - 123^v), Qiddušin (123^v - 176^r), Rōš ha-šānā (176^r - 200^r), Jōmā (202^r - 218^r, nur zum letzten Abschnitt), Sukkā (218^r - Ende); Anfang und Ende defekt.

:(fol. 2^r)A

... לא מהימני לפסול את השטר. כיון דכתב אין נאמנין...

:(fol. 258^v)E

שלא יהא נראה בכל תוסיף מה שיאכל בה בלילה. ותמי' ליה (!) ...

A = Kap. II, Mitte von Nr. 13 der den Standard-Ausgaben des Traktats Ketüböt beige druckten Edition; E = Kap. IV, Mitte von Nr. 7 der den Standard-Ausgaben des Traktats Sukkā beige druckten Edition.

Die Hs. enthält weniger Text als die Edition und weicht von ihr ab.

Fol. 200^v - 201^v enthalten:

סימני הלכות יום הכפורים

Ü(200^v): בסיעתא דשמיא אתחיל / לכתוב סימני הלכות יום / הכפורים

A(ibid.): יום הכפורים אסור / באכילה ובשתיה מן / התורה וברחיצה וסיכה ונעילת
הסנדל ותשמיש המטה / מדרבנן ואסמכניהו אקראי...

Die Hs. ist erwähnt (und von M.STEINSCHNEIDER kurz beschrieben) im Verkaufskatalog JULIUS BENZIAN, Berlin 1869, S. 2, Nr.4.

170

Ms. hebr. oct. 162

Sammelband in 6 Teilen.

268 fol., zusätzlich vorn und hinten je 1 Schutzblatt. Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 4^v - 14^r, 236^r, 254^r - 262^r, 264^r, 266^r und 268^v. Teil I = fol. 1^r - 4^r; Teil II = 14^v - 208^r; Teil III = 209^r - 235^v; Teil IV = 237^r - 253^v; Teil V = 262^v - 265^v; Teil I = 267^v - 268^r.

14: 20 cm (ca. 9: ca. 12 cm); Zl. var. - Italienische Maßquetschrift auf Papier, jedoch jedes zehnte und elfte Blatt Pergament. Zwei Schreiber, leicht daran erkennbar, daß nach fol 235^v (Ende von Teil III) ganz andere Schrift. Teil I-III ist zwischen 1390 und 1450 geschrieben (so Schätzung von RABBINOWICZ), und zwar von einem Šelōmō; Schreiberzeichen auf fol. 224^v: Hinweis auf vier Zeilen, die mit ש bzw. ל bzw. ז bzw. ה beginnen. Teile IV-VI von späterer Hand. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: "Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis". Ibid. Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 117. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 117.

I

פרק שירה

Pereq širā. Huldigung Gottes, den Tieren in den Mund gelegt.

:(fol. 1^r)Ü

פרק שירה

:(ibid.)A

[למוד?] ולשמור מצותו (!) וחוקיו...

:(fol. 4^r)E

תניא ר' מאיר אומ' כל העוסק בפרק שירה זו בכל יום / מובטח לו
שהוא בן העולם הבא ... אמר ר' אלעזר אמר ר' חנינה / תמו פרק
שירה תהלה לאל נורא

Das Werk existiert in verschiedenen Versionen und ist mehrmals ediert. Eine andere Hs. unseres Werkes ist Ms. hebr. oct. 69/II, s. unsere Beschreibung dieser Hs.

II

תניא

Tanjā. Kompendium religionsgesetzlichen Inhalts, mit Randglossen.

:(fol. 14^v)Ü

הלכות תפלה של חול / ענין מאה ברכות

:(ibid.)A

תניא היה ר' מאיר אומר חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום...

:(fol. 208^r)E

וכל המברך מתברך ... ישא ברכה מאת / ה' וצדקה מא' ישעו /
נשלמו הלכות ברכות / בריך רחמנא דיהיב לן חילא ... אמן

Verf.: unsicher. Erstdruck Mantua 1514, seither öfters gedruckt, vgl. BENJACOB, Thes., S. 657, Nr. 660. Auf eine wichtige Hs. im Brit.Mus. verweist SLATKINE, S. 323, Nr. 660. Das Wort **מצאתי** im Text wird vom Schreiber häufig am Rand durch eine Hand mit hindeutendem Finger ("digitus") hervorgehoben, z.B. 74^v, 144^r.

III

שערים מאיסור והיתר

Še'arīm mē-issūr we-hettēr (bekannt als **שערי דורא** Ša 'arē Dūrā und **פסקי נדה** Pišqē niddā. Ritualkompendium, verfaßt von Jiṣḥāq ben Mē'ir aus Düren, 2. Hälfte des 13.Jh.'s (vgl. EJ, Bd.VI, S. 261f.).

:(fol. 209^v)Ü

השערים מאיסור והיתר שחבר / הר"ר יצחק מדור"א וצוק"ל

:(ibid.)A

א' דין בשר שנמלח ושהא כדי מליחה ...

:(fol. 235^v)E

וכן לרב דאמ' / מעיין אחר הוא דהלכה כמותו אין עולים / לספירת זיבתה

Von diesem Werk existierten zahlreiche Hss. - Erstdruck Krakau 1534; seither mehrmals gedruckt.

Fol. 208^v enthält eine Liste der einzelnen **שערים** (Pforten).

IV

שערי צדק

Ša'arē ṣedeq, auch **אגרת הקודש** Iggeret ha-qodeš genannt. Mystisches über die Heiligkeit des Ehelebens. Verfaßt von Mōše ben Naḥman (RaMbaN), gest. 1270.

:(237^v)Ü

שערי צדק

:(ibid.)A

יברכך ה' וישמרך אחי בהיותך זריז ומהיר / לחקור על הדרכים...

:(fol. 253^v)E

יהיו / לרצון / אמרי פי והגיון לבי / לפניך יי' צורי וגואלי / תם ונשלם / תהלה לאל עולם

Betr. Editionen verweisen wir auf unsere Beschreibung einer anderen Frankfurter Hs. dieses Werkes: Ms. hebr. oct. 5/V.

Unsere Hs. wird erwähnt von J.S. SPIEGEL in KS 51 (1976), S. 489, Anm.8.

V

[תשובות]

Tešüböt. Responsen

Es handelt sich um drei Responsen: 1) Fol. 262^v - 263^v enthalten ein Responsum des Jōsēf Kolon (genannt fol. 263^v letzte Zeile) betreffend Schreibfehler in der Tora. Zum Verf. (hervorragender Gesetzeslehrer in Italien, gest. 1480) vgl. MARGALIOTH, Enc., S. 808-810. In seinen gedruckten Responsensammlungen (Erstdruck Venedig 1539) ist unser Responsum nicht enthalten.

2) Fol. 264^v - 265^r enthalten ein Responsum des Jōḥānān ben Mattitjā (genannt fol. 265^r letzte Zeile) ebenfalls betreffend Schreibfehler in der Tora. Zum Verf. (hervorragender Gesetzeslehrer in Frankreich und Italien, gest. 1429) vgl. EJ, Bd. XV, S. 1378f., s.v. Treves, Johann ben Mattathias. Seine Responsen (also auch das unsrige) scheinen noch nicht gedruckt zu sein (vgl. den erwähnten Artikel in der EJ, am Ende).

3) Fol. 265^v enthält ein Responsum des gleichen Jōḥānān ben Mattitjā (genannt fol. 265^v erste Zeile) über das von den Waisen zu sprechende Qaddiš-Gebet.

Die hebr. Schreibweise der Namen der beiden Verf. ist: יוסף קולון bzw. יוחנן בן מתתי

VI

צוואת ר' יהודה החסיד

Ṣawā'at rabbī Jehūdā he-ḥāsīd. Ethisches Testament des Gesetzeslehrers und Mystikers Jehūdā, genannt "der Fromme", gest. in Regensburg um 1217.

:(fol. 267^v)A

בה"א אלה מצות אשר צוה ר' יהודה החסיד זלה"ה / מהם לזרעו ומהם לכל ישראל ...

:(fol. 268^r)E

אין לאדם לחתום על ספרו שלי / פלו' ואם כתב לא יתקים בידו

Dieses ethische Testament ist meist dem Hauptwerk des Rabbi Jehūdā beigedruckt, dem Sēfer ḥasidīm. Ed. des Hauptwerkes durch R.MARGALIOT, Jerusalem (4. unveränderte Aufl.) 1970. Das ethische Testament ist ibid. S. 10-34 kritisch ediert, mit Benutzung einer Hs., die MARGALIOT ungenau als רבינוביץ ר. העתקת מינכן definiert (vgl. ibid. S. 11, Anm. 4 und S. 30, Anm. mit Stern). Unser E (אין לאדם לחתום על ספרו שלי) findet sich in der Ed. MARGALIOT auf S. 25, Nr. 47:

לא יכתוב אדם על ספרו שלי הוא, אלא יכתוב עליו שמו בלי שלי הוא.

Vgl. Ms. hebr. oct. 227, Nr. 12 und 256, II.

Auf fol. 266^v - 267^r findet sich ein RaŠĪ-Text zum Talmudtraktat Šebū'ot (Bl. 22b), mit einer Glosse von einem ידדיה, genannt fol. 267^r, letzte Zeile.

171

Ms. hebr. oct. 163

Sammelband in zwei Teilen.

215 fol. in Pappeinband mit Pergamentrücken. Von fol. 208 ist die untere Hälfte ausgerissen. Fol. 209 - Ende sind Ergänzungsblätter. Unbeschrieben: fol. 122^v, 212^r - Ende. Teil I = fol. 2 - 46^v; Teil II = fol. 47^r - Ende.

Ca. 15,5: ca. 21 cm (ca. 11: ca. 14,5 cm); 24 Zl. - Kustoden an fast sämtlichen v-Seiten. Spanische Mašqetschrift auf Papier, geschrieben im Jahre 5284 (= 1524) von Šēmtōb ben Ja'aqōb Amigo. Tbl, auf eine gedruckte Umrahmung geklebt, stammt von CARMOLY und trägt dessen Unterschrift. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: "Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis". Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 120, Ibid. mit roter Tinte die Zahl 120.

I

צרור החיים

Šerōr ha-ḥajjīm. Kommentar zum Mišnā-Traktat Ābōt; Anfang defekt. Verfaßt im Jahre 5260 (= 1500) in Fes (Marokko) von Abrāhām ben Ja'aqōb Sebba'; gehörte

zu den aus Portugal Vertriebenen; vgl. über ihn N.BEN.MENACHEM in MARGALIOTH, Enc., S. 81-83.

:(fol. 2^r)Ü

ספר צרור החיים למהר"ר אברהם סבע ז"ל על מסכת אבות

:(ibid.)A

... מה בטעם הדבר אין בידנו מזומן ...

A = Kommentar zu Kap. IV, Mišnā 19 (Mitte der Mišnā).

:(fol. 46^v)E und K

ואודה ליי' במיטב רעיוני ... / להתחיל ולגמור פי' מסכת אבות
והיתה השלמתו בעיר המהוללה בפאס המעטירה ביום ה' / ב' ימים לחדש
סיון שנת חמשת אלפים ומאתים וששים ליצירה. אחלה פני יי' שיעזרני
להוציא / לאור תעלומה בפ' ה' מגלות אשר חברתי בפורטוגאל ונשאר
שם עם שאר הספרים ... תם ונשלם שבח לאל בורא עולם

:(ibid.)K des Schreibers

אני שם טוב בן ... / ר' יעקב אמיגו זכר צדיק וקדוש לברכה כתבתי
זה הספר לעצמי והיתה השלמתו יום / ג' כ"ו יום לחדש כסלו שנת חמשת
אלפים ומאתים ושמונים וארבע ליצירה והסימן / וברכנו אבינו כולנו.
האל אשר זיכני לכתוב הספר הזה יזכני להגות בתורתו יומם ולילה /
אני וזרעי עד עולם ויראנו בנחמת ציון ובבנין ירושלים עם כל ישראל
אמן / בפ' ואל שדי יברך אותך

Es folgt verschnörkelte Unterschrift des Schreibers: ש"ט בן יעקב אמיגו.

Das Werk ist noch unediert, vgl. BENJACOB, Thes. S. 512, Nr. 195.

In Sinai 74/75, 1974, S. 67, Anm. 2 erwähnt נגאל גדליה נגאל eine Münchner Hs. des Werkes **צרור החיים**, jedoch nicht unsere Frankfurter Hs. - In dem **פרק בהגותו של ספרד** betitelten Artikel befaßt sich נגאל mit Person und Werk des Abrahām Sebba^c; ebenso ABRĀHĀM YA'ARI in seinem Buch: *Studies in Hebrew Folklore* (hebr.), Jerusalem 1958, S. 42f. - Unsere Hs. ist erwähnt als "Merzbacher Nr. 120" bei SLATKINE, S. 268, Nr. 195.

II

אשכול הכופר

Eškōl ha-kōfer. Kommentar zu den Büchern Ruth (fol. 47^r - 122^r) und Esther (123^r -

211^v). Verfasser wie in Teil I.

:(fol. 47^r)Ü

פירוש מגלת אסתר לה"ר אברהם סבע בס"ד

:(ibid.)A

זאת המגלה נכתבה בין הכתובים לפי שיש בה יחס ושורש ישי ...

:(fol. 211^v)E

שהיו מוכתרים באלו הב' שלימיות בשלימות הגוף ובשלימות הנפש/...
ונזכה לחיי עה"ז ולחיי עה"ב אמן ... בילאון

Am Ende des Kommentars zu Ruth (fol. 122^r) befindet sich ein Gedicht des Schreibers, beginnend: / אני שם טוב כאשר אלו הספרים גמרחי, נשאתי שיר וכן אמרתי / ...
אשבח לצור נורא עלילה ... Es folgt ein Kolophon, nach dem dieser Teil am Mittwoch, 16. Tēbēt des Jahres הפר"ד (= 5284, d.i. 1524) abgeschrieben wurde. Am Ende des Kolophons Unterschrift des Schreibers: ש"ט בן יעקב אמיגו (wie oben fol. 46^v).

Die Kommentare der beiden Bücher sind ediert: das Buch Esther: Drohobycz 1903, das Buch Ruth: Bartfeld 1907; vgl. MARGALIOTH a.a.O.

Beide Edd. wurden 1980 durch Keter (Jerusalem) nachgedruckt.

Die Worte אשכול הכופר sind von RABBINOWICZ hinzugefügt.

Der mit ... והנה בהיותי בפורטוגאל ... beginnende Abschnitt, in dem der Verf. über seine Wanderungen und seine Werke berichtet, ist in der Hs. auf fol. 140^v zu finden.

Gemeinsames Tbl (fol. 1^r) von CARMOLY: ספר צרור החיים / הוא פירוש
על אבות / אשכול הכופר פירוש / על מגלת רות / ופירוש על מגלת אסתר / להרב
החכם ה"ר אברהם סבע / נכתב / על ידי החכם ר' שם טוב בן החכם / רבי יעקב
אמיגו / בשנת חמשת אלפים רפ"ד לב"ע

172

Ms. hebr. oct. 164

34 fol. (letztes nur Rest eines Blattes). Heft ohne Umschlag. Unbeschrieben: fol. 2^v, 5^v, 6^v, 8^v, 9^v, 12^v, 13^v, 14^v - 30^f, 33^f - Ende. Die fol. sind am oberen Rand beschädigt; die Schrift ist an vielen Stellen unleserlich.

16,5: 21cm (var.); Zl. var. Deutsche Kursivschrift aus dem 18.Jh. - Autograph. Vermerk auf fol. 30^v:
Herrn , Israel aron Schutz Jude/ in Hannover. Vermerk auf fol. 33^f: Coppel Monsieur/ Lehman Hertz
Schutz Jude/ geg....?/ Bielfeldt/ Bielfeldt Steindruck. Das Heft war ursprünglich zu Ms. hebr. oct. 213
beigefügt.

[דרשות]

Derāšōt. Einige Homilien zu Wochenabschnitten und bei verschiedenen Anlässen.
Verfaßt von Ēlijjā, Sohn des Zalman (s. unten).

:(fol. 1^r)A

אי תא במדרש והוא יושב פתח האהל פתח טוב פתחת ל(עוברים ולשבים)

A bezieht sich auf Genesis rabba 48,7

:(fol.31^v)E

מענה רך ישיב חמה ... / אצל יהודה כשנגש אצל יוסף / ... כדכתיב ויגש א'

Öfters (fol. 3^v, 6^r, 7^r, 11^v): בשם התורני הר"ר זלמן גנו מהנובר. Auf fol. 30^v Schilderung der Errettung des Verf.'s anlässlich eines schweren Hagelregens in der Nähe von Halberstadt am 14. Siwān 5522 (= 1762). Die einzelnen Hagelstücke, von deren Schlag die Betroffenen sofort ohnmächtig wurden, waren zwischen 3/4 - 1 1/2 Pfund schwer. Am Ende der Aufzeichnung (fol. 30^v unten): כ"ד (= כה דברי) הקטן, gefolgt von verschnörkelter Unterschrift: אל"י בר זלמן ז"ל. Der sonst nicht bekannte Verf. stammte vermutlich aus Hannover. Auf fol. 31 Verse aus den Proverbien, mit kurzen homiletischen Bemerkungen. Auf fol. 33^r bis Ende verschiedene nichthebräische, vorwiegend finanzielle Aufzeichnungen.

173

Ms. hebr. oct. 165

52 fol. in Papiereinband, aufbewahrt in Pappkarton. Unbeschrieben: fol. 1 - 3, 20^r, 21^v und 52^v.

15: 20 cm (ca. 11: ca. 16 cm); ca. 31 Zl. Häufig Kustoden an den v-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, 16. - 17. Jh. Name des Schreibers: Šemū'el ben Jišḥāq aus Prag (fol. 7^r, s. unt.). Name des seinerzeitigen Besitzers: Šim'ōn ben Ja'aqōb ha-lēwī (fol. 52^r, s. unt.).

[דרשות שלמה מלכו]

Derāšōt Šelōmō Molkō. Mystische Auslegungen des um 1500 in Portugal geborenen, 1532 in Mantua gestorbenen Šelōmō Molcho, des Propheten des Pseudomessias Dāwīd Re'ūbēnī. Über Molcho s. EJ, Bd. XII, S. 225-227; GRAETZ, Bd. IX, insbesondere ibid.

Note 4, S. XXXVIff. Das Werk wurde bereits 1539 unter dem Titel **דרשות שלמה מלכו** in Saloniki gedruckt, dann noch einigemal unter dem Titel **ספר המפואר** (Krakau 1570, ibid. 1588 etc.). Wir haben im folgenden alle Abweichungen der Hs. vom Erstdruck vermerkt, soweit sie die von uns zitierten Stellen betreffen.

:(fol. 7^r)A

אמר החכם המקובל החסיד ה"ר שלמה מלכו / נר"ו / למען אחי ורעי הנאהבי
היושבי בשאלוניקי הדורשי ממני לשלוח להם א / איזה דרש על דרך האמת או
איזו פירוש על שום פרשה או מאמ' / מרבתינו ז"ל וכדי למלאות שאילתם
ובקשתם ראיתי לכתוב להם / החיבור הזה ...

Dieser Anfang findet sich wörtlich genau so im Erstdruck; ebenso die (ibid.) darauffolgenden Psalmenverse mit dem Akrostichon **שלמה מלכו**. Die Seite schließt:

אני הסופר אשכול הכופר, הנותן אמרי
שפר, שמואל בר יצחק המכונה בראזון (?) שלי"ט / מק"ק פראג.

Diese Worte des Schreibers finden sich natürlich nicht im Druck. Der Text selbst beginnt (fol. 7^v):

תחילת דברי וראשית אמרי עלינו לשבח
לאדון הכל ית' ויתעלה / שמו שאמר והיה העולם בעשרה מאמרות כנגד עשר ספירו' /
באופן היותר נאות מסודר ומתוקן בשלמות כפי האפשר / בטבעי הנבראים

Auch dieser Text findet sich gleichlautend im Erstdruck.

:(fol. 49^v)E

אני מגלה סודות ופרושי פסוקים אמרי ז"ל להאיר עיני יראה (!) ה' / וחושבי'
שמו ויתקיים בהם ישמע חכם ויוסף לקח / סליק סליק סליק

Im Erstdruck findet sich der gleiche Text, mit folgenden Änderungen: **ומאמרי רז"ל** statt **יראה ה'** statt **יראי ה'**; ferner **אמרי ז"ל** statt **אמרי ז"ל**.

Auf fol. 49^v heißt es ferner: **ולפי שבין הדברים שם / שפירשתי יש דברים**
שבני אדם איפשר שישכלו (!) בהם ... / כאשר ראיתי שהפכו העקרה (= הקערה) על פי
ופירשו דברי הפך הכוונה / האמיתית ... אמרתי לבארם באר היטב / למען ירוץ בו
קורא

Auch diesen Text hat der Erstdruck in gleichem Wortlaut, liest jedoch **שיכשלו** statt **שישכלו**.

Ferner heißt es (ibid.): **וגם במקום אשר הבאתי / רמז ה' ספירות עם עשר**
ארצות נשמטה מהדפוס יו"ד מתיבת היני (!) / שצריך להיות מלא כמו שכתו' בתורה
ובה נשלמו מ"ב אותיות כנגד [שם] am Rand ergänzt; של מ"ב. ובקונטרס
אחר אני עושה בזמן שמדפיסי' / זה כדי שלא להיות בטל מדברי תורה יתבאר
יותר עניני הקונטרס / הזה לכן מי שיבא לידו זה יחזור אחר האחר כי
אחרון אחרון חביב וב"ו אני / מגלה סודות ופרושי פסוקים...

Mit diesen Worten endet auch der Erstdruck (auf der letzten Seite), mit folgenden Varianten, die (wie alle bisher angeführten Varianten des Erstdruckes) die bessere Lesart darstellen: **קיני** statt **היני**; ferner: **כנגד של מ"ב** statt **כנגד שם מ"ב**; ferner: **עכשו** nach **בזמן**; ferner: **יחזור אחר האחר** statt **יחזור על האחר** und endlich: **ובו** statt **וב"ו**.

Die von jetzt an zitierten Passi der Hs. gehören nicht zum eigentlichen Werk und finden sich daher nicht im Druck. Fol. 1 - 6 befanden sich als Beigabe im Ms. hebr. oct. 54, sie wurden dann an den Anfang dieses Ms. geheftet (Beweis dafür sind Papier und Schrift). Fol. 4^r hat die Überschrift: **מהר"ר שלמה מלכו**. Dann: **החזיון והמראה שראה בחלום הלילה הגאון הגדול המקובל הקדוש מהר"ר שלמה / מלכו נר"ו הי"ד (!). עתה באתי להגיד נסיעתי שנסעתי מארץ פורטי / גאל**

Über die Reise Molchos von Portugal in die Türkei vgl. GRAETZ a.a.O., insbesondere Note 4, Nr. 4, S. XLIX - LIII. Dieser Teil unserer Hs. wurde nach dem Erscheinen des Erstdruckes (1529) geschrieben, da hier Molcho mit der Eulogie des (als Märtyrer) gestorbenen (**השם יקום דמו**) = **הי"ד** genannt wird. Dieser Teil der Hs. kann also nicht vor 1532 geschrieben worden sein. Auch der Hauptteil der Hs. kann sehr wohl n a c h dem Erscheinen des Druckes geschrieben, also von einem Druck (dem Erstdruck?) kopiert worden sein.

Auf fol. 6^r: **ועתה אתחיל לפרש פסוקי ומאמרי אשר אמרתי תחילת דברי וראשית אמרי עלינו לשבח / לאדון הכל ... סליק. / הצעיר שלמה**

Darauf folgt (ibid.) ein Gedicht: **יגלו הסתומים, חלק הדברים, כתבתי חתומים** vgl. DAVIDSON, Thes. II, S. 270, Nr. 263.

Am Ende der Hs., fol. 50^r: **פי' היאך שם של ד' אותיות מתגלגל (...?) עם יו"ד הי"ו וי"ו הי"י ... בחמשין של מהר"ר יוסף קארו מצאתי**

Dann von anderer Hand (ibid.): **הועתק קצת מן הכתב של הקדוש ר' שלמה מלכו נר"ו הי"ד שכתב לחכמי / בארץ איטליא ובארץ וניזיא / ועתה הנני יושב פה ומתעכב בגליל הלז לצפות עת וזמן אשר הבטחני / ה' לעשות עמי נפלאות ... ולא תשעו אל דברי שקר רק בדברי אמת אשר אשמיעכם תחזקו ויאמוץ / לבבכם כל המיחלים ליי' ברוך יי' לעולם אמן ואמן סלה**

Fol. 52^r Notiz des Besitzers: **בטוב אני מתחיל לכתוב הספרים אשר חנן אלקי' אותי / השפל והטרוד שמעון בן יעקב סג"ל ז"ל להגות בה' אי"ה / אני וזרעי זרע זרעי לאורך ימי' ושנות חיים / בראש וראשון שסייעני השית' ברחמי וברוב חסדיו שקניתי / ספר משובח ומהודר (!) מפז ומפניני' יקרה חמ"שה חומ"שי תו"רה / עם פירושי רש"י ז"ל ...**

Unter den in seinem Besitz befindlichen Büchern ist auch unsere Hs. aufgezählt: **ספר החכם המקובל הקדוש הגאון / מהר"ר שלמה מלכו נר"ו הי"ד**

Es scheint, daß der Text auf fol. 50^r - 51^v von diesem Besitzer in die Hs. eingetragen wurde.

Fol. 4^r - 6^v sind gedruckt, aber nicht im **ספר המפואר**, sondern als Teil des Werkes **קנה ספר חית קנה**, mit dem Untertitel **חזון שלמה מלכו**, herausgegeben (in nur 63 Exemplaren, ohne Seitenzahlen!) von **אהרן זאב אשכלי**, Paris 1938. Wir konnten ein Exemplar in der Hebrew University Library, Jerusalem einsehen.

Im **ספר חית קנה** (1. Seite des Textes, Spalte 2, unten) heißt es: **ועתה באתי להגיד סבת נסיעתי מפרטוגאל**, während es in unserer Hs. (fol. 4^r, bereits oben zitiert) heißt: **עתה באתי להגיד סבת נסיעתי שנסעתי מארץ פורטי גאל** (also mit Textabweichungen).

Der oben erwähnte letzte Teil, fol. 50^r bis Ende, scheint noch ungedruckt zu sein.

174

Ms. hebr. oct. 166

3 fol. in Papiereinband. Hebr. Pagination: **כ"ג-כ"ה**.

15,5; 20 cm (ca. 11; ca. 16 cm); ca. 34 Zl. - Kustode nur fol 1^r. Deutsche Quadratschrift auf Papier, 17. (?) Jh.

שו"ת חוט השני

Še'ēlōt u-tešūbōt Ḥuṭ ha-šānī (Fragment). Das Ms. enthält 1 Responsum aus der von Jā'ir Ḥajjīm ben Mōše Šimšōn Bacharach (1638-1702) herausgegebenen Responsensammlung.

:(fol. 1^r)A

תשובה לגדול אחד אלופי ומיודעי אשר האשמני על השגתי על גדולי / הקדמונים
קראת אחרי מלא איך נשאני רוחי ומלאני לבי להשיג על הקדמונים / ...

:(fol. 3^v)E

כ"ד המתנצל על כתבו על הלוח מן הרוח אשר עליו / יאיר חיים בן
הגאון כמהור"ר משה / שמשון זלה"ה בכרך

Sowohl A als E entsprechen im Wortlaut genau dem gedruckten Text.

Die 1679 in Frankf./Main gedruckte Responsensammlung enthält Responsen sowohl des Herausgebers als auch des Vaters und des Großvaters des Herausgebers (Mōše Šimšōn bzw. Abrāhām Šemū'el Bacharach), die beide, ebenso wie der Herausgeber selbst, als Rabbiner von Worms wirkten. (Vgl. EJ IV, S. 45-49). Unser Responsum erscheint im Druck (Bl. 23a) als Nr. 20 und stammt vom Herausgeber selbst. Vielleicht diente unser Ms. als Vorlage zur Edition.

175

Ms. hebr. oct. 167

30 fol. in Pappeinband, aufbewahrt in Pappkarton. Auch hebr. Pagination: ל - א. Unbeschrieben: fol. 19^v, 20^v und 30^v. Zwischen fol. 10 und 11 ein längeres Blatt eingehftet.

17,5: 21 cm (14: 17 cm); Zl. var. - Einige Seiten zweispaltig. Durchgehend Kustoden an den r- und v-Seiten (bzw. Spalten). Deutsche Kursivschrift auf Papier, geschrieben vom Verfasser im Jahre 1777 (s. Tbl). Tbl (fol. 1^r) verziert. Federzeichnungen auf fol. 2^r, 7^v, 13^r, 15^r, 16^v und 20^r. Astronomische Kreise und Figuren zur Erklärung des Textes. Das zwischen fol. 10 und 11 eingehftete Blatt hat drei drehbare Papierkreise, mit kolorierter Darstellung der Tierkreiszeichen zur Erläuterung des Textes. Besitzeintrag auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: "Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis". Ibid. Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 35. Ibid. mit roter Tinte die zahl 35.

חשבון הלוחות

Hešbōn ha-lūhōt. Kalendarisches Werk. Autograph, verfaßt und geschrieben von Mōše ben Ja'aqōb Abrāhām Wiener, aus גהויז (= Gewicz?).

:(fol. 1^r)Tbl

ספר חשבון הלוחות / ונחלק לשלשה חלקים / החלק הראשון במולדת / החלק
השני בתקופות / החלק השלישי באידי / הנוצרים: / בשנת תקל"ז לפ"ק /
נעשה פה ק"ק גהויז ע"י הקטן / משה בן כהר"ר / אברהם וויין

Jeder der drei Teile des Werkes hat ein separates Tbl (fol. 1^v bzw. 11^r bzw. 21^r). Auf diesen nennt sich der Verf. nicht וויין, sondern ווינר.

:(fol. 2^r)A

הקביעות של י"ד לוחות

Dann (ibid.) astronomische Kreise; im äußeren Kreis: אני הקטן
והצעיר משה אשכנזי בן כהר"ר אברהם מק"ק גהויז יודע לחשוב תקופת (!) ומזלות

Der eigentliche Text beginnt (ibid.):

כזה העיגול וע"י הלוחות השייכים לו תוכל לידע כל הקביעות של כל השנים
מעתה ועד ימי סוף העולם

:(fol. 30^r)E

ואין אתה צריך להסיר י"ב ד' ת"ר כי / כבר הוסר ביתרונת / אלו ודוק

Dies ist Erklärung zum עיגול דרב נחשון גאון לחשוב היתרון מב"ע
(auf der gleichen Seite, oben).

Auf fol. 29^r: וסליקא לה ספר חשבון הלוחות, endend: לחבר הלוח / ישראל: בעזרת ה' אלקי ישראל: עם חשבון תקופת / שמואל: חוק חזק ונתחזק

Saubere Arbeit. Beigefügt sind (als fol. 31 und 32) zwei von anderer Hand geschriebene Blätter über die Fixierung der christlichen Feste und das Verhältnis des jüdischen Kalenderwesens zum christlichen.

176

Ms. hebr. oct. 168

31 fol. in Pappeinband (fol. 31 auf den hinteren Deckel geklebt). Alte Seitennumerierung (auf fol. 2^r - 16^v und 24^r - 31^r): 1-45.

17,5; 21 cm (var.); Zl. var. - Deutsche Kursivschrift auf Papier, 19. Jh. - Der Hauptteil (s. Tbl) vom Verf. (CARMOLY) geschrieben, nach 1847 (vgl. Tbl: "jusqu'à ce jour 1847") und vor 1875 (Todesjahr CARMOLYS). Die Hs. stammt aus der Sammlung CARMOLYS; auf Tbl (fol. 1^r) oben: Unterschrift CARMOLYS: אליקים כרמולי.

כרך ורנקבורט

Kerak Frankfurt. Skizzen zur Geschichte der Juden in Frankfurt am Main. Autograph, verfaßt und geschrieben von ELJĀQĪM CARMOLY, geb. 1802 in Sulz (Elsaß), gest. 1875 in Frankf./Main.

:(fol. 1^r)Tbl

כרך ורנקבורט / משנה אחת לאלף הששי עד היום / על פי פנקס הקהלי הזכרת
נשמות של / בה"כ הגדולה. הזכרת נשמות של בה"כ / דקלון. מגלת הנהרגים
על קדוש השם, / ושאר דברים כנים ואמתים בעה"י

Direkt anschließend, neue Zeile: Francfort-sur-le-Mein/ de 1240 jusqu'à ce jour 1847./ Études historiques.

:(fol. 2^v)Ü
קינה ואתאונן ואקונן

:(ibid.)A
בכרך ורנקבורט ארץ מאפיליא / בראשית אלף הששי לבריאה / ...

Dies ist der Beginn eines Klageliedes über die Verfolgungen in Frankfurt, 1241; vgl. DAVIDSON, Thes. Bd. II, S. 178, Nr. 79.

:(fol. 31^v)E
בשנת תפ"ד הדפיס כהר"ר זלמן אפטרוד ספר חסידים, עם פירוש חובר /
מאחד מתושבי פפד"מ, ושמו פלא. / בשנת תצ"ג היה האלוף משה רוטשילד
ואשתו שינכה בת הרופא ר' וואלף בוקסבוים מתה / בשנה הזאת עיין
למעלה 15.

Die Zahl 15 bezieht sich auf die alte Seitennumerierung.

Über das erwähnte 1724 gedruckte ספר חסידים (nicht zu verwechseln mit dem bekannten, von Jehūdā Ḥāsīd verfaßten Werk gleichen Namens) vgl. BENJACOB, Thes., S. 197, Nr. 757.

Auf fol. 1^v Liste von Jahreszahlen. Auf fol. 2^v - 3^v Liste der im Jahre 1241 in Frankfurt ermordeten Juden, nach Auszügen aus Klageliedern. Auf fol. 3^v - 16^v: Verschiedene biographische Skizzen über Frankfurter Gelehrte. Fol. 17-22: Druck (Sulzbach?), nachträglich eingehftet, mit hebr. Pagination: א - 1. Inhalt des Druckes: fol. 17-19 א"ת בשנת תע"א / פרנקפורט דמיין / סליחות לתענית כ"ד טבת משריפה שהיה בק"ק / פרנקפורט דמיין בשנת תע"א-19 fol. 20-22: סליחות לתענית וינץ מה שאומרים / בק"ק פרנקפורט דמיין

Bei der alten Seitennumerierung (s. oben) wurden diese gedruckten 6 fol. nicht berücksichtigt. Ebenfalls nicht fol. 23: ספר זכרונות דק"ק

הענא משנת שס"א הועתק ע"י הר"ר מיכאל בהרב ר' בנימן פרענקעל נאמן
דק"ק הענא / שנת תקפ"ג / dieses Blatt ist im übrigen nicht am richtigen Platz. Zu Hanau s. S. SALFELD, Das Martyriologium des Nürnberger Memorbuches, Berlin 1898, Einleitung, XXXII, Nr. 29.

Fol. 28^v - 30^v enthalten: מכתב מאליהו, d.i. der Bericht des Ēlijāhū aus Pisaro (16. Jh., vgl. EJ, Bd. VI, S. 659f.) über seine Reise von Italien nach Zypern, wo er sich auf dem Weg in das Heilige Land aufhielt. Der Brief, gerichtet an Freunde in Venedig und viele interessante Angaben enthaltend, ist geschrieben in Famagusta (Zypern) am Neumondstag des Monats Hešwān 5324 (= Montag, 18. Oktober 1563). Der Brief wurde aus dem Autograph der Pariser Bibliothèque Nationale (Cod. hebr. Nr. 124) 1878 von B. GOLDBERG und M. ADELMAN in Paris ediert unter dem Titel:

מכתב מאליהו מעיר פיסרו אשר באיטליה בנסעו
 מויניזיה אל פמגוסטה שעל האי קפריס (ציפרן) בשנת שכ"ד חדש מרחשון לפ"ק,
 נעתק מכתב יד המנוח באוצר הספרים הגדול בפריס הבירה

Bei unserer Hs. (die nicht komplett ist) könnte es sich um eine Abschrift aus dem Pariser Autograph handeln. Ende und Kolophon (gleichlautend im Druck S. 25 und in unserer Hs. fol. 30^r):

... שלום. פאמגוסטה יום ב י"ח אוטורי שכ"ד ר"ח מרחשון נאום הצעיר הלוחך
 עפר רגלי כבוד מעלתכם. המך אליהו יצ"ו מפיסארו כותב בלחץ ודובר שלום

Auf keinen Fall kann es sich bei unserer Hs. um eine Kopie aus der gedruckten Ed. handeln, da der Besitzer der Hs., CARMOLY, 1875 starb, also 3 Jahre vor dem Erscheinen des Druckes.

Der Hs. liegen 11 lose Bl. bei:

- 1) מעוז צור לפורים (1 Bl.); Parodie, Druck (gedruckt bei דוד פרופס = David Propps, 1 Bl.); vgl. Literaturblatt des Orients, 1850, S. 182.
- 2) ספר היחוסין לרבוחינו ורבינו גאוני צרפת ואשכנז ז"ל / הועתק מכ"י (4 Bl.); ממש של הרב המחבר ... מהור"ר / מאיר כרמולי מנוחתו כבוד
- 3) Skizzen CARMOLYS über ר' מנחם מעיל צדק (1 Bl.);
- 4) Über die Lage der Juden in Prag 1648 (?), von Šimšön ben Abrähām Šemū'el Bacharach; vgl. über ihn EJ, Bd. IV, S. 49 (2 Bl.);
- 5) Von demselben über die Lage der Juden in Leipnik, 1642 (Bl. 1) und in Brod, 1626 (Bl. 2); darauf (ibid.) das Gedicht אחר כבודי לא אתן; vgl. ZUNZ, Literaturgeschichte, S. 437;
- 6) Über einige Poesien des oben genannten Bacharach (1 Bl.); ibid. auch ein Lied מרים קול הזמר zum Šimḥat Tōrā-Fest, fehlt bei ZUNZ, Literaturgeschichte a.a.O.

Ob die Beigaben 4-6 Autograph sind, ist sehr fraglich. Vermutlich sind es Skizzen und Abschriften über die dichterische Tätigkeit Bacharachs.

22 fol. in Pappeinband. Hebr. Pagination: א-טו (= fol. 4^r - 19^r). Unbeschrieben: fol. 1^v, 21^v, 22^v
 16: 20 cm (10,5: 14,5 cm); 16 Zl. - Ab fol. 6^v Kustoden an sämtlichen r- und v-Seiten. Deutsche
 Quadratschrift auf Papier, 18. Jh.

[תפלות]

Tefillöt. Gebete in jüdisch-deutscher Übersetzung.

:(fol. 1^r)Tbl

בהכ"ת (= בית הכנסת) לעמבערג

:(fol. 2^r)A

אתיתי לחננך איך קום צו ביטן דײך הקב"ה / בלב קרוע ומורתח מיט
 איין צו ריסנן הערץ בקש רחמים איך טוא בגערין דער / ברמקייט...

:(fol. 21^r)E

... דוא ביזט דאך מלך מלא רחמים ומוחל / עונות ומכלשכון (!) צו
 דיין קינט יתומים אמן / וכן יהי רצון אמן סלה. מיט גדול בכיה /
 ועוד אבינו מלכינו אין כאלהינו עלינו יגדל אדון עולם יהי יי' אלהינו.

Die Hs. bringt das Gebet אתיתי לחננך (Gebet am Neujahrsfest) in Wort-für-Wort-
 Übersetzung.

Fol. 4^r:

קודם כל דבר יראת אלהים / באותו יום דען זעלביגן טאג
 אז מען וויל תפילה / טאן מוז מען זיך טובל זיין ה פעמים אחד נגד /
 טהורה נשמה וארבע כנגד ארבע מיתות בית דין .../

Dann folgt auf den fol. 4^v - 9^v: אני קראתיך כי תענני אל שמע אמרתי: mit Abweichungen
 gegenüber dem Text in den Standard-Gebetbüchern; vgl. BAER, S. 33-34.

Fol. 9^v - 21^r: In das Gebet eingebaute aggadische Stellen (Berākōt 30b - 31b und
 Sabbat 89b) mit jüdisch-deutscher Übersetzung. Beginn fol. 9^v:

אין עומדים להתפלל אלא מתוך כובד ראש. מן (!) / זאל
 ניט אנדרשט תפלה דאן
 נייארט מיט בוקטיגם קאפין

229 fol. in Pappereinband. Das erste Blatt stark beschädigt; die ersten Blätter an der linken oberen Ecke ausgefranst. Unbeschrieben: fol. 1^v - 2^v, 64^v, 65^r, 70^v, 71^r, 229^{rv}.

16: 22 cm (13: 17 cm); Zl. var. - Kustoden an sämtlichen v-Seiten. Spanische Mašqetschrift auf Papier, ca. 16. Jh.

[פירוש התורה]

Pērūš ha-tōrā. Kommentar zum Pentateuch (Anfang defekt); Autor unbekannt.

:(fol. 1^r)Tbl

פירוש / התורה / על שמות ויקרא במדבר דברים / המחבר לא נודע לי / ר"ק

Das Tbl stammt von ר"ק, d.i. RAPHAEL KIRCHHEIM aus Frankf./Main, 1804-1889, Autor rabbinischer Werke (vgl. EJ, Bd. X, S. 1044f.).

:(fol. 3^r)A

... שנלקחה [ל?] ערלים וגם [זה?] לא יתכן...

A beschädigt, schwer leserlich. Anfang der Perikope בשלח, fol. 8^r:

בס"ד ראוי לעורר א' אל דברי רז"ל / מי אמר וי; ב' או' את העם ולא אמר /
ישראל כאו' עלו בני יש'

:(fol. 227^v)E

וזהו ואתה על במותימו תדרוך מי שפרע מהראשונים / יפרע מהאחרונים
ויראנו נקמה בכל / אויבינו וזה יהיה בע"ה בביאת / משיח צדקנו
בקרוב / אלש' (?)

Der Verf. beginnt häufig seinen Kommentar zu den einzelnen Perikopen mit den Worten: ראוי לשים לב (z.B. 13^v, 16^r, 19^v, 43^v, 62^r, 69^v, 78^r, 92^v, 98^v, 102^r, 104^r, 127^r, 148^v, 152^v, 161^r, 166^r, 174^r, 178^r). Zitiert (fol. 52^r): בעל העקידה; (fol. 114^v) תנחומי; (fol. 4^r, 5^r, 31^v): פסיקתא; (fol. 6^v): מד' שוחר טוב; (fol. 69^v): הזהר. Auf fol. 25^v: כאשר
שמענו / בשם הר' שמואל מולכו. Auf fol. 40^v - 41^r zur Abgabe des halben Schekels (Wochenabschnitt כי תשא, Ex. 30, 11ff.):

והרב ז"ל / בשם הר"ש אלקבץ ז"ל כדי להורות ... יחס אחדות

Da hier Šelōmō Alqabeš mit der Eulogie des Verstorbenen genannt ist, entstand das Werk nach 1584, dem Todesjahr des Genannten. Auf fol. 228^{rv}:

פסוקים על הנפטר וישלח יעקב זה הגוף אל עשו / אחיו זה דומה ארצה שעיר / אלו
... הקבר; anscheinend von anderer Hand. Dann (fol. 228^v) von wieder anderer Hand:
... חידוש כתבתי אותו שנת שמח נפש עבדך לפ"ק / ע"פ כי שמחתני ה' בפעלך ...
Welches Datum gemeint ist, ist schwer festzustellen; evtl. שמח = 348 (d.i. 1588).
Zwischen fol. 6 - 7 fehlen Blätter.

179

Ms. hebr. oct. 171

Sammelband in 2 Teilen.

66 fol., zusätzlich vorn und hinten je 1 Schutzblatt. Pappereinband. Ein eingeklebtetes Blatt zwischen dem vorderen Schutzblatt und fol. 1. Unbeschrieben: fol. 1^v, 33^f - 35^v, 36^v - 38^v, 51 - 54. Teil I = fol. 1^f - 35^v; Teil II = fol. 36^f - Ende.

15: 20,5 cm (Teil I var.; Teil II 10: 14,5 cm); Zl.: Teil I var.; Teil II 25 Zl. - Teil II hat Kustoden auf den v-Seiten. Teil I: Deutsche Kursivschrift auf Papier, 19. Jh., Teil II: spanische Maşqetschrift auf Papier (15. Jh.?). Das eingeklebtete Blatt hat Blumenornamentik. Teil I geschrieben von CARMOLY. Die Hs. stammt aus der Sammlung CARMOLYS. Auf dem Tbl (fol. 1^f) dessen Unterschrift: כרמולי אליקים.

I

מאירת עינים

Me'irat 'enajim. Superkommentar zur Mystik des Nachmanides (gest. 1270 in Akko) in dessen Pentateuchkommentar. Verfaßt von Jişhāq ben Šemū'el aus Akko, Kabbalist, ca. 1250-1340; über ihn: EJ, Bd. IX, S. 29f. Unsere Hs. ist unvollständig (s. unten).

:(fol. 1^f) Tbl (von Carmoly)

ספר / מאירת / עינים / להמקובל / יהב שנר דעתו כלומר / יצחק הצעיר
בר' שמואל נר' / דמן עכו ת"ו.

:(fol. 2^f)A der Einleitung

הקדמה / בשם המשכיל לכל המשכילים, מאציל / מאתו כל הנאצלים, וברא שני
היולים, וצר / קטנים וגדולים ...

:(fol. 3^v)A

בראשית ברא אלהים אמר הר"ם ב"ן ז"ל והטעם לכתובת התורה בלשון הזה /
סתם מפני שקדמה לבריאת העולם / וגו' / הכי איתא בספר הבהיר שלא תשלם /

את האם בסוד אותה שנקראת אם ...

:(fol. 32^v)E

והביא הרב מדרשו של ר' נחוניא בן הקנה ... דבר זה יובן סודו מתוך סוד
שקבלתי / מה"ר אבנר והוא סוד המלבוש ולא אוכל / לפרש יען כי הוא בקופסא
כבוש, ... רומז למדת הג' / שהוא הימין ונאמר לפני אריה מהימין

Das Werk מאירת עינים ist noch nicht ediert; es sind mehrere Hss. vorhanden, vgl. BENJACOB, Thes. 279, Nr. 101; STEINSCHNEIDER, Mch., Nr. 17; 325; CAT.-MARGOLIOUTH, Nr. 214; Add. 26976; vgl. auch SCHOLEM in Tarbiz, Vol. V (1934), S. 317f. CARMOLY erwähnt unser Werk auch in seinem Buch: Itinéraires de la Terre Sainte, Traduit de l'Hébreu, Bruxelles 1847, S. 279-281. Unsere Hs. enthält nur Auszüge aus dem Werk, vielleicht zur Publikation bestimmt. CARMOLY gibt nicht an, aus welcher Hs. seine Kopie stammt.

II

[דרשות]

Derašōt. Homilien zu Gelegenheiten und zu den Wochenabschnitten (defekt).

:(fol. 36^r)Tb1

דרוש לתשובה / דרוש אחר לתשובה / לתשובה (!) / לחתן / פרשת פנחס /
פרשת אלה הדברים / פרשת ואתחנן / פרשת והיה עקב / פרשת האזינו

:(fol. 39^r)A (defekt)

וכן לפום צערא אגרא

:(fol. 66^v)E

משכיל על דבר ימצא טוב כו' ר"ל מצליח / כמו ויהי דוד משכיל מצד
המערכת איפשר שימצא טוב אבל / בוטח ביי' אשריו כל רואהו
יאשרוהו ... או ר"ל המשכיל על איזה דבר או / דרוש יעשה המצאה טובה
ובפרט אם יהיה מאמין טוב ובוטח / ביי' שזה יאשרהו בעיון ויאשרוהו
כל שומעיו ורואיו. / עד כאן מצאתי / בילאן

Fol. 39 ist ein Teil einer Homilie über die Reue. Auf 40^r:

דרש אחר לתשובה; 45^v: לתשובה (am Ende defekt); 55^r: vermutlich wieder לתשובה (Anfang fehlt, vgl. aber Tb1); 57^v: לחתן; 63^v: חזק ונתחוק הסופר לא יזק אמן; ibid.: פינחס; ibid.: חזק ונתחוק הסופר לא יזק אמן; 64^r: ואתחנן; 65^r: והיה עקב; 66^r: האזינו. Dann folgen (66^v) kleinere Kommentare zu verschiedenen Bibelversen, beginnend mit ויהי העם כמתאוננים (Num. 11,1). Öfters werden bekannte Werke zitiert: 58^r:

כבר ביאר / החוקר בתחלת ספר הנפש כי הדרושים יתחלפו בעבור ג' דברים
 כמ"ש הר"ם: 60^v; des Šēm-Tōb ibn Falaqera (13. Jh.); ספר הנפש
 (= הרמב"ן) כי תכלית הנבראי / כולם הוא השי"ת ושהם נבראו בעבור עצמותו כי
 ויהי העם: 66^r; לזה נאמ' / הקדמה א' מהזוהר: 63^v; הוא צורת הנמצאי' / כולם
 כמתאוננים רע בעיני (!) / יי' אמ' הרלב"ג שר"ל שאמרו ישראל רע באזני יי' כלומר שלא
 היה / שומע ח"ו

180

Ms. hebr. oct. 172

87 fol. in Pergamenteinband. Hebr. Pagination: א - א (= fol. 1-7). Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^v, 7^v -
 8^v, 13^v - 14^v, 17^{rv}, 19^v - 22^v, 24^r - 25^v, 27^v - 28^v, 30^v - 31^v, 33^{rv}, 35^r - 36^v, 37^v - 38^r, 50^r - 51^v, 54^r - 55^r,
 58^r - 59^r, 61^r, 63^v, 64^r, 65^v - 66^r, 75^r, 77^v, 78^r, 79^v, 80^r, 87^r.

17,5 cm (var.); Zl. var. - Italienische Kursivschrift auf Papier, 18. Jh. Autograph.

[כללים]

Kelālīm. Regeln aus dem Gebiet des Zivilrechts. Verfaßt von (dem sonst nicht
 bekannten) Jiṣḥāq ha-kōhēn, stammte aus Jerusalem und wohnte in Izmir.

:(fol. 2^r)E1

אנא זעירא מאנשי ירושלים ת"ו יצחק הכהן ... ונתתי משכני בעיר אזמיר ...
 שכחה מצויה גברה עלי ... דבר משפט בא אלי באיזה פרטי דינים שאינן
 הלכות בפ"ע ... אמרתי אעלה זכרונו

:(fol. 3^r)A

אות אלף / אומדנא

:(fol. 79^r)E

בכל ס' שנופל ... ועל השוכר להביא ראיה ח"מ ס' שי"ב שט"ו שי"ז

Das Werk ist in alphabetischer Reihenfolge angeordnet. Es enthält viele Hinweise
 auf die einschlägige Responsenliteratur. Auf fol. 80^v Brief in italienischer Sprache,
 datiert 1793. Auf fol. 81^r - 87^v Nachträge und Ergänzungen des Verf.'s, mit Hinweis auf
 das entsprechende Blatt im Werk. Diese Nachträge und Ergänzungen sind zweispaltig.
 Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: Bücherliste.

181

Ms. hebr. oct. 173

77 fol., zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Ledereinband mit Goldpressung. Hebr. Pagination: טז - א (= fol. 3-76). Unbeschrieben: fol. 1^r - 2^v, 77^r (jedoch fol. 1^r und 77^r: Einträge).

19: 24 cm (var.); Zl. var. - Deutsche Kursivschrift auf Papier. Autograph (?). Geschrieben am Mittwoch, 26 Elül 5516 (= 1756)(?) in Kopenhagen. Besitzvignette auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: "Hermann Lotze No.9. M.S.". Auf fol. 1^r:

שייך להבחי'המופלא כה' שלמה בהמנוח מהור"ר ברוך / ז"ל מק"ק חאדזיש
במדינת פולין ועתה היא נקרא / ווסשט פרייסן

Auf fol. 77^v: "Dit Boek behoort aan Joozysk man swart flons Londin, Koorten ryn Jonatan zu Mannes Liazes".

[ספר דקדוק]

Sēfer diqdūq. Kompendium der hebr. Grammatik in deutscher Sprache mit hebr. Buchstaben (vgl. Kolophon). Auf dem Buchrücken: דקדוק / בל"א מכתב / יד

:(fol. 3^r)Ü

ב"ה שער האותיות

:(ibid.)A

דאש ערשטי קאפיטול פון דיא לעטרין. / א / מיר האבין כ"ב בוך שטאבין אין
אונזרין א"ב

:(fol. 76^v)E

דיזוש איזט גינג ... דער ווייטר ... וויל עקסערצירן, לעהזי דיפרענטי /
אויטאהרין, אונט אויך אונזר ביזונדר ווערקיע, דאש וויר איבר דיא /
אקסענטיק ווייטלויפיג גישריבען האבין. סליק ...

:(ibid.)K

והשלמת העתקה מלשון הולאנדיא אשר בו חברתי זה הספר הדקדוק תחלה, חיתה /
ביו' ג' ז"ה תמוז שנת אל סדר הדקדוק לפ"ק (= 1754), פה לונדן באנגיל
טעהר, / ונעתק שנית ונשלם ביו' ד' כ"ו אלול (תקטזל ?) פה קאפינהאגען, קרית מלך

Von ונעתק שנית an ist der Text des K durchgestrichen und von uns kopiert, soweit wie er noch leserlich ist.

Wie aus dem Kolophon hervorgeht, hat der Verf. sein ursprünglich in holländischer Sprache abgefaßtes Werk (Titel?) 1754 selbst ins Deutsche übersetzt, und zwar in

London. Die vorliegende Fassung, 1756(?) in Kopenhagen geschrieben, ist eine Abschrift der Übersetzung oder eine nochmalige Übersetzung aus dem Holländischen ins Deutsche (שנתק ונעתק שנית) kann beides bedeuten), wobei auch offen bleibt, ob diese Abschrift bzw. neue Übersetzung vom Verfasser selbst stammt.

Die Jahreszahl תקטז (= תקטז לפ"ק = 1756?) ist nicht deutlich lesbar, weshalb wir sie mit Fragezeichen versehen haben.

Das Werk beginnt mit einem Kap. über die Buchstaben (שער האותיות), endet mit einem Kap. über die Akzente (ab fol. 72^r: שער הטעמים); dazwischen mehrere andere Kap., z.B. (ab fol. 50^v) ein Kap. über die Stammformen (שער הבנינים)

182

Ms. hebr. oct. 174

157 fol., zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Pappeinband mit Lederrücken. An vielen Stellen Wurmfraß. Alte Pagination: 3 - 324 (= fol. 2^r - 157^v). Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^v - 12^v (zwecks späterer Eintragungen freigelassen).

14: 19,5 cm (ca. 10: ca. 16 cm); Zl. var. - Spanische Maşqetschrift auf Papier, 16. oder 17. Jh.. Aus dem Besitz CARMOLYS.

חדושי תורה לרבני צרפת

Hiddūšē tōrā le-rabbānē šarfāt, auch הדר זקנים Hadar zeqēnīm genannt. Kommentare zum Pentateuch, von französischen Gelehrten (Anfang defekt). Auf dem Tbl von CARMOLY ist ein Kompilator angegeben: Aharōn ha-kōhēn, vgl. jedoch unsere Bemerkungen weiter unten.

:(fol. 1^r)Tbl (von CARMOLY)

אלו חדושי תורה לרבני צרפת זצ"ל / שחדשו ודקדקו, פלפלו והעמיקו / נתנו מרעה אחד / הר"ר אהרן הכהן נ"ע

:(fol. 2^r)T

פרשת בראשית

:(fol. 13^r)A

... וירא / לעיל מ"א אברהם אברהם ב' פעמי' למה שנה לפי שהיה ממהר לשחטו...

Die Hs. beginnt also mit dem Wochenabschnitt וירא.

:(fol. 157^r)E

... נשלם כל התורה (,) שכח לעוטה אור כשלמה / אלו הן חדושי
 צרפתי' / שחדשו ודקדקו / בתורת משה / (?...) / ופלפלו והעמיקו

Es folgt ein kaum leserliches Gedicht mit dem Akrostichon:

אהרן הכהן חזק. CARMOLYs Vermutung (s. oben) beruht gewiß auf diesem Akrostichon, doch dürfte es sich nicht um den Kompilator, sondern um den Abschreiber handeln. Die Entzifferung des Gedichttextes könnte zur Klärung dieser Frage beitragen; da aber in einer verwandten Hs. (CAT.-PARIS Nr. 232, betitelt **חדושי תורה** (לרבני צרפת זצ"ל) das gleiche Akrostichon sich deutlich auf den *Kopisten* Aharōn ha-kōhēn bezieht, dürfte dieser auch der Kopist unserer Hs. sein. Im Werk selbst wird häufig ein Rabbi Aharōn erwähnt, der natürlich nicht mit dem eben genannten Aharōn ha-kōhēn identisch sein kann, da ja im Werk selbst nicht auf einen Kopisten oder Kompilator, sondern auf einen Autor hingewiesen wird.

Auf dem hinteren Schutzblatt unserer Hs. aufgeklebt ist eine handschriftliche Beschreibung der Hs. durch M.LIBER (dem späteren Oberrabbiner von Frankreich), datiert 27.12.1910. Zwischen fol. 16 und 17 fehlt vermutlich ein Blatt. Fol. 17 ist seitenverkehrt eingehftet. Vermerk von ר"ק (= R.KIRCHHEIM, vgl. zu Ms, hebr. oct 170) auf dem Tbl: **הוא ס' הדר זקנים הנדפס בליוורנו עם תוס' הרא"ש בשנת ה'ת"ר ובכ"י**. Zur Ed. unseres Werkes (Livorno 1840) vgl. BENJACOB, Thes., 134, Nr. 237. Der Beginn unserer defekten Hs. befindet sich in der genannten Ed. auf Bl. 8a. Über unsere Hs. und deren Verhältnis zu ähnlichen Werken vgl. S.POZNANSKI, Kommentar zu Ezechiel und den 12 kleinen Propheten (hebr.), Ed. Mekize Nirdamim, Warschau 1913, Einleitung S. CVI.

Fol. 133 - Ende sind mit durchsichtigem Papier beklebt. Die letzten fol. sind an vielen Stellen kaum leserlich. Von Perikope **כי תשא** (fol. 94^r) bis zum Ende ist jeweils am Anfang Platz gelassen für die Eintragung der Initiale.

183

Ms. hebr. oct. 175

Sammelband in 2 Teilen.

199 fol., wobei die beiden (unbeschriebenen) Schutzblätter (je 1 vorne und hinten) mitgezählt sind. Pergamenteinband. Teil I = fol. 2^f - 96^v; Teil II = fol. 97^r - Ende.

16: 21 cm (13: 18 cm); ca. 28 - 30 Zl. - Kustoden an den meisten v-Seiten. Deutsche Masqetschrift auf Papier, 16. - 17. Jh.

I

נצחון

Niṣṣāhōn. Apologetisches Werk. Verfaßt von Jōm-Tōb Lipman Mühlhausen, aus Prag, 14. - 15. Jh.; vgl. EJ, Bd.XII, S. 499-502.

:(fol. 2^r)Ü

נצחון לז"ל

:(ibid.)A

בראשית ברא אלדים את השמים ואת הארץ אחת דבר / אלדים ושתיים זו שמעתני...

:(fol. 96^v)E

כי ל"ח / חסל ספר הנצחון. סליק קץ

Dann folgt: (1421 =) העתקתי ספר זה מספר ישן נושן / ונכתב בשנת קפ"א לפרט (= 1421)

Darauf folgt: ויהי כאשר גמרת פשר, אמרי יושר, להשכיל הנבונים, לחזק המאמיני' / להכחיד המינים, ולעקר שקר, העקר, הפוקר, מהכה קרא (אקרא?) השירה

Darauf folgt Gedicht mit Akrostichon "Jōm-Tōb":

יעלה יצלח מצדיק רבים, ... באמת כיון החכים לקרוא, בשמו ספר הנצחון

Ein weiteres Ms. dieses Werkes ist: Ms. hebr. oct. 179; s. in unserer Beschreibung dortselbst Näheres zu Verf. und Werk.

II

חזוק אמונה

Ḥizzūq emūnā. Apologetisches Werk. Verfaßt von Jiṣṣāq ben Abrāhām Troki, karäischer Gelehrter, lebte in Litauen, ca. 1533 - ca. 1594; vgl. EJ, Bd. XV, S. 1403f.

:(fol. 97^r)Ü

הצעה

:(ibid.)A

אמר המחבר מיום עמדי על דעתי הייתי משתאה ומשתומם באמרי / האין חכמה
באדום ואבדה תבונה ממצרים ...

:(fol. 198^{lv})E

תבענה שפתי תהלה ... ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד

Ed. des Werkes, mit Vorrede, Anmerkungen und deutscher Übersetzung: DAVID DEUTSCH, "Befestigung im Glauben", 2.Aufl., Sohrau i.Schl. 1873 (die 1.Aufl. war ibid. 1865 erschienen). DEUTSCH benutzte Hss., jedoch erwähnt er nicht die unsrige; vgl. die "Vorrede" seiner Ed. Ein Vergleich dieser Ed. mit unserer Hs. zeigt, daß unsere Hs. viele gute Versionen enthält.

Die Schrift beider Teile stammt anscheinend von derselben Hand. Das Datum 5180 (= 1421) auf fol. 96^v kann sich nur auf die Vorlage zum ersten Werk beziehen, denn der Verf. des zweiten Werkes lebte im 16. Jh.

184

Ms. hebr. oct. 176

Sammlung von 5 Fragmenten.

44 fol., zusätzlich vorne 1 und hinten 2 Schutzblätter. Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^v, 10, 14 - 15, 23 - 24, 35 - 36. Fol. 16 kommt nach fol. 22! Fragment I = fol. 2 - 13; Fragment II = 17 - 19; Fragment III = 20 - 22 und 16; Fragment IV = 25 - 34; Fragment V = 37 - 44.

Ca. 15: ca. 21 cm (var.); Zl. var. - Kustoden an fast sämtlichen v-Seiten. Spanische Mašqetschrift auf Papier, etwa 15. und 16. Jh., von verschiedenen Händen. Fol. 1^r gemeinsames Tbl von CARMOLYs Hand:

בכרך הזה נמצאו חמשה דברים יקרים / א צורת המאמרים / ב ענינים לקוטים /
ג קצת דרשות / ד פירוש על התורה ה פירוש החומש.

Von allen diesen Titelbezeichnungen ist nur eine in den Fragmenten selbst zu belegen: צורת המאמרים für den 1. Teil des 1. Fragmentes; die anderen Bezeichnungen stammen von CARMOLY.

I

צורת המאמרים [וענינים לקוטים]

Šūrat ha-ma'amārīm we-'injānīm leqūṭīm. Über auffallende Talmudsprüche, sowie Diverses.

:(fol. 2^r)A

השתא ניתי מר א"ל אי מצית למבעי דתו לא שכיבנא אזילנא אי לא הואיל
 וחלפא שעתא חליף; vgl. Talmud Bābā qammā 117b.

:(fol. 13^v)E

הנה יש לשאול אחר שירידת הגשמי' ענין טבעי מעלית האדים כמו שנראה
 לעין יתבאר בספר אותות עליונות למה לא ירד גשם / בששת ימי בראשית לצמיחת
 הדשאים ... עוד איפשר לומר כי לפי שאחר הגלות היבשה / ...

Der Titel צורת המאמרים für den 1. Teil dieses Fragmentes ergibt sich aus dem Text fol. 7^v, Zeile 3: נשלמו צורת המאמרים שבה לאל בורא עולם. Ob der 2. Teil, der unmittelbar auf den ersten aus der Hand ein und desselben Schreibers folgt, mit dem ersten Gemeinsames hat, ist noch zu klären. Der erste Teil behandelt aggadische Talmudsprüche, die merkwürdig erscheinen, sowie kosmogonische Stellen. Er endet

:(fol. 7^v):

אמ' ר' ירמיה א"ר ד' דברים נבראו / ביום א' השמים ויסוד הארץ והורץ (!)
 ויסוד העפר ותהו שאפי' שהוא קו ירוק שמקיף את כל העולם / שממנו יצא החושך
 כלומ' הרקיע הנרא' כי הוא מבדיל בין עולם המזונות לעולם השפל ... וא"כ
 יראה לפי זה באומרו אור השפעה נבואית שבה / ישכיל מסוף העולם ועד סופו
 כאדם הראשון קודם שחטא וגנזו לצדיקי' לעתיד לבא ר"ל הגלגל / כי בו
 ישוערו חלקי גוף היום כמום כמו שביארתי

zu Talmud Ḥagīgā 12a; Text von den Editionen abweichend, vgl. R.N.RABBINOWICZ, *Variae lectiones in Mischnam et in Talmud babilonicum*, Traktat Ḥagīgā, München 1869. In unserer Hs. folgen nun die bereits oben verzeichneten Schlußworte: נשלמו צורת המאמרים שבה לאל בורא עולם. Der 2. Teil beginnt unmittelbar darauf (fol. 7^v, Zeile 4):

כשתלה רבן יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לבקרו ... כמורא בשר ודם אמ'
 המשורר ראשית חכמה ... ר"ל שתחלת כל חכמה אמיתית ר"ל עיונית הוא יראת
 יי' ויראת יי' היא הרחקת / המעשי' המגונני' ובחירת המעשי' הנאים כאשר אמ'
 אדון הנביאים על המצות המעשיות ויראת מאליו"ך וגו'

zu Talmud Berākōt 28b. Auf 8^r ענין הקרבנות über שעיר עוזל; auf 8^v zu Talmud Berākōt 32a: גדולה תפלה יותר מכל הקרבנות; auf 9^r ebenfalls zu Talmud Berākōt 32a: פרש' בראשית והארץ היתה; dann auf 9^r: מדעת הראב"ע ז"ל כי כל הדברים הקורים לאדם בעוד בחיים היותו מחוייבת מהמערכת / ובגזירה בין טוב ובין רע

II

[דרשות]

Derāšōt. Homilien zum Pentateuch.

:(fol. 17^r)A

אל הטבע אע"פ שיש לומר שהוא להטעות המצרים שהיה נבקע בטבע ויכנסו / אחריהם ויטבעו בים, אבל הנראה מפשט הכתוב שהוא לקרב הנס אל הטבע ...

:(fol. 19^v)E

החלק הג' שאמרתי / שאדבר בצורת התורה אומ' לכך נתנה התורה ע"י מרע"ה שהיתה נבואתו כאספקלריא / המאירה ובמראה ולא בחידות כדי שלא נאמ' שהתורה מרבה במשלים וחידות ... לא נוכל לפרש / אותה באופן שנבטל אותה מפשטה ולא נוכל לומר עליה שהיא זמנית כי התורה א"א / שתשתנה (Kustode)

Nach fol. 17^v fehlt die direkte Fortsetzung; daher stimmt auch die Kustode von fol. 17^v nicht mit der Fortsetzung überein.

III

[דרשות]

Derāšōt. Homilien.

:(fol. 20^r)A

ליום כפור. שובה ישראל ... אחז"ל למדנו תשובה מקין שנגזרה / מיטה עליו ושב בתשובה

:(fol. 16^v)E

וכך אמר דניאל / והמשכילים ... לעולם ועד שהם / מעולים יותר שמשפיעי
יותר / אור וכן יוסף בחלומו והנה השמש / והירח ...

Die richtige Anordnung der fol. ist: fol. 20 - 22, dann fol. 16. Daß fol 16 an fol. 22 anschließt, ist aus der Kustode von fol. 22^v ersichtlich, die identisch ist mit dem Beginn von fol. 16^r. An dieser Zusammengehörigkeit kann auch nicht die Tatsache ändern, daß der Schriftspiegel von fol. 20 - 22 (10: 15 cm) nicht der gleiche ist wie derjenige von fol. 16 (10: 14 cm). Das Fragment enthält drei Homilien: **ליום כפור**, ab fol. 20^r; **פרשת** **כי תשא**, ab fol. 21^v; **פרשת לך לך**, ab fol. 16^v. In der Homilie zu **כי תשא** heißt es (fol. 16^r):

א"כ יש מחלוקת בין אריסטו ובין החכם השלם רבי משה בעבור שאריסטו אומ'
שהשגחת / הש"י אינה אלא דרך כלל לא על כל פרט ופרט והחכם רבי משה אומ'
שהוא על כל פרט ופרט

IV

[ביאורי רש"י]

Bē'ūrē Rašī. Superkommentare zum Pentateuchkommentar des Klassikers Šelōmō ben Jiṣḥāq, gest. 1105.

:(fol. 25^r)A

משמש למעלה ולמטה לפי זה. ואני מצאתי על זה פי' נאות בדרך / הזרש והוא
שאלף הוא לשון למוד כמו ואלפך חכמה. כסף לשון / חמוד כמו נכסוף נכספתי.
וה"פ הנה נתתי ולמדתיך עצה חמודה על אדות אחיך

:(fol. 34^v)E

סתמום פלשתים תרגום טמונון פלשתאי... מטמטם את הלב כונת / הרב בזה
המאמר לבאר דעת אנקלוס במה שמתרגם טמונו וע"כ / אמר תרגומו טמונון ואין
פי' טמונון מענין וטומנין את החמין כי לא / יתכן כאן זה הענין רק הטעם
שהוא מלשון סתימה כי לשון סתימ' הוא / בלשון (Kustode)

A: zu Gen. 20, 16; E: zu Gen. 26, 15. In unserem Fragment des Superkommentars wird verwiesen auf **הרא"ש** (fol. 26^v: **בחיודשיו** (zu Rašī Gen. 23,1: **כלן שוין לטובה**); auf **רמבן** (fol. 27^r); auf **ראב"ע** (fol. 28^v, 32^r, 33^v); auf **הרד"ק** (fol. 28^v, 30^r, 33^v). Da unser Fragment mit dem Superkommentar des Elijjā ben Abrāhām Mizrāhī (ca. 1450 - ca. 1526) viel Gemeinsames zeigt, liegt hier eigentlich eine Art **קצור מזרחי** vor; BENJACOB, Thes., 533, Nr. 482 nennt ein Werk dieses Titels. Vom

Superkommentar des מזרחי wurden verschiedene Bearbeitungen hergestellt; vgl. OBADJA in: ספר רש"י, בעריכת הרב י"ל הכהן מיימון, ירושלים תשס"ז, S. 548 - 549.

V

[ביאורי רש"י]

Bē'ūrē RaŠī. Wie oben Fragment IV.

:(fol. 37^r)A

יהיה עמו, אינו אלא להורות, שכל השנים שנמכר לו היו כימי שכיר

:(fol. 44^v)E

פרש"י קנאו השם וכו' / שאיך אמר הכתוב שני הפכים ל י"י לכהן, לזה פי'
קנאו השם וכו', ואמ' לאי זה כהן / שבאותו משמר ואמרו מלבד איל הכפורים
שהוא לכהן שהרי לא היה לכהן, אלא / היה קרבן ממנו קרב קצת על גבי המזבח
לז"פ שחוזר מלבד, שהוא צריך להביא / וכו' (Kustode)

A: zu Lev. 25, 15; E: zu Num. 5, 8. Es ist noch zu klären, ob es sich um einen מזרחי קצור oder um einen anderen unabhängigen Superkommentar handelt. Der Superkommentar zum Ende von Lev. (fol. 41^v) lautet:

כל חרם אשר יחרם וכו', מה פשעי ומה חטאתי למה יומת מה עשה, וכי בעבור /
שהחרמו אותו לא יפדה מות יומת, לז"א מגין ליוצא וכו' לכך הוא [מביא]
הבריית' בכתובו' / ..ועם היות שלר' חנינא בן עקשיא (!) נערך / מפני
שדמיו קצובות, לקח רש"י שטת הבריית' ... והרמב"ם ז"ל מפרש כאן פשט אחר
כפשט הכתו' יעויין שם

185

Ms. hebr. oct. 177

Sammelband in 2 Teilen.

59 fol.; hinten 1 Schutzblatt, mitgezählt (als fol. 59). Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 1^v - 10^v; 22 - 24, 25^v, 26^v, 27^v, 28^v, 31 - 34, 36, 39 - 54, 59. Teil I = fol. 1^r und 11 - 21; Teil II = fol. 25^r - Ende.

15,5: 21 cm (Teil I: 10: 16 cm; Teil II: var.); Teil I: 29 Zl.; Teil II: Zl. var.). Teil I hat Kustoden an sämtlichen v-Seiten. Teil I: spanische Mašqetschrift auf Papier, etwa 15. Jh.; Teil II: deutsche Kursivschrift auf Papier, 19. Jh. Teil II geschrieben von CARMOLY.

I

[פירוש מעשה בראשית ומעשה מרכבה]

Pērūš ma'asē berēsīt u-ma 'asē merkābā. Über die Welterschöpfung im Buche Genesis und den göttlichen Thron in der Vision Ezekiels (Ez. Kap. 1). Mystisches. Verfaßt von Mōše ben Šēmtōb de Leon (?). Vgl. über ihn und seine Werke G.SCHOLEM, Die jüdische Mystik in ihren Hauptströmungen, Frankfurt/Main 1957, S. 204ff. und Anmerkungen/ ibid. Er lebte bis 1290 in Guadalajara (Kastilien), dann in verschiedenen Orten Spaniens; starb 1305. Durch ihn wurde das mystische Hauptwerk Sohar verbreitet. (SCHOLEM a.a.O. äußert sich nicht über unser Werk).

:(fol. 1^r)Tbl, von CARMOLY

פירוש / מעשה בראשית / ופירוש מעשה מרכבה: המחבר הוא בעל ספר
שערי צדק, שהוא פירוש מגלת קהלת כמו שכתב בפ"י מעשה מרכבה: לפי זה שם
המחבר ר' משה בן ש"ט די ליאון

Die Titelbezeichnung פירוש מעשה בראשית ומעשה מרכבה stammt von CARMOLY; in der Hs. selbst läßt sich nur der Titel מעשה מרכבה belegen (als Überschrift, fol. 13^r, s. unten).

:(fol. 11^r)A

נשאר באותו גוף בסבת הנפש חנשארת בו זולתי שחסר בו כח התעוררות הרוח
כי הנפש היא / סוד הגוף בבניינו ובהתקררות הדם בסבת מיתתו נאספה
אל משמר ונבלעת באברים לדקו' / ייסוד איכות הגוף ונשארה בו שם

:(fol. 21^v)E

ועל כן באה נבואתו בלשון דמות כי כלה דמוח ולזה נמשל כבן כרך אמנם
נבואת / ישעיהו הגיעה אליו זכה וצחה וברה בלי עין ובלי דמות כדמיון
שלטון מיוחס / קרוב למלכו (beide Wörter Kustode)

והנה מסך Der defekte Kommentar zu מעשה בראשית endet (fol. 13^r):
החכמה פרושה ואינה נגלית / כי החכמים הקדמונים נלאו למצוא הפתח
והמוצאים להסתירו הוזהרו ואחריהם השער / סגרו ומשה לא ידע כי אם להמשיך
עקבי מרכבותם וללכת אחריהם לבא בשער החצר הפנימי וביתה

Der Beginn von מעשה מרכבה lautet (ibid.):

פ"י מעשה מרכבה סוד י"י ליראיו להודיעם / שמע אתה בני החכם ודע כי כוונת
המראה במראות יחזקאל הנביא ע"ה לא נודעה כוונתו / בביאור ההתחלה רק
גילה דעתו כי לצורך ולענין בא לומר מתי נתגלה זאת הנבואה לנביא / ע"ה

Auf fol. 11^v: **אותם אמרו בסתרי תורה; וראיתי בסתרי תורה**; häufige Quellenbezeichnung bei Mōše de Leon, vgl. G.SCHOLEM, **מדעי היהדות** Bd. I, Jerusalem 1926, S. 23 - 24. Für die Verfasserschaft des Mōše de Leon spricht noch ein anderes Indiz, nämlich sein wiederholter Hinweis auf einen von ihm verfaßten (wohl nicht mehr erhaltenen) Kommentar zu Kohelet: Fol. 16^v: **וכבר פירשתי זה בספר שערי צדק הוא ספר קהלת ושערי צדק שמו**; *ibid.*: **כפי אשר רמזתי בפירוש קהלת ושערי צדק שמו**. Den gleichen Hinweis finden wir nun in dem sicher von Mōše de Leon verfaßten, 1609 in Basel gedruckten Werk **הנפש החכמה** (beschrieben in: J.PRIJS, *Die Basler hebr. Drucke*, Olten und Freiburg i.Br. 1964, S. 305f.). Auf diesen Hinweis macht BENJACOB aufmerksam, *Thes.* 473, Nr. 556: **פי' על קהלת לה"ר משה ברש"ט די ליאון. הזכירו בס' נפש [צ"ל הנפש] החכמה בחלק** **סודות הדינים**. Beim Verf. unserer Hs., der ebenfalls auf einen von ihm verfaßten Kohelet-Kommentar hinweist, dürfte es sich also ebenfalls um Mōše de Leon handeln.

II

[ליקוטים]

Liqqūtīm. Abschriften und Exzerpte aus verschiedenen Quellen. Gesammelt und geschrieben von CARMOLY.

:(fol. 25^f)A

שאלה זו מרב האי גאון ע"ד דשאלו מניה מר רב / יוסף בר מר ברכיה ...
מצאתי / בקובץ כתב יד ישן נושן ביד אחד מחכמי אפריקו / ...

:(fol. 58^v)E

כגון ר' יוסף גיקטילא וכיוצא בו שחברו ספרים / וכתבו בהם האזכרות
שלימים לעשרות / ולמאות ולולי ששמעתי עליו שהיה ירא שמים / הייתי
אומר שבעשותו כן שהוא מאותם שאין / בהם ירא שמים / עד כאן מצאתי

Auf fol. 25^f - 29^f dem Hai Gaon zugeschriebene Responsen; sie stammen aus dem Sammelwerk **טעם זקנים**, Frankf./ Main 1855, Teil 5. Auf fol. 29^f - 30^f Biographisches über den Nāgīd Abrāhām ben Dāwīd, Urenkel des Maimonides. Auf fol. 30^v **חידות איזופיט** (= Äsop), beginnend:

אמר ישופיטו המחבר זה הספר הוא גן עידונים ובו פרחים ופירות

והדברים השכליים / לא ימצא בהם הכסיל נועם אבל ימאס ויקץ במ

Auf fol. 35^v wieder ein Responsum des Hai Gaon über **י"ג מדות**. Auf fol. 37^f - 38^v Briefe des Maimonides, gerichtet

1) an Jōsēf ibn 'Aqnīn (וכבר הגיעתני אגרת מארץ תימן ... וכלל הדבר הנה
אחבר על זה מאמר אשר תקבל ממני כתוב בכתב ידי)
nur zum Teil publiziert in קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו, ed. A.LICHTENBERG,
Leipzig 1859 (so hebr. Tbl; deutsches Tbl: Berlin 1861), II, S. 31;

2) an Jefet Ēlijjāhū, vgl. קובץ II, S. 37; 3) wieder an Jōsēf ibn 'Aqnīn, vgl. קובץ II,
S. 29 (בנינו העוזר).

Auf fol. 38 das Fragment eines Briefes von Šelōmō ben Abrāhām und Dāwīd ben Šā'ul
an Mōše ben Nahmān über ihren Streit mit den Gelehrten von Béziers; vgl. GRAETZ,
Geschichte, Bd. 7, Note 1.

Auf fol. 55^f - Ende: לקוטים מספר מאירת עינים, bibliographische Auszüge aus dem
Werk מאירת עינים des Jiṣḥāq ben Šemū'el aus Akko; vgl. oben Ms. hebr. oct 171, Teil
I.

186

Ms. hebr. oct. 178

269 fol. in Ledereinband mit Goldpressung. Unbeschrieben: fol. 1^v, 21^{rv}, 24^v - 25^v, 69^v, 139^v, 187^v,
266^v, 268^f - Ende.

18: 21 cm (14: 18 cm); 27 Zl. - Kustoden an sämtlichen r- und v-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf
Papier, geschrieben im Jahre 5505 (= 1745) in Karlsruhe (?) von einem Sohn des Verf.'s. Den Rahmen
des Tbl's bildet aufgeklebte Verzierung, innerhalb welcher der Text von Hand geschrieben ist.

חידושים

Hiddūšim. Novellen zu einigen Talmudtraktaten, sowie zum שלחן ערוך, Teil חושן
משפט und Teil יורה דעה, sowie zu anderen Dezisionswerken. Verfaßt von Netan'el
Weil, Rabbiner in Prag, dann in Karlsruhe, gest. 1769. Über ihn: EJ, Bd. XVI, S. 396.

:(fol. 1^f)Tbl

קצת הידושים מא"א / מוהרב מוהרר נתנאל / ווייל מפראג / על מסכת
חולין ופסחים וגיטין ועירובין / ושבת ובבא מציעא ומנחות ונדרים
וקידושין / וביצה ובבא בתרא / וכתובות ור"ה יומא סוכה / וזבחים
ומגילה וחידושי פוסקים והביטו / וראו את יקר ... / כי גדול כים ספר"ו /
... משפטים / ישרים / ה' יזכנו ... אמן. / נעתק / בשנת בג"ש יגרש / לפ"ק

(1745 = 505 =)

:(fol. 2^r)Ü

קצת חידושים מן מסכת שבת של אאמ"ו הרב מהורר נתנאל / ווייל מפראג

:(ibid.)A

דף ב' ע"ב בתוס' ד"ה והא יציאות קתני ... עכ"ל. יש לדקדק אמאי לא פריך
בלא מתני' דהכא אמתני' דשבועות והא יציאות קתני:(fol. 266^r)Eבטור יורה דעה סי' א' הביא דעת בעל העיטור ... והקשה המהרש"א ...
מיושב בטוב טעם ודעת בחדושי הלכו' דמו' הגאון ... שריר וקיים ודוק

Die Novellen beziehen sich auf folgende Traktate: שבת, fol. 2^r - 20^v; עירובין, 22^r - 24^f; פסחים, 26^f - 53^v; ביצה, 54^r - 62^v; ר"ה, 63^r - 66^v; יומא, 66^v - 69^r; סוכה, 70^r - 73^v; מגילה, 74^r - 75^v; יבמות, 76^f - 77^v; כתובות, 78^r - 101^v; קידושין, 102^r - 107^v; גיטין, 108^r - 139^f; נדרים, 140^r - 143^v; ב"מ, 144^r - 170^v; ב"ב, 171^r - 178^v; זבחים, 187^r; מנחות, 188^r - 189^v; חולין, 190^r - 227^v. Auf fol. 179^r - 186^v: Novellen zu ש"ע ח"מ; auf fol. 228^v: Novellen zu ש"ע יורה דעה; auf fol. 228^v - 233^f: Novellen zu ש"ע על חולין; auf fol. 233^f - 266^r enthalten חידושי פוסקים und חידושי הלכות zum Traktat Hullin. Fol. 267 enthält Homilien, mit Ü (267^r): שייך לבר מצוה und weiterer Ü (ibid.):

שייך לפ' משפטים ולפ' כי תצא

In den Novellen wird der Lehrer des Verf.'s, Abrähām Broda (gest. 1717) mit der Eulogie der Lebenden erwähnt (z.B. auf fol. 241^v, 256^v), trotzdem Broda zur Zeit der Niederschrift (1745) schon gestorben war. Der Schreiber hat also die Eulogie aus seiner Vorlage übernommen. Daß es sich um eine Vorlage handelt, geht auch aus der Bezeichnung נעתק (im Tbl, s. oben) hervor. Daß es sich beim Schreiber um einen Sohn des Verf.'s handelt, geht aus der Bezeichnung מא"א (d.i. מאדוני אבי) auf dem Tbl und aus der Bezeichnung אדוני אבי מורי ורבי (d.i. אאמ"ו) in der Ü hervor. Netan'el Weil hatte vier Söhne. Sein Amtsnachfolger in Karlsruhe (1770 - 1815) war Jedidjā, genannt Thia; vgl.: Ahnentafel der Kinder des Nathan Weil in Kippenheim, hrsg. von ALFRED SONDER, Frankfurt am Main 1935; s. dort auch Abbildungen auf S. 17 und 19. Zu Jedidjā s. auch EJ, Bd. X, S. 795, s.v. Karlsruhe. Es ist anzunehmen (wenn auch nicht nachzuweisen), daß der gelehrte Jedidjā der Schreiber unserer Hs. ist. Novellen von Netan'el Weil zu den Ordnungen מועד und נשים sind 5696 (= 1936) in Bilgoraj erschienen, unter dem Titel ספר מנחת נתנאל, חלק ראשון

על סדר מועד ונשים ... מהגאון נתנאל ווייל ... על הרא"ש מועד נשים ונתיב חיים
על שלרר ערוך אורח חיים ותשובות תורת נתנאל ותורת נתנאל על התורה ...
יצא לאור ע"י ... שלמה עהרליך

vgl. P.JAKOB KOHN, *אוצר הביאורים והפירושים*, London 1952, S. 235, Nr. 320. Wie sich diese (nicht kritische) Ed. zu unserer Hs. verhält, ist noch zu prüfen.

187

Ms. hebr. oct. 179

161 fol., Pergamenteinband mit Lederrücken. Unbeschrieben: fol. 1^v, 150^v - 153^v, 160^v - Ende. Hebr. Pagnation: א - קמ"ט (= fol. 2 - 150).

15: 18,5 cm (10: 13 cm); Zl. var. - Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, 17. Jh.; mit vielen Initialen. Fol. 1^r: Umrahmter Buchtitel (von CARMOLY). Fol. 69^r: Verzierte Überschrift (quadratische Umrahmung um das Wort **יהושע**). Geschrieben von Aharōn ben Jūdā (fol. 68^v, s. unten) am 17.(?) Tēbēt 5367, d.i. 1607 (fol. 145^v, s. unten). Auf dem Tbl (fol. 1^r):

קניתי מה"ה כ"ה הירש (מערגיטא?) בהמנוח כהר"ר איזק (כ"ץ?) ז"ל סה"מ
 (= סופר המדינה?) דמדינת פפאלץ יצ"ו

Fol. 2^r oben: (Hagenau, Oberelsaß) אני נתן פייטל בר אברהם זצ"ל לק"ק האגינויא

נצחון

Niṣṣāḥōn. Apologetisches Werk. Verfaßt von Jōm-Tōb Lipman Mühlhausen, aus Prag, 14.-15. Jh. Mit Anhang: *תשובת המינים*, Auszüge aus dem Psalmenkommentar des Klassikers Dāwīd Qimḥī (gest. um 1235).

:(1^r)Tbl (von CARMOLY)

זה ספר נצחון אשר חבר / הרב החכם / רבי ליפמן מולהוזין / מק"ק פראג

:(2^r)A

בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ אחת דבר / אלהים שתיים זו שמענו ...

:(150^r)E (des Anhangs)

ואמר על כן / ירים / ראש / ועד היום ההוא לא הרים ראשו יפקחו עורים
 עיניהם ויאמרו אך שקר נחלו / אבותינו חזק ואמץ

Das Werk Niṣṣāḥōn wurde mehrmals ediert, zuerst im Jahre 1644 in Altdorf. Vgl. über Verf. und Werk: B.BERNSTEIN, Der "Sieg" des Rabbi Jomtov-Lipman Mühlhausen, in: *Jewish Studies in Memory of MICHAEL GUTTMANN, I.*, Budapest 1946 (ed. S.LÖWINGER), S. 201-220. (Dort findet sich jedoch nichts über Hss. des Werkes). Vgl. KASHER-MANDELBAUM, 2. Aufl., S. 82, Nr. 89.

Auf fol. 68^v, nach dem Teil zum Pentateuch: ein Text, der ein Oval bildet und sich als Umrandung des Ovals fortsetzt. Beginn: סליקתי / לספר הזה

על חמשה חומשי תורה אשר איזן וחקיקר / ותיקן הגאון מהר"ר ליפמן מק"ק פראג /
 ... נאם אהרן בר' / יודא שלי"ט מאך נינו / של מהר"ר יוזלן ... מהר"ר יזילמן
 ... המישתדלין הגדול ... היה אבי אבי אמי ז"ל ואבי אבי חמי ז"ל

Der Schreiber Aharōn ben Jūdā Mach war demnach ein Urenkel des als "Fürsprecher für die Judenheit" bekannten Joselmann aus Rosenheim (1478-1554). Solche Fürsprecher (die für die Rechte der unterdrückten Glaubensgenossen eintraten) führten den Namen štaḏlān (hier: mištaḏlīn).

Der Schreiber teilt (ibid.) u.a. auch mit, daß zu seiner Zeit in Prag als Rabbiner fungierte: מהר"ר לוויא בצלאל יזיאי, d.i. der "Hohe Rabbi Löw", gest. 1609, also 2 Jahre nach der Niederschrift unserer Hs. (1607, - s. unten).

Der Hauptteil unserer Hs., das Werk נצחון, endet fol. 145^r mit den Worten ולאור תשובת כאור החיים (in der Ed. Altdorf auf S. 195). Es folgen nun, bis zum Beginn des המינים genannten Anhangs, einige Hinzufügungen, die in den Editionen fehlen; zunächst: ... נשאלתי לפי דבריהם שאמרו הרבה פעמים שראו אלהים ... = Hinzufügung des Schreibers, wie die weitere Fortsetzung (fol. 145^v):

וזה שמעתי אני הכותב אהרן מ... תשובה נצחת להם על היין נסך

Es folgt (ibid.) das Kolophon: סליק ספר ניצחון הזה / כליל ג' י"ד (= י"ז?)

טבת שס"ז (= 1607) לפ"ק לאלף הששי השם יזכינו להגות בו...

Da der 14. Tēbēt des Jahres 5367 auf einen Samstag fiel, ist in der Datumsangabe evtl. statt "14. Tēbēt" zu lesen "17. Tēbēt", wozu die Angabe "Dienstag" passen würde.

Es folgt nun (ibid.) die Ankündigung des Anhangs: ואתה (ועתה) ליש

אתחיל תשובת / המינים של הגאון מהר"ר דוד קימחי אשר כבר נדפסו בפירושו פירוש
 תלים / תשובת המינים של ספר תילים השם יזכינו להתחיל ולסיים בעבודת האל
אלהי' / חיים

Der Hinweis auf den "bereits gedruckten" Psalmenkommentar des Dāwīd Qimḥī bezieht sich auf den Erstdruck Bologna (?) 1477 oder auf einen späteren Druck.

Jedoch noch immer beginnt der Schreiber nicht mit dem Text des Anhangs, sondern kündigt jetzt den Bericht Mühlhausens über die im Jahre 1400 in Prag stattgefundene Religionsverfolgung an, der Mühlhausen durch eine glückliche Fügung entronnen ist. Diese Religionsverfolgung war nach Ansicht des Schreibers für Mühlhausen der Anlaß, das Werk נצחון, das eine Verteidigung des jüdischen Glaubens beinhaltet, zu verfassen:

וזהו היה כתוב (= כותב?) הבעל הניצחון

דלעיל הגאון מהר"ר ליפמן מילהויזן ... סוף ימיו בק"ק / פראגא ... על מה טעם
 חבר ספר זה כאשר אפרש עתה / ושייך לעיל בספר הנ"ל

Diesen Zeilen entnehmen wir also, daß Mühlhausen sein Werk am Ende seines Lebens verhaßt hat, und ferner, daß er zu dieser Zeit in Prag gelebt hat. Beide Feststellungen, - die sich nur in unserer Hs. finden, - sind wichtig angesichts der Tatsache, daß wir bis heute nichts Bestimmtes über seinen Aufenthalt und sein Wirken am Ende seines Lebens wissen (wie uns überhaupt wenig über sein Leben bekannt ist); vgl. יהודה קופמן in seinem Buch *יום טוב ליפמן מילהויזן* New York 1927, S. 26:
כשם שלא נדע מאין בא כך לא נדע לאן הלך ר' ליפמן

Nun folgt in der Hs. der Wortlaut der angekündigten Mitteilung Mühlhausens über die Religionsverfolgung:

והנה בעו"ה מן הרשע יצא רשע עד ששבעה ושבעים נהרגו על קדושת השם יתברך /
 בר"ח אלול ק"ס (= 1400) לפ"ק ואחרי כן בכ"א בו קדשו שלשה את הש"י באש
 והרשע נטרד מן העולם / הזה ומן העולם הבא וכאן אנא השפל מיתר הפליטה
 משבח ומרומם ומהדר לאלק (!) שמיא די כל / מעבדוהי קשוט ואורחתיה דין
 הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו סליק סליק סליק סליק

Diese Mitteilung Mühlhausens findet sich auch, mit nur einigen unbedeutenden orthographischen Abweichungen, in der Ed. Altdorf, und zwar dort direkt anschließend an die Schlußworte des Werkes (ולאור באור החיים, S. 195).

In der Ed. Altdorf folgt hierauf ein Kolophon, das unsere Hs. natürlich nicht hat, das aber für uns von Interesse ist. Es lautet: **אתן שבח ... כי תם**

ונשלם זה הספר היום יום ב' ח' אב אשמח (= 1589) לפ"ק ... נאום הסופר יוסף בן
 הקדוש ר' דוד ז"ל המכונה יוזפא טיימר

Der Erstdruck 1644 beruht demnach auf einer Hs. aus dem Jahre 1589, die also 18 Jahre älter ist als unsere 1607 geschriebene Hs.

In der Hs. folgt nun endlich (fol. 146^{f.}) der Text des angekündigten, **תשובת** **המינים** genannten Anhangs. Auch die Ed. Altdorf hat diesen Anhang, auf S. 196. Der Beginn lautet in unserer Hs.: **ואלו הן התשובות שעשה רד"ק על קצת**

המזמורים וגם ההקשים / שחבר עליהם בתחלת מזמור שני למה רגשו גוים ...
הנוצרים מפרש' אותו על אותו האיש

Die Ed. Altdorf hat diesen Anfang mit einer interessanten Variante:

אלו הן התשובות והקושיו' שעשה רד"ק לנוצרי' על קצת המזמורים / במזמור
שני למה רגשו. והנוצרי' מפרש' אותו על אמנתם

Nach beiden Versionen ist der Sinn, daß die Christen den "Gesalbten" (Ps. 2,2) auf Jesus beziehen (während nach Qimḥi hier König David gemeint ist, gegen den "die Völker anstürmen"). Unsere Hs. drückt dies so aus: "Die Christen beziehen ihn (den Vers) auf jenen Mann (d.i. Jesus)". Ed. Altdorf hingegen nicht spezifiziert: "Die Christen beziehen ihn (den Vers) auf ihren Glauben".

Das Ende des Anhangs (und somit das Ende des ganzen Werkes) lautet ebenfalls in unserer Hs. fast gleich wie in Ed. Altdorf (in unserer Hs.: fol. 150^f, Zitat s. oben unter "E"; in der Ed. Altdorf: S. 200); vgl. den Kommentar Qimḥis zu Ps. 110.

Die Einleitung und das Inhaltsverzeichnis des Hauptwerkes (in der Ed. am Anfang des Werkes) befindet sich in unserer Hs. fol. 154^f - 160^f; Beginn in unserer Hs.:

כל סימני הספר ... ומהנה אתחיל ... השם יתברך ... יי' מה רבו צרי
 אשר הוא יזכיני להתחיל היום / יום ו' בפרש' ואלה שמות / שנת שס"ז (= 1607)
 לפ"ק / הוא יזכיני לסיים ... אמן נאם אברהם בר פנחס הכהן שליט"א מבאסקוויץ
 ממדינות פיהם (= Böhmen)

Die Schrift dieser Blätter ist der der gesamten Hs. sehr ähnlich; wie daher der Name Abrāhām ben Pinḥās als Schreiber an diese Stelle kommt, ist noch zu klären.

Zur Orientierung seien abschließend die oben erwähnten Daten in chronologischer Reihenfolge aufgezählt:

- Ca. 1235: Dāwīd Kimḥi, aus dessen Psalmenkommentar der Anhang **המינים** **תשובת** ausgezogen ist, gest.
- Vor und nach 1400: Mühlhausen geb. bzw. gest.
- 1400: Die Religionsverfolgung in Prag, die für Mühlhausen Anlaß war zur Abfassung seines Werkes **נצחון**.
- Bald nach 1400: Abfassung des Werkes **נצחון**.
- 1477: Erstdruck von Dāwīd Qimḥis Psalmenkommentars.
- 1589: Niederschrift derjenigen Hs. des Werkes **נצחון**, aus der der Erstdruck Altdorf 1644 kopiert wurde.
- 1607: Niederschrift unserer Hs.
- 1644: Erstdruck des **נצחון**, auch enthaltend als Anhang: **תשובת המינים**.

188

Ms. hebr. oct. 180

111 fol., dazu vorne 1 Schutzblatt. Pappeinband. Hebr. Pagination: **ח"צ - א** (= 2 - 99).
 Unbeschrieben: fol. 1^v, 99^v - 100^v, 101^v, 107^v - Ende.

19: 23 cm (ca. 13: ca. 19 cm); 20 Zl. - Kustoden auf sämtlichen r- und v-Seiten. Italienische Mašqetschrift auf Papier. Geschrieben von Šemū'el ben Aharōn Curiel im Jahre 1843 (in Triest?):
 Besitzeintrag auf der Innenseite des hinteren Buchdeckels: "Samuel Curiel Trieste 29 Decembre 1872".
 Der Schreiber ist also gleichzeitig der Besitzer.

סדר הלימוד

Sēder ha-limmūd. Studienpensum für die acht Tage des Chanukka-Festes, sowie für den Neumondtag.

:(fol. 1^r)Tbl

בכל יום קודם הלימוד יפריש פרוטה לצדקה ... סדר הלימוד, לומר בראשי
חדשים, ולשמונת ימי חנוכה ובראשי חדשים, נעתק מהרב בעל חמדת ימים ממני
שמואל קוריאל בכ"ר אהרן ז"ל / בשנת התר"ג (= 1843)

Die Worte (ולשמונת ימי חנוכה) ובראשי חדשים sind umrandet.

:(fol. 2^r)A

יום ראשון / פרשת וישלח, שני / ויותר יעקב לבדו ויאבק איש עמו ...

:(fol. 107^r)E

יראו עינינו וישמח לבנו, יהיו לרצון וכו'

Das Pensum, das aus biblischen und mystischen Texten besteht, ist, wie der Schreiber auf dem Tbl selbst vermerkt, dem Buche חמדת ימים (erstmal gedruckt Izmir 1731) entnommen. Über das Werk חמדת ימים vgl. EJ, Bd. VIII, S. 320-322.

Auf fol. 2^r und 99^r befinden sich die Texte zu Chanukka, auf fol. 102^r und 107^r die Texte zum Neumondtag. Fol. 101^r: ein Tbl mit der Aufschrift:

סדר הלימוד / לראש חודש / מהרב בעל חמדת ימים ז"ל (דף כ"ג ע"ג)

189

Ms. hebr. oct. 181

8 fol. in Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 1^r, 2^v, 5^v - 6^v, 7^v - Ende.

20: 22 cm (15,5: 19 cm); 17 Zl. - Deutsche Quadratschrift auf Papier, geschrieben 1842.

הזכרת נשמות

Hazkārat nešāmōt. Memorbuch für die Seelenfeier der Gemeinde Gailingen (Baden).

:(2^r)Tbl

הזכרת נשמות / לק"ק גאילינגען יע"א / לקדושים אשר בארץ החיים המה לפ"ק

(1842 = 5602 =)

:(3^r)A

יזכור אלהים את נשמות אברהם יצחק / ויעקב שרה רבקה רחל ולאה משה /
אהרן דוד ושלמה את נשמת ר' יהודה הנשיא בעבור שחבר ששה סדרי משנה

:(5^f)E

ואת ... ר' אורי שרגא הכהן שנהג רבנות פה / והעמיד תלמידים הגונים

Als Nachtrag fol. 7^r die Eulogie für Verstorbene: נפשם תהי צרורה בצרור
החיים ... עם כל מתי ישראל אמן

Es werden ausschließlich bekannte Persönlichkeiten genannt. Erwähnt wird auch der (1669 verbrannte) Märtyrer Rabbi Refā'el aus Metz (fol. 4^v):

את נשמת הקדוש והצדיק ר' רפאל בר' יצחק הלוי מק"ק / מיץ בעבור שסבל ענויים
קשים בעד עדת ישראל ונשרף על / קרושת השם

Unsere Hs. wird (mit kurzer Inhaltsangabe) erwähnt bei SIEGMUND SALFELD, Das Martyrologium des Nürnberger Memorbuches, Berlin 1898, S. XXXI, Nr. 26. Die Hs. wird dort als "Besitz LÖWENSTEIN" bezeichnet (d.i. der aus Gailingen stammende Historiker LEOPOLD LÖWENSTEIN, 1843-1924).

190

Ms. hebr. oct. 182

42 fol., dazu vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Pappeinband. Hebr. Pagination: א"ג - א (= 1 - 42). Bei der hebr. Pagination ist das vordere Schutzblatt mitgezählt, daher ist fol. 1 = א, fol. 2 = א etc.

13: 19,5 cm (10: 13 cm); 25 Zl. - Kustoden an sämtlichen Recto- und Versoseiten. Italienische Kursivschrift, 18.(?) Jh.

לוח מאמרי עין ישראל

Luah ma'amārē 'ēn jiśrā'el. In alphabetischer Reihenfolge angeordnete Sammlung talmudischer Sentenzen, dem Werk 'En jiśrā'el des Ja'aqōb ben Šelōmō ibn Habīb (ca. 1445 - ca. 1515) entnommen. Zusammengestellt mit Stellenangaben von Eli'ezer ben Jiṣḥāq Rieti (17. Jh., Italien).

:(1^r)EL

הקדמה / השולח אמרתו ארץ שם פה לאדם ... ואחזה אנכי אליעזר בכמ"ר יצחק

ריאטי ז"ל ... ולהיות בעל ספר עי"ן ישראל ובי"ת ישראל מאסף לכל מחנות
 כמעט הם, אמרתי אלקטה נא בשבלים ... בדרך אלפא ביתא

Am Schluß der Einleitung fünf Bibelveise mit dem Akrostichon אליעזר.

:(2^r)A

מערכת אות האלף / אבב חנואתא נפישו אחי ומרחמי שבת סימן יט'

:(42^v)E

תני תנא ולא ידע מה תני סוטה פ"ג דף מ"א

Das Werk 'Ēn jiśrā'ēl, bekannter unter dem Namen 'Ēn ja'aqōb, ist die klassische Sammlung der erzählenden Teile des Talmuds, die seit dem Erstdruck (Saloniki 1515-1522 unter dem Namen 'Ēn ja'aqōb) über 100 Auflagen erlebt hat (vgl. EJ, Bd. VIII, S. 1176ff.). Unter dem Namen 'Ēn jiśrā'ēl erschien das Werk zum ersten Mal in Venedig 1566 (vgl. FRIEDBERG, Bēt 'ēqed, S. 788, Nr. 491). 1612 erschien in Venedig: Luaḥ ma'amārē 'ēn jiśrā'ēl, kompiliert von Eli'ezer ben Jiṣḥāq Rieti (vgl. FRIEDBERG, Bēt 'ēqed, S. 498, Nr. 221; EJ, Bd. XIV, S. 170; BENJACOB, Thes., S. 438, Nr. 305). Das Verhältnis unserer Hs. zu dieser Ed. ist noch zu untersuchen. Über Rieti s. MORTARA, S. 54.

191

Ms. hebr. oct. 183

235 fol. in Pappeinband. Hebr. Follierung: א - ר"מ (= fol. 2 - 234). Die Inkongruenz entstand z.T. dadurch, daß in der hebr. Follierung einige Male eine Zahl (wohl verschentlich) ausgelassen wurde. So ist fol. 69 = ח"ט, fol. 70 jedoch = ט; fol. 72 = ע"ב, fol. 73 jedoch = ע"ד; fol. 154 = קנ"ה, fol. 155 jedoch = קנ"ט. (Daß es sich nicht etwa um fehlende Blätter handelt, beweisen die Kustoden). Unbeschrieben: fol. 1^v - 2^v, 213^v, 234^v - Ende.

17: 23 cm (16: 21 cm); ca. 40 Zl. - Kustoden an sämtlichen Recto- und Versoseiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, geschrieben vom 25. Tišrī 5545/ 1784 (so auf Tbl, s. unten) bis Sonntag, 10. Tēbēt 5546/ 1785 (so auf fol. 234^r, s. unten). Verziertes Tbl.

באר שבע

Be' ēr šeba'. Moralwerk in jüdisch-deutscher Sprache. Verfaßt von Bär (daher der an diesem Namen anklingende Beginn des Titels: Be'ēr) Perlhefter (so genannt nach dem Mädchennamen seiner Frau) und seiner Frau Bella, Tochter des Ja'aqōb

Perlhefter. Bär sowie seine Frau stammten aus Prag, wo Bär "nach 1701" (so laut EJ, Bd. XIII, S. 295) starb.

(1^r)Tbl

שנת תקמ"ה ל' (=לפ"ק) / כ"ה תשרי / ספר / באר שבע / גצעלט משה חלק
ראשון / דז ספר האט גמאכט ר' בער ואשתו / בילה בת ר' יעקב פערל הפטיר
זיא האבין גהאט / זיבן קינדר פיר זין אונ דרייא טעכטר אין זיא קינדר /
זיינה אלי גשטרבין זיא הבין זיא פר גרושה צער / דש בוך גימאכט אויף זיבן
חלקים פר איטליכה קינד / איין חלק / דש ערשטי הייסט: גצעלט משה / דש
אנדרי הייסט: גצעלט יעקב / דש דריטי הייסט: וואלפין קאפיטל / דש פירטי
הייסט: ליבן גשריא / דש פינפטי הייסט: גצעלט שרה / דש זעקשטי הייסט:
גצעלט רחל / דש זיבנטי הייסט: טאר יוטא / דרום היישן דיזין זיבן חלקים
אויף נעמען איירה קינדר דש האבן / זיא גמאכט אויף נחמה פר אלי לייט זיא
קיין קינדר האבן אודער / אירה קינדר זיין גשטרבין וויא מן אין דיזען
ספר ווערט פינדען

(3^r)EL

הקדמה / שלמה המלך ע"ה שרייבט אין אן פאנג זיינש בוך קהלות (!) דיזה
ווארטין וזרח השמש ובא השמש ...

(9^r)A

פרק א' גאט ית' דא זיין ווילען נון וואר דען מענשין צו בשאפין דא מיט
דש ער גאטש אייני קייט ערקענין זאל ...

(234^r)E

דיא פר שפרייטי לאנג גשטארבני גביין ווידר / ... ווערין לעבינדיג /
... מיר ווערין אנטפאנגען / דש איביגי לעבין ... צו ער / פריידן / אמן

(ibid.)K

יו' א' עשרה בטבת תקמ"ו / לפ"ק

Fol. 6^v - 8^v enthalten eine ausführliche Inhaltsübersicht über die ersten beiden Abschnitte.

Die gedruckten Werke Perlhefters sind aufgezählt in der EJ a.a.O. (u.a.: באר היטב, Prag 1699, Erklärung schwieriger Stellen im Targum Jonathan zum Pentateuch). Perlhefter hat auch ein Werk verfaßt, das wie das unsrige באר שבע betitelt ist, aber nicht mit seiner Frau, sondern für seine Frau geschrieben wurde: CAT.-CARMOLY, S. 63, Ms. Nr. 189: "באר שבע". Beschreibung der himmlischen Gezelte, des Paradieses, der Hölle etc. von dem Kabbalisten Bär Perlhefter b. Leb Eibschütz... Er verfaßte dieses Werk zu Ehren seiner Frau, mit einem vorstehenden akrost. Gedicht, בילה בת "הקצין ר' יעקב פערלהעפטער". Oder sollte es sich um eine Hs. des gleichen Werkes mit

anderer Einleitung handeln? Auf jeden Fall ist von Perlhefter noch kein Werk namens **באר שבע** gedruckt.

Unser Werk ist eine interessante Ergänzung zu: ABRAHAM YAARI, *Studies in Hebrew Booklore*, Jerusalem 1958, Kap.:

שם ושארית, ספרים שנתחברו משום שמחבריהם היו חשוכי בנים, S. 114 - 122.

192

Ms. hebr. oct. 184

14 fol. in Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^r - 2^r, 4^v, 6^v, 8^v, 13^v, 17^v.

13: 21 cm (ca. 11: ca. 17 cm); Zl. var. - Deutsche Quadratschrift, abwechselnd mit deutscher Kursivschrift, auf Papier, 19. Jh. Aus dem Besitz des Barons Wilhelm Carl von Rothschild, Frankfurt am Main.

רשימת ספרים

Rešimat sefārim. Verzeichnis der hebräischen Bücher in der Bibliothek des Barons Wilhelm Carl (hier genannt: Carl) von Rothschild, 1828 - 1901, des letzten Vertreters des Frankfurter Zweiges der Rothschild. Etikett auf der Außenseite des vorderen Buchdeckels:

רשימת הספרים / בכתב ולשון עבריים / אשר בבית הנגיד האדון /
כ"ש כ"ה קארל באראן פאן ראטהשילד / בק"ק פראנקפורט דמיין

:(3^r)A

1 אור נוגה מר' משה קערנער ברעסלויא. 2 אגרת רשפי קשת

:(17^r)E

279 גור אריה דרשות ובדק הבית חידושי דינים מר' יהודה אריה בר דוד אמשטרדאם

Der 1. Teil (bis Titel Nr. 206) endet fol. 12^v. Der 2. Teil wird eingeleitet durch ein Tbl (fol. 13^r):

וזאת שנית / לרשימת הספרים בכתב ולשון עבריים / אשר בבית האדון הנ"ל

Die mit Nr. 279 endende Liste ist im wesentlichen in alphabetischer Reihenfolge (nach dem Alphabet der Titel) angeordnet. Die letzte Nr. (279) beginnt nicht, wie die ihr vorausgehenden (תהלים, תולדות אברהם, etc.) mit dem letzten Buchstaben des Alphabets (ת); es handelt sich also um einen Nachtrag. Die Titel sind in Quadrat-

schrift, die Erläuterungen in Kursivschrift geschrieben. Die Liste enthält auch Berichtigungen: fol. 2^v: בעריכטיגונגען; ebenso fol. 4^r (dort nur diese Überschrift), 6^r, 8^r.

193

Ms. hebr. oct. 185

Sammelband von 6 Fragmenten und einem Teil.

46 fol.; vorne und hinten je 1 Schutzblatt (beide Schutzblätter mitgezählt). Pappeinband. Fol. 34 - 43 z.T. völlig verwischt. Unbeschrieben: fol. 1, 2^v, 3^v, 7 - 9, 14, 16, 27, 28, 33 und 44 - Ende. Fragment I = fol. 2^r; Fragment II = fol. 3^r - 6^v; Fragment III = fol. 10^r - 13^v; Fragment IV = fol. 15; Fragment V = fol. 17^r - 26^v; Fragment VI = fol. 29 und 32; Teil VII = fol. 34 - 43.

Var.(var.); Zl. var. - Kustoden an folgenden v-Seiten: 10^v - 13^v, 18^v - 25^v, 34^v - 43^v. Vorwiegend spanische Maßquetschrift auf Papier, 15.-16. Jh.; fol. 3 - 6 (= Fragment II) deutsche Kursivschrift auf Papier, 19. Jh. (Schreiber: CARMOLY).

Fragment I

שירים

Širim. Gedichte. Verfaßt von Šelömō ben Re'ūbēn Bonafed, Dichter und Philosoph, lebte Ende 14. und Anfang 15. Jh. in Spanien.

:(fol. 2^r)Ü

שירים שלוחים מידי שלמה בונפוד לדון משה ו' אלעזר

:(ibid.)A

במותי ימותון ידותון והימן

:(ibid.)E

ונט שם נטע בין בין (!) נגיד שיר ונעמן נגיד שיר ונעמן

Vgl. DAVIDSON, Thes., Bd. II, S. 35, Nr. 782. Das Gedicht besteht aus 7 Zeilen. Über Bonafed und seine Gedichte s. FR.BAER, Die Juden im christlichen Spanien, Bd. I, Berlin 1929, S. 797; A.KAMINKA in הצופה 10, Budapest 1926, S. 288ff.; H.SCHIRMANN in קובץ על יד IV (XIV), Jerusalem 1946, S. 11ff.; EJ, Bd. IV, S. 1197f., woselbst weitere Literatur angegeben ist.

Teiledition der Gedichte aufgrund der einzigen vorhandenen Hs. (NEUBAUER, Bodl. Vol. II, Nr. 1984A) durch A.KAMINKA in BRAININS *ממזרח ומערב*, 1. Jhg., Heft 2 (Wien 1895), S. 107-127 (Aufsatz hebr.; deutscher Untertitel: Der Dīwān des Salomo Bonfed, zum ersten Mal nach einer Oxforder Handschrift ediert und mit Anmerkungen versehen). Unser Gedicht ist nicht dabei.

Fragment II

ספר שם בן נח

Sēfer Šēm ben Nōaḥ, auch Sēfer Āsāf ha-jehūdī genannt. Medizinisches. Der Verf. lebte im 6. Jh. im Vorderen Orient und trägt außer den beiden oben genannten auch die Namen *אסף היהודי*, *רבנו אסף*, *אסף בן ברכיה* und *אסף הירחוני*. Unser Fragment enthält nur die Einleitung des Werkes.

:(fol. 3^r)Tbl

ספר / שם בן נח / נעתק מכתובה ישנה על קלף / ובשאר מקומות נקרא ספר
אסף היהודי / שנת אס"ף אלהי"ם א"ת חרפת"י / לשטרות

:(fol. 4^r)A

זה ספר רפואות / אשר העתיקו החכמים הראשונים / מספר שם בן נח /
שנמסר לנח בראש ההר / מהרי אררט / אחר המבול

:(fol. 6^v)E

בימיו עמד / איש נבון וחכם ומלמד דעת ספרי / הרפואה ומבין דבר מתוך דבר /
ושמו אפוקראט המוקדומי ושאר חכמי הגוים, אסף וחכמי היהודי ויחדשו / את עבודת
הרפואה ותהי עד היום הזה

Auf Tbl (fol. 3^r) Eintrag: הספר היקר הלז שייך להרב הגאון כמבור"ר אליקים
כרמולי נר"ו אב"ד דק"ק ברוסיל והמלכות בילגיה יע"א

Unser Fragment ist eine Kopie CARMOLYS aus einer Hs., wobei jedoch nicht angegeben ist, aus welcher Hs. Von dem bisher noch nicht publizierten Werk existieren Hss. u.a. in München, Oxford, Brit. Mus. London, Paris (vgl. STEINSCHNEIDER, Mch., Nr. 231, I); BENJACOB, Thes., S. 549, Nr. 219 erwähnt unsere Hs. als כ"י כרמולי.

Zu Verf. und Werk: JELLINEK, *Beth Hamidrasch III* (1855), S. 155. L.VENETIANER, *Asaf Judäus, der älteste medizinische Schriftsteller in hebräischer Sprache*, in den

Jahresberichten der Landesrabbinerschule in Budapest, 1914/15 - 1916/17; EJ, Bd. III, S. 673 - 676 (Verf.: S.MUNTNER) und die dort genannte Literatur.

Fragment III

[פירוש פרקי אבות]

Pērūš pirqē ābōt. Kommentar zum Traktat "Sprüche der Väter" (Abschnitt 6).

:(fol. 10^r)A

אדם ישליך התורה מעל גיו דבר יי' בזה שלא השגיח בדברי תורה כל עקר / וכן כל שאיפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק או שקרה (!) ופירש להבלי העולם ...

:(fol. 13^v)E

ולכן אמר / זה השלם כי הטובות נאה לצדיקים ונאה לעולם והוא מאמר נכבד / יורה על גודל אומרו וההפך להפך כי ידיעת ההפכים אחר ואיפשר / ג"כ (Kustode)

Auf fol. 12^r: וממתנה / נחליאל ומנחליאל במות, כבר יתבאר בספר הנפש כי כחות הנפש / יתעלו קצתם על קצתם

Auf fol. 13^r: והנה נבאר שני משניות / מזה הפרק ונחתום בהם דרושנו זה. המאמר הראשון הוא מכונה לר' / שמעון בן יאחי (!) והוא אומרו הנוי והכח והזקנה והשיבה והכבוד נאה / לצדיקים ונאה לעולם

Fragment IV

Kein Titel.

Über diskretes Verhalten.

:(fol. 15^r)A

ונותנין לו מנות ומעשרין אותו כדי שיהא חשוב וישמש דבריו כדתני / והכהן הגדול מאחיו גדלהו משל אחיו

:(fol. 15^v)E

ואמ' להרגך הב"ה התיר לי להרגך ... דכתי' אם במחתרת ימצא הגנב .../

Auf den Anfangstext folgt: הכלל הב' בבית / פנים ונחלק לב' חלקים הא' בצניעות,

ויש בו / ג' פרקים פרק א' לאקורו' ביתי כשפושט חלוקו לא הופכו משום
צניעות ... לא יגרע
מצדיק עיניו בכל מעשה הצדיק יתן עיניו לשלם גמולו ... שמסר לה סימנין
vgl. Raschi zu Šabbāt 118b (s.v. ראו קורות); zu Megillā 13b (s.v. יגרע). Dann
folgt: פרק / ב' בדבר אחר תשמיש. צניעות מחתול שאינו מטיל רעי / בפני אדם

Bis zum Ende folgen Raschi-Texte: aus 'Ērūbīn 100b bis במה ליקח (!) אי אית לי
dann zu Berākōt (62ab): כל הצנוע בבית הכסא שיושב ושותק / ניצל מג' דברים

Die Texte enthalten Ergänzungen zu Raschi.

Fragment V

דרשות

Derāšōt. Homilien.

:(fol. 17^r)A

לפי שטעו הספדנין דוק ותשכח בגמ' ענשו שלא יזכו להלוך להספד ולכן
יתהפך כרעייהו

:(fol. 26^v)E

וז"א מי לי וג' ועמך לא חפצתי ר"ל באלו העניינים שאתה עושה לי לא חפצתי לקבל
שלימות / בעה"ז כלה ... השכל שהוא צור לי / אני מתפלל (Kustode)

Die Homilien betreffen zunächst die Wochenabschnitte וארא (?), בא, ליום ז'
של פסח (= בשלח), יתרו

Dann folgen (ab fol. 22^r) kleinere Texte mit dem Einführungswort הקדמה.

Auf fol. 18^r (Abschnitt (וארא)?): אמ' החכם ר' מתתיה כי כל מה שיתדבקו
אליו ית' נר' כי תמיד יגדל / וירחק מהם וז"ש והשביע בצחצחות נפשך לשון צחה צמא
כי כל מה שיתדבקו לו ית' / יהיה ביותר צמא

Abschnitt יתרו beginnt (fol. 21^v): ידוע הוא שבתכלי' האדם / לעשות טוב
שבזה הפועל יש קיום והעמדה וכשתכליתו לעשות רע לא יהיה לו קיום

Fragment VI

[פירוש מגלת אסתר]

Pērūš megillat Estēr. Kommentar zum Buche Esther.

:(fol. 29^r)A

בו ולא נמצאת בו שום טעם. ולא כתבו המפרשים דבד שיש לו שחר

:(fol. 32^r)A

למלת ובהקבץ ולא למלת שנית ולא לסמיכות ומרדכי יושב וכו'
 גם באין אסתר מגדת עמה ומולדתה (!) וכו' הסכימו שניהם שנשנה / לומר
 שאף אחרי מלכה עמדה על צווייה ונכון היה אלא שאין / שום טעם ליכנס

:(fol. 29^v)E

ושנמשך זמן המשתה ההוא שמונים ומאת יום, שרצה / שתמשך הוראת כבוד
 מלכותו ויקר תפארת גדולתו

:(fol. 32^v)E

ספקות החלק / הב' הא' מה טעם / הפיל פור הוא הגורל מיום ליום
 ומחדש / לחדש ... הב' איך נסת המלך מהמן להשמיד להרוג ולאבד / את
 כל היהודים עם מה שנתפרסם מגדולתם ... ומעלת דניאל וחבריו ...
 לא נשכחה ממלכי בבל מדי ופרס / ...

Fol. 32 gehört vermutlich vor fol. 29. Am Anfang der Erklärungen werden Probleme gestellt: ספקות הלשון und ספקות הענין.

Fol. 29^r, Zeile 16: ע"כ ספקות הענין מכאן ואילך ספקות הלשון

Es wird verwiesen auf מדרש מגלה (fol. 32^r, Zeile 5), הרלב"ג (fol. 32^v, Zeile 18), הרלב"ג (fol. 32^v, Zeile 18).

VII

מעלת בריאת האדם (?)

Ma'alat beri'at ha-ādām (?). Über Psalm 106,3.

:(fol. 34^r)A

אשרי שומרי משפט עושי צדקה בכל עת, ידוע ומפורסם הוא / שבכל
מקום שמשורר דוד ברוח הקדש ומזכיר אשרי בידוע שאותו ענין שזכר
עליו אשרי יש לו מדרגה גדולה ורמה ש(אינן) למעלה ממנה

:(fol. 43^v)E

ופושעים יכשלו בהם ... / שהמניעה מצדם היא שלא זרזו עצמם לדעת
דרכי / ה' ללכת בהם כדי להדבק בו ... / וכת' ואתם
הדבקים ... היום. / ... ?גואלינו ויביא משיחנו כדי לדעת אותו
ולעבדו בלבב שלם אמן וכן יהי / רצון (Kustode)

Zwischen fol. 38 und 39 fehlt Text, was auch aus der Kustode fol. 38^v ersichtlich ist.
Es werden mehrere Sohar-Stellen angeführt: fol. 36^r, Zeile 5 v. unten: ועל דרך הקבלה;
fol. 37^r, Zeile 1: ועל דרך האמת; fol. 39^r, Zeile 7: ובזה הלשון מצינו במדרש הזוהר.

Fol. 39^r, Zeile 9: נחזור למה שהיינו כביאורו במעלת בריאת האדם; vielleicht lautet der
Titel der Abhandlung: מעלת בריאת האדם.

194

Ms. hebr. oct. 186

11 fol., dazu vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 9^v - Ende. Alte
Seitennummerierung: 29 - 42 (= fol. 2^r - 8^v).

16: 20,5 cm (ca. 9: ca. 18 cm); Zl. var. - Deutsche Kursivschrift auf Papier, 19. Jh. - Tbl (fol. 1^r, von
CARMOLY) farbig. Auf fol. 4^r unten: farbige Zeichnung eines Gesichtes. Geschrieben von ELJĀQĪM CARMOLY.
Der Schreiber war auch der Besitzer, laut Eintrag auf dem Tbl, am oberen Rand: E.DE CARMOLY.

מימורבור דק"ק אופנבאך

Memorbuch de-qehillā qedōšā Offenbach. Verzeichnis von Verstorbenen 1641-
1696, sowie Ergänzungen aus späterer Zeit bis auf die Zeit des Schreibers. Es handelt
sich um eine Abschrift (vgl. Tbl: העתיק).

:(fol. 1^r)Tbl

העתיק / מימורבור / דק"ק / אופנבאך

:(fol. 2^r)A

מעמורבור / דק"ק אופנבאך אצל פרנקפורט דמיין / העיקר והשורש מק"ק
שפירא. זכירת השנה מתחלת / משנת ת"א בשפירא ושנת (!) תנ"ו באופנבאך /

אין הבית הקברות היתה בק"ק בירגיל יע"א. / מרת חנה בת הגאון מהר"ר
יוסף האמל סג"ל

:(fol. 8^v)E

הרב אב"ד ר' אנשיל מיץ אב"ד באופנבאך הניח אחריו / ארבעה בנים ...
ושם בנו הרביעי זעקיל מיץ, רופא בדרמשטאדט / שם יצא מן הדת ... והוא
האחרון / עד כאן מצאתי

Auf fol. 5^r: עתה אנה ה' פנקס של החברא / דגמילות חסדים וקברנים דקהל / אובינבאך /
שנכתוב בו המתים ... מיום שהוקם / בשנת חמשת אלפים / תע"א לפ"ק / עד היום, / ואמרו
ללקט ממנו מה שחזר (!) במימ"ר / בו"ך

Auf fol. 9^r Personen-Index, nur zum Buchstaben Alef. Die Referenzen beziehen sich
auf die alte Seitennummerierung.

Auf fol. 1^v einige Bemerkungen CARMOLYS.

Vgl. CHARLES DUSCHINSKY, Gedenkbücher (Memorbücher) von Offenbach am Main
und anderen deutschen Gemeinden. Nach Handschriften ediert, mit Vorwort und
Noten versehen, Frankfurt am Main 1924.

CARMOLY scheint von der gleichen Hs. kopiert zu haben, die DUSCHINSKY als
hauptsächliche Vorlage diente, nämlich Ms. Adler 950, N.Y., J.Th.Seminary; vgl.
DUSCHINSKY a.a.O. S. 6f.: הכתב יד הלזה [Ms. Adler 950] היה ... בידי החכם אליקים
כרמולי, ומעקד ספריו של זה קנהו ר' יעקב שלאסס בלונדון וממנו קבלו ר' אלחנן
אדלער בתורת חילוף תחת כ"י אחר.

195

Ms. hebr. oct. 187

24 fol., dazu vorne und hinten je 1 Papierschutzblatt. Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 24.

16: 18 cm (10: 14 cm); 16 Zl. - Kustoden (verziert): Fol. 8^v und 16^v. Deutsche Quadratschrift auf
Pergament, ca. 15. Jh. - Verziertes Initialwort auf fol. 1^r.

פרקי אבות

Pirqē Abōt. Sprüche und Väter. Mischna-Traktat; vokalisiert.

:(fol. 1^r)A

כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא

:(fol. 23^v)E

ואומר / יי' ימלוך לעולם ועד ... / ר' חנניא בן עקשיא אומ' רצה הקב"ה
לזכות ישר' (את ohne) / לפיכך הרבה להם תורה ומצות שני' ... ויאדיר ...

Die Hs. wurde vermutlich für den Vortrag in der Synagoge am Sabbat angefertigt. Auf fol. 23^v nach dem Ende (s. ob. unten "E") ein Zusatz, beinhaltend einen Teil der Vorschriften über das rituelle Schlachten, beginnend:

אמר רב יהודה אמר רב כל טבח שאינו יודע הלכות שחיט' / אסור
לאכול משחיטתו ואילו הן הלכות שחיטה / שהייה דרסה חלדה הגרמה ועיקור
und endend: **כי שהה באמצע מחזי כשתי שחיטות** (Vorschriften über das rituelle Schlachten) des Ja'aqōb Weil (gest. vor 1456, Rabbiner in Nürnberg, Bamberg, Augsburg und Erfurt), das über 70 mal gedruckt wurde.

196

Ms. hebr. oct. 188

46 fol.; vorne und hinten je 1 Schutzblatt; beide Schutzblätter sind mitgezählt. Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^v, 42 - Ende. Hebr. Follierung: מ - א (= 2 - 41).

17,5: 22 cm (14: 20 cm); ca. 28 Zl. - Kustoden an fast sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, zweite Hälfte des 18. Jh.s. Verziertes Titelblatt, von CARMOLY.

השמש בא

Ha-šemeš bā. Novellen zu den Wochenabschnitten des Pentateuch, im Namen verschiedener im 18. Jh. in Deutschland tätiger Gelehrter. Ende defekt.

:(fol. 1^r)Tbl, von CARMOLY

ספר השמש בא / חדושי תורה מרבני הדור ה"ה / ר' אברהם ברודא / ר' אריה
ליב בעל ש"א / ר' דוד דיטבעק / ר' הירש אב"ד דהלברשטט / ר' טעבלי
שייאר / ר' יונתן אייבשיץ / ר' יוסף העס / ר' יעקב כהן (מהרי"ך) /
ר' שמואל שאטין / ר' שמואל הילמן (ש"ה)

Die eingeklammerten Worte sind auch im Original eingeklammert. Die Abkürzung ש"א ist aufzulösen: שאגת אריה.

:(fol. 2^r)A

ספר השמש בא / לפ' בראשית מהגאון הגדול מהר"י זצ"ל / איתא במדרש הראה
הקב"ה לאדה"ר דור דור ודורשיו כיון שהגיע לשאול המלך אמר ...

:(fol. 41^v)E

לפ' מטות / איתא במדרש ויאמר אלעזר ... ואת לרבות כל הכלים ...
מכאן לטעם כעיקר שהוא מן התורה ... אלא יליף מגעולי נכרים געולי
נכרים לאו טעמא בעלמא / הוא ואסור

Die Novellen sind vorwiegend auf Talmudstellen aufgebaut. Heft eines Schülers.
Belegstellen für die Erwähnung der Gelehrten:

Fol. 2^r, 6^r, 7^r: מהר"י זצ"ל, d.i. Ja'aqōb ha-kōhēn Poppers, Rabbiner in Frankfurt am
Main, gest. 1740; über ihn: EJ, Bd. XIII, S. 865.

Fol. 3^v, 15^v: שמואל הילמן זצ"ל, d.i. Šemū'el Helmann, Rabbiner in Mannheim und
Metz, gest. 1764; über ihn: LEOPOLD LÖWENSTEIN, Geschichte der Juden in der Kurpfalz,
Frankfurt am Main 1895, S. 198-202.

Fol. 4^r: דוד די שבועק, d.i. Dāwīd Dispeck, Rabbiner in Fürth, Metz und anderen
Orten, gest. 1793; über ihn: MARGALIOTH, s. 360f.; M.N.ROSENFELD, Nachrichten für die
jüdischen Bürger Fürths, hsg. von der Israelit. Kultusgemeinde fürth, Sept. 1974, S. 16-
19.

Fol. 7^v: לפ' תולדות מהגאון אב"ד דק"ק פיורדא. Mit diesem "Rabbiner in Fürth" ist
vielleicht Mešullām Zalman ha-kōhēn gemeint, gest. 1820; über ihn: EJ, Bd. XI, S.
1404; PRIJS, Dreif. Faden, S. 86.

Fol. 8^v: הירשאב"ד האלברשטאט, d.i. Šebī Hirsch ben Naftālī Halberstadt, Rabbiner
in Halberstadt, gest. 1748; über ihn: EJ, Bd. IV, S. 794f., s.v. Bialeh, Zevi Hirsch ben
Naftali Herz.

Fol. 11^r: שמואל שאטין ממנהיים, d.i. Šemū'el Schotten (ha-kōhēn), genannt ך״ש״ש״
Rabbiner in Frankfurt am Main und anderen Orten, gest. 1719; über ihn: MARGALIOTH,
S. 1349f.; PRIJS, Dreif. Faden, S. 13.

Fol. 13^v, 24^r: אר"י ליב אב"ד דק"ק מיץ, d.i. Arjē Löb Gunzberg (bekannt als
Verfasser des Werkes שאגת אריה), Rabbiner in Metz und anderen Orten, gest. 1785;
über ihn: EJ, Bd. VII, S. 978f.; PRIJS, Dreif. Faden, S. 15.

Fol. 14^r: אברהם ברודא, d.i. Abrāhām Broda, Rabbiner in Frankfurt am Main und
anderen Orten, gest. 1717; über ihn: EJ, Bd. IV, S. 1390; A.SCHISCHA, Ha-ōhel I, 1955,
S. 130-135.

Fol. 17^v: מהגאון מהור"ר יונתן זצ"ל, d.i. Jōnātān Eybeschütz, Rabbiner in Metz und Altona/ Hamburg/ Wandsbeck, gest. 1764; über ihn: EJ, Bd. VI, S. 1074f.

Fol. 25^f: טעבעלי שייר, d.i. Tewele Scheuer, Rabbiner in Bamberg und Mainz, gest. 1782; über ihn: LEOPOLD LÖWENSTEIN, Jahrbuch für jüdische Geschichte und Literatur, Bd. III, Frankfurt am Main 1905, S. 231-233; PRIJS, Dreif. Faden, S. 22.

Fol. 39^v, 41^f: יוסף העס נ"י, d.i. Jōsēf Hess, Rabbiner in Kassel, gest. 1793; über ihn: LEOPOLD LÖWENSTEIN, Jahrbuch für jüdische Geschichte und Literatur, Bd. VIII, Frankfurt am Main 1910, S. 113.

Terminus post quem für die Niederschrift der Aufzeichnungen ist das Jahr 1764, weil der 1764 verstorbene Jōnātān Eybeschütz als verstorben (זצ"ל) bezeichnet wird (s.ob.); Terminus ante quem ist das Jahr 1793, weil der 1793 verstorbene Jōsēf Hess noch mit der Eulogie der Lebenden (נ"י) erwähnt wird (s.ob.).

197

Ms. hebr. oct. 189

94 fol., dazu vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1, 2^v und 94^v.

16: 22 cm (12: 17 cm); Haupttext ca. 15 Zl., Zl. der anderen Texte: var. - Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Jemenitische Schrift. Haupttext: Quadrat-, der übrige Text Mašqetschrift, alles auf Papier; ca. 18. Jh. - Geschrieben von Jiṣḥāq ben Abrāhām Maḥfūd; vgl. CAT.-SASS. II, S. 643, Nr. 917, wo ein Schreiber namens יושעא בן מחפוז genannt ist. Besitzeintrag auf fol. 2^f:

הדה אלפרשה חק יחיא ו'...; הדה אלפרשה חק
יוסף אלכהן אלדי ישרה ומא ירדה ישכנו נחש ... בשלום

[כתר תורה]

Keter tōrā, auch תאג Tāg genannt. Pentateuch mit aramäischen und arabischem Targūm (Onqelos bzw. Sa'adjā) sowie dem Kommentar des Šelōmō ben Jiṣḥāq (Rašī). Unsere Hs. enthält nur Deuteronomium; die anderen Bände tragen die Signaturen Ms. hebr. oct. 225, 226, 211 und 207.

:(fol. 3^f)A des Haupttextes
אלה הדברים ...

:(fol. 93^v)E des Haupttextes
לעיני כל ישראל. נשלמו חמשה חומשי תורה תהלה לאל גדול ונורא / חזק

An Ende des Rašī-Kommentars, fol. 94^r rechts unten, Schlußformel:
 נשלם ספר דברים בעזרת אל גדול ונורא. Ibid. rechts unten Kolophon:

ספרא חלשא ומסכינא יצחק ן' אברהם / מחפוץ אכ״ר הש' ימחול לי על כל /
 מה ששגייתי וטעיתי

Text und Targūmim sind (im Gegensatz zu den Bdd. Gen. und Ex.) getrennt geschrieben. In der Mitte steht der Bibeltext. Um ihn herum sind die beiden Übersetzungen angeordnet. Auf jeden aramäischen Vers folgt jeweils der entsprechende arabische Vers. Bibeltext und aramäische Übersetzung sind vokalisiert, die arabische Übersetzung ist unvokalisiert. Auf den unteren Blatthälften befindet sich der Kommentar des Rašī.

Das ganze Werk wurde, in ähnlicher Anordnung, jedoch ohne den Rašī-Kommentar, 1894 in Jerusalem gedruckt unter dem Titel: ... כתר תורה הנקרא תאג

198

Ms. hebr. oct. 190

316 fol. in Pappeinband; Lederrücken mit Goldpressung. Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^v, 312, 313^r, 315^r - Ende.

14: 20 cm (10: 15,5 cm); 27 Zl. - Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten. Italienische Kursivschrift auf Papier. Geschrieben vom 2. des II. Adār 5361 (= 1601) - 5. Tīšrī 5362 (= 1601), in Modena. Auf dem Buchrücken "M - G" in Goldschrift, wohl = Mordekai (Šemū'el) Ghironi; vgl. unt., Ms. hebr. oct. 191.

זרע אברהם

Zera' Abrāhām. Talmudische Sentenzen, alphabetisch geordnet, mit kurzem Kommentar. Verfaßt von Abrāhām Menāhēm Rovigo. Auf dem Buchrücken:

זרע אברהם / מילין דרבנן / על סדר א - ב / כתיבת יד

:(fol. 2^r)Tbl

בשם יי' ... / ספר מאמרים מסודרים באלף בית חבר' החכ' / השלם כמהר"ר
 אברהם רוויגו זצוק"ל וקרא שמ' / זרע אברהם / ואני הכותב התחלתי לכתוב
 אות' ביו' א' ב' / ימים לחדש ואדר השס"א לפ"ק (= 1601) / לאלף הששי /
 ליי"א / פה מודינה / לברכה יהיה אמן

:(fol. 3^r)A

ב"ה / ברכות פ"ק (= Berākōt 6b) אגרא דפירקא ריהטא / פי' עיקר קבול
שכר הבריות הרצים לדרשה מפי חכם הוא שכר המרוצ'

Vgl. RaŠĪ z. St.

:(fol. 311^v)E

תתנער אומה שמעשיה בצפון ותבא אומה שמעשיה צפון ודרום, סוף דתמיד ל"ב ..
(2 Punkte im Original) / זבחי' פ"ב (= פ"ח = פרת חטאת!) והוא פי"ד קיו,
הפסוק דעורי צפון ובואי תימן קא דריש ... שמקריבי' עולה ושלמים ..
(2 Punkte im Original) / תם / ברוך נותן ליעף כח ולאין אונים / עצמה ירבה: /

:(ibid.)K

ותהי השלמתו יום ב' חמשה ל / לחדש תשרי השס"ב (= 1601) לפ"ק ל"א

Über den Verfasser vgl. MORTARA, S. 58. Er lebte, laut MORTARA, im 16.-17. Jh. in Ferrara. Auf dem Titelblatt unserer Hs. (s.ob.) wird er jedoch bereits 1601 mit der Eulogie der Verstorbenen genannt. Er ist nicht zu verwechseln mit einem gleichnamigen, 1713 verstorbenen Gelehrten; über diesen vgl. SIMḥā ASSAF, in Šijjōn, A Quaterly for Research in Jewish History, VI (Jerusalem 1941), S. 156f. Unser Werk ist noch unedierte. Über Hss. unseres Werkes vgl. BENJACOB, Thes., S. 162, Nr. 263; SLATKINE, S. 88, Nr. 263. Vermerk auf dem Titelblatt, von anderer Hand:

רב בפיררא עם ר' מרדכי דאטן, באוקפורד נמצא העתקה אחת משנת שמ"א;
vgl. NEUBAUER, Bodl., Nr. 2258 ("geschrieben 1603") und Nr. 2259 ("geschrieben 1586");
siehe auch KAT.-KAUFMANN, Nr. 146b und Nr. 170 (Nr. 170 scheint mit Nr. 2259 in
NEUBAUER, Bodl. identisch zu sein). Der Kabbalist Mordekai Dato, der hier als
gleichzeitig mit unserem Verfasser in Ferrara lebend bezeichnet wird, lebte 1525 -
1591/ 1603; über ihn vgl. EJ, Bd. V, S. 1313.

Der Kommentar des Verfassers zu den talmudischen Sentenzen beruht im
allgemeinen auf RaŠĪ, jedoch mit Ergänzungen. Auf fol. 1^r, von anderer Hand:
סוד הטבילה und כונה אחרת לטבילה, Mystisches. Auf fol. 313^v - 314^r: Mystisches zur
ersten Mišnā des Traktats Berākōt, beginnend:

פי' יפה על מילות משנה מאימתי קורין ממסכת ברכות סדר זרעים. / בחכמה יבנה,
נו"ן מלכות והיא נון כפופה מקבלת מכתר ... התנא דרך ... בית ...
להאציל מלמעלה למטה.. (2 Punkte im Original)

Mit נו"ן ist der Endbuchstabe des Wortes קורין (der ersten Mišnā des Traktats
Berākōt) gemeint.

Zensurvermerke auf fol. 311^v unten: "Camillo Jaghil 1613"; auf fol. 314^v: "Vittor...
fr. Renato da..."; ibid.: "fra...".

Von Camillo Jaghil (Jaghel) existieren Zensurvermerke von 1611 - 1629; vgl.: Sifrē bārūk, Catalogue of the books in the B.STRAUSS Library, Vol. I: Ohel bārūk, The books in Hebrew Characters, compiled by B.STRAUSS, Shapiro, Vallentine & Co., London 1959, S. XXXIX. Vgl. ferner W.POPPER, s. unten Ms. hebr. oct. 255, am Ende.

199

Ms. hebr. oct. 191

391 fol., dazu vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Pappereinband; Lederrücken mit Goldpressung. Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^v, 12, 141, 383 - Ende. Alte Foliierung: 1 - 391 (= 2 - 391; in der alten Foliierung folgt 272 auf 270).

19: 24,5 cm (12: 19 cm); 17 Zl. - Kustoden auf fast allen Recto- und Verso-Seiten. Italienische Kursivschrift auf Papier, 18. Jh. Geschrieben von Jiṣḥāq Refā'el Finzi, Rabbiner in Padua, Schüler des Verfassers (s. Tbl). Über Finzi (1728 - 1812) vgl. EJ, Bd. VI, S. 1301. Auf dem Buchrücken in Goldschrift: "Levi Seder Eliau Teologia Morale M.S."; darunter: "M.S.G.", = Mordekai Šemū'el Ghironi, Besitzer der Hs. und Schreiber des Titelblattes. Über Ghironi (1799 - 1852) vgl. EJ, Bd. VII, S. 548.

סבא אליהו

Sabbā Ēlijjahū. Moralwerk. Verfaßt von Ēlijjahū ben Refā'el Šelōmō ha-lēwī, Rabbiner in Alessandria (Norditalien); lebte am Ende des 18. und zu Beginn des 19. Jh.s (über ihn: EJ, Bd. VI, S. 648f.).

:(fol. 2^f)Tbl

זה השער לה' צדיקים יבאו בו / ספר / סבא אליהו / כולל כל ענייני מוסר
 ויראת ה' והנהגות ישרות וטובות / אשר צוה איש צדיק תמים לבניו לחתניו
 ולתלמידיו הנעימים / ה"ה תנא דבי אליהו נשיא נשיאי הלוי אשר זרחה (!)
 אור תורתו / בק"ק אליסנדריאה דילה פאלייה בדור שלפנינו. / ... הוא
 הגאון המפורסם / בתורה ובחסידות ועונה יתירה. המקובל האלדי פאר /
 התורה, הרב הכולל כמוהר"ר אליהו הלוי צוקללה. / נעתק הספר הקדוש
 והנורא הזה מהרב הגדול המופלא / נזר הדרשנים אשר יצק מים על ידי אליהו
 מאור הגולה. / ה"ה הדיין המצויין מורי ורבי כמוהר"ר יצחק רפאל / פינצי
 צוקלה"ה אב"ד ומ"ץ פה ק"ק פאדובה יע"א, / והוסיף בו הגהות נחמדות
 וחדושים נפלאים זיע"א.
 אודה' ה' מאד שהזמין בגורלי מרגלית יקרה כזאת / בתמורת ספרים
 אחרים שנתתי בשבילה. / חבלים נפלו לי בנעימים אך מרגלית זו שפרה עלי /
 הרחמן יזכני להגות בספר הזה עוד רבות בשנים אמן / נאם מרדכי שמואל בכמוהה"ר

בן ציון גירונדי זצוק"ל / משרת בקדש עה"ת ועהע"ב ועל ג"ח פה ק"ק פאדובה
יע"א

:(fol. 3^r)E1

ב"ה פתיחה ראשונה / דבר צוה שהוא סבא אליהו הלוי ס"ט בכמוה"ר מ"ו רפאל /
שלמה סג"ל זצוק"ל מעכשיו ולאחר מיתה דבר שהוא / מעשה לאיש ולבניו יהיה
מחז"ה דברים של מיד"ה מברורי המדו"ת.

:(fol. 13^r)A

סבא אליהו / חלק א' פרק א' / יראה האדם וחי החיים ברצונו של חי העולמים
מחיה חיים ...

:(fol. 381^v-382^v)E

פרק ג"ן נועל / עד כה סופא דסלפא במוסרם אחתום תורה בלימודי ... יבנה
עירו ... אמן: / כה מעתיר ... אליה ס"ט בן לא"א מ"ו כמהר"ר / רפאל שלמה
סג"ל זצוק"ל כו"ח פה אליסנדריאה

Unediert. Über andere Hss. dieses Werkes vgl. unt., Ms. hebr. oct. 102, sowie
BENJACOB, Thes., 407, Nr. 2; SLATKINE, S. 199, Nr. 2. Das bei BENJACOB erwähnte
Testament des Binjämmīn Kōhēn befindet sich in unserer Hs. auf fol. 84^r, beginnend:

העתק צוואת הכהן / הגדול החסיד כמהור"ר בנימין כ"ץ /
ויטאלי מאליסנדריא ר"מ דק"ק ריג"ו זצוק"ל / באשר הוא סוף כל האדם ...

Fol. 1^r von anderer Hand: Hinweis auf einige interessante Stellen in der Hs.;
Überschrift: דברים פרטיים הנמצאים בספר הזה.

200

Ms. hebr. oct. 192

149 fol. Pappereinband mit Pergamentrückten. Unbeschrieben: fol. 29^v, 30^v, 31^r, 40^r - 42^v, 46^v - 47^v, 50^r
- 51^v, 53^r - 57^v, 59^v - 61^v, 63^r, 65^r - 67^v, 69^v, 71^v, 74^r - 75^v, 77^r - 84^v, 88^r - 93^r, 94^v, 99^v - 101^v, 102^v,
103^v - 104^r, 106^v - 109^r, 110^r - 121^v, 123^r - 125^r, 126^r, 127^r - 129^v, 130^v, 136^v, 139^r, 141^v - 145^r, 146^v.
Hebräische Foliierung: ב - קנד (= 1 - 149). Fol. 1 = ב; fol. 2 = ד. Auch andere ungenaue
Entsprechungen; so folgt fol. מב (= 39) auf fol. מ (= 38); das dazwischen gelegene fol. מא ist
herausgerissen. Fol. 145^v, 146^r und 147^r - Ende: nur Notizen und Besitzeinträge in deutscher Sprache.

17: 20,5 cm (ca. 15: ca. 18 cm); Zl. var. - Sporadisch Kustoden. Deutsche Kursivschrift auf Papier,
18. Jh.-Autograph. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels נאם ישראל בן הרב הגאון הגדול
ור"מ דמדינות העסין מוהר"ר פייבש נר"ו יאר אתנו (gleiche Schrift wie die Hs. selbst!). Auf
der Innenseite des hinteren Buchdeckels: ה"ק ישראל ... העסין (?...) וויצנהויזן (רייך ?).

Auf fol. 126^v: "Johan zahle an Herrn...", dann: (= רויט שילד) דיזוש האט גישריבן מאיר ר"ש מפ"פ.

Auf derselben Seite: "Dießes buch gehert Meyer amsil".

[דרשות וחדושים]

Derašōt we-ḥiddūšim. Homilien zu den Wochenabschnitten des Pentateuch und Novellen zu einigen Talmudstellen. Verfaßt bzw. kompiliert von Jisrā'el ben Phöbus. Aus der Hs. geht außer dem Namen des Verfassers/ Kompilators noch hervor, daß er der Sohn des Oberrabbiners von Hessen war (s.ob.). Den zitierten Autoritäten nach zu schließen, lebte er gegen Ende des 18. Jhs in Deutschland. Daß er einen Frankfurter Rabbiner als "hiesigen" bezeichnet (fol. 45^r; Zitat s. unt.), läßt darauf schließen, daß er, mindestens zeitweise, in Frankfurt am Main lebte.

:(fol. 1^r)A

זה שמעתי מאבא מורי / בפסוק האזינו ... פי, פרש"י שאני מתרה בהם ...
עדים בדבר. ודקדוק / אבא מורי חדא למה אמרה הפסוק כפל ...

:(fol. 140^v-141^r)E

לנשואין בשם הגאון מהור"ר טעבלי שייאר נרו יאיר / במדרש לא נתקרר דעתו
של דוד עד שהגיע לפרק בתולה נשאת ... וא"כ לא חטא דוד דהא מדעתה מותרת
לגרשה

Zu Tebele Scheuer vgl. ob., Ms. hebr. oct. 188.

Das Werk enthält Teile von Jisrā'el selbst, sowie Teile von anderen Gelehrten, so z.B.:

- Fol. 3^r: דרוש לשבת הגדול מהרב הגאון אב"ד דק"ק פפדמיין
- Fol. 6^r: חידושי מה שמעתי מאדוני אבי מורי הגאון ... אב"ד ור"מ
דק"ק וו"ה ובכל מדינת העסין
- Fol. 7^r: פרשת צו דרוש נחמד מהגאון אברהם ברודא זצ"ל ריש מתיבתא
דק"ק פ"פ דמיין

Zu Abrāhām Broda vgl. ob., Ms. hebr. oct. 188.

- Fol. 10^v: ... שמעתי מאא"ו ... שניאור פייבש נ"י אב"ד ור"מ פה וו"ה
ובכל מדינת העסין
- Fol. 33^r: דרוש זה דרש אבא מורי בק"ק קסיל ...
- Fol. 35^r: חידושי הלכה ... מאמ"ו ... רי"ך ... פ"פ

Gemeint ist Ja'aqōb ha-kōhēn Poppers, vgl. über ihn ob., Ms. hebr. oct. 188.

Fol. 38^v: קשי' לפרשת חיי שרה מאמו"ר הגאון ... מהרי"ך נר"ו בפ"פ דמ"ן

Auch dieses Zitat stammt von Ja'aqōb ha-kōhēn Poppers. Da er hier mit der Eulogie der Lebenden genannt ist, wurde dieser Teil noch zu seinen Lebzeiten - also vor 1740 - geschrieben.

Fol. 45^r: מה ששמעתי ... מפי אב"ד מ"ו הגאון מהור"ר פנחס מפה

Gemeint ist Pineḥās Horowitz (in dessen Namen auch: fol. 49^v). Über diesen Gelehrten vgl. EJ, Bd. VIII, S. 999ff.; PRIJS, Dreif. Faden, S. 19ff. Er kam erst 1771 nach Frankfurt am Main (wo er bis zu seinem Tode, 1805, als Rabbiner fungierte); dieser Teil wurde also nach 1771 geschrieben.

Fol. 48^v: מה שחדשתי במסכת ב"מ ... הק' מאיר רויט שילד מפ"פ

Fol. 140^b: לנשואין בשם הגאון מהור"ר טעבלי שייאר נרו יאיר

Der Verfasser hielt eine Predigt in Witzenhausen bei Kassel, wo sein Vater als Landesrabbiner von Hessen fungierte (fol. 24^r):

מה שדרשתי
וברשות אדוני אבי
ויצנהויון בשבת שובה; בק"ק

Die Schriftart einiger Teile ist von der anderer Teile abweichend. Die älteren Teile stammen aus der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts, die jüngeren Teile aus der zweiten.

Ob Meyer (bzw. Meyer Amsil) Rothschild mit dem gleichnamigen Begründer des Hauses Rothschild (1744 - 1822) identisch ist, ist noch zu klären. Es dürfte wohl der Fall sein.

201

Ms. hebr. oct. 193

231 fol. in Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^v - 2^r, 95^v, 119, 127^v, 134^r - Ende.

17: 20 cm (ca. 15,5: ca. 18,5 cm); Zl. var. - Deutsche Kursivschrift auf Papier, um 1800. Autograph (vgl. die verschnörkelte Unterschrift am Ende, s. unt.), geschrieben in Schnaittach (Mittelfranken). Bleistifteintrag auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: Salomo Kohn.

בית הבחירה

Bēt ha-behīrā. Responsen in rabbinischen Fragen. Verfaßt von Šelōmō ben Mešullām Salman Kohn, Rabbiner im Landkreis Schnaittach.

:(fol. 1^r)Tbl

ספר בן שלמה / והוא בית שמיני מספרי בתי נפש נקרא בשם בית הבחירה,
 בו הבאתי במה שהיה בא לפני ספיקא / דרך שו"ת בדיני ש"ע - הן מה שנשאלתי
 מאחרים והשבתי להם, או מה שהי' לי בעצמי איזה עיון / בדינים את הכל
 רשמתי בזה ... קראתיו שם החיבור / הזה בית הבחירה, ע"ש כי הבחירה נתנה
 בידי אדם, שהוא יבחר הטוב בעיניו / ... ולא עלי יסמוך כי אנכי נבער
 מדעת, תולעת ולא איש שלמה בהרב / הגאון המפורסם מהרז"ך נ"י אב"ד ור"מ
 ק"ק פיורדא

:(fol. 3^r)A

שאלה: א' במ"א בס"י י" ג ס"ק ח' כתב והרואה בחברו שנפסקו ציצית לא יאמר
לו עד שיבא / לביתו עכ"ל, אי קאי הך דין אפילו בשבת בר"ה

:(fol. 133^v)E

וגם סניף לזה כי בזמן הזה ליכא / עב"ז כמבואר בפוסקי' מכל אלה ראוי
 להצטרף להתיר בנ"ד והנלע"ד כתבתי מנאי ידידו הדבוק באהבה שלמה הכהן

Es handelt sich um die Frage, ob eine Kirche zu einer Synagoge umgebaut werden darf (fol. 128^r - Ende). Der Name **שלמה הכהן** am Ende ist verschnörkelte Unterschrift. Der Name seines Vaters ergibt sich aus fol. 26^v:

משלם זלמן כהן חו"פ ק"ק פיורדא יע"א ואגפ"י.

Dieser besuchte Ješibōt (Talmudhochschulen) in Posen und fungierte als Rabbiner in Krotoschin (Polen), Zülz (Polen) und von 1789 bis u seinem Tode (er starb 1819 im Alter von 80 Jahren) in Fürth; vgl. LEOPOLD LÖWENSTEIN, Zur Geschichte der Juden in Fürth, I., Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft VI (1909) [S. 153-233], S. 203-209. Er verfaßte das Werk **בגדי כהונה** (Novellen zu talmudischen Traktaten, Fürth 1807) und andere Werke; vgl.

כנסת ישראל, זכרונות לתולדות גדולי ישראל ... מאת שמואל
 יוסף פין, חלק א', ווארשא תרמ"ז

S. 323. Sein Sohn Šelōmō, unser Verfasser, wurde 1793 als Rabbiner in Schnaittach gewählt, im Jahre 1801 übernahm er das Rabbinat in Mergentheim und 1811 dasjenige von Zülz, wo er 1822 aus dem Leben schied; vgl. LÖWENSTEIN a.a.O., S. 207. Unsere Responsen wurden in Schnaittach geschrieben, vgl. Responsum 8, wo unser Verfasser wie folgt zeichnet: **שלמה בהגאון מהרז"ך חו' בק"ק שנאטיך והמדינה יע"א**. Die Responsen wurden also zwischen 1793 und 1801 geschrieben, - Amtszeit des Verfassers

in Schnaittach. Um 1800 hatte diese Ortschaft 1089 Einwohner, wovon 234 Juden; vgl. Pinkas Hakehillot, Encyclopaedia of Jewish Communities from their Foundation till after the Holocaust (hebr.), Germany - Bavaria, herausgegeben von Dr. BARUCH ZVI OPHIR, Yad Vashem, Jerusalem 1972, S. 372.

Das Werk hat auch die Bezeichnung **בן שלמה**, laut Tbl (s.ob.). Es enthält 37 Responsen, vorwiegend an Rabbiner in Deutschland gerichtet. Responsum Nr. 18 (fol. 34^r) behandelt eine eherechtliche Frage aus dem Jahre 1794; Nr. 26 (fol. 97^r) ebenfalls eine eherechtliche Angelegenheit, aus dem Jahre 1801.

Unser Werk sowie die anderen Werke unseres Verfassers sind noch unedierte, vgl. Ms. hebr. oct. 194-195, 216 und 222; qu 23-24, 32 und insbesondere qu 36.

202

Ms. hebr. oct. 194

180 fol. Pappereinband mit Lederrücken. Unbeschrieben: fol. 179^v - Ende. Hebr. Foliierung: **קפ - א** (= fol. 1 - 179; hebr. 117 ist ausgelassen).

18: 20,5 cm (15: 19 cm); Zl. var. - Kustoden an sämtlichen Recto- und Versoseiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, um 1800. Autograph. Bleistifteintragung auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: Salomo Kohn.

בתי נפש

Bātē nefeš. Homilien. Verfaßt von Šelōmō ben Mešullām Salman Kohn, - gleicher Verfasser wie Ms. hebr. oct. 193, s. über ihn oben, in unserer Beschreibung dieser Hs.

:(fol. 1^r)Ü

בתי נפש / בית המלך

:(ibid.)A

חדר א: דרוש לחדש אלול: הלוך ילך ובכה גנחי גנח ...

Dann (ibid.): במדרש: בן זומא אומר מצינו פסוק כלול יותר והוא שמע ישראל ד' אלהינו אחד. בן ננס אומר / מצינו פסוק כלול יותר והוא ואהבת לרעך כמוך. שמעון בן פזי אומר מצינו פסוק כלול / יותר והוא את הכבש האחד תעשה בבוקר ואת הכבש השני תעשה בין הערביים עמד / ר' פלוני ואמר הלכה כבן פזי.

:(fol. 179^r)E

או והיא ראש לכל הממלכות, כי בירידה התחתונה צפה לישועה / כנ"ל בילקוט והבן

Die Homilien sind in folgende Gruppen eingeteilt:

- fol. 1^r - 57^v: **בית המלך**, über den Monat Elūl, Rōš ha-šānā, Bußtage und Jōm kippūr;
 fol. 58^r - 84^v: **בית משתה**, über Sabbat, Ḥanukkā und Pūrīm;
 fol. 85^r - 117^v: **בית מועד**, über die übrigen Feste;
 fol. 118^r - 132^r: **בית המקדש**, über die Trauertage wegen der Tempelzerstörung;
 fol. 132^v - 150^v: **בית צדיקים**, über das Sterben Moses' und anderer großer Gesetzeslehrer;
 fol. 151^r - 164^r: **בית נדב**, über die Wohltätigkeit;
 fol. 164^v - Ende: **בית גאים**, über Hochmut und Demut.

Auf der Innenseite des hinteren Buchdeckels (Schrift identisch mit der des Werkes):

לזיכרון / מספר גדול ומספר קטן של (...?) עולה כמספר שמי

ושם אבי ואמי כזה / שלמה הכהן בן לאבי משלם זלמן ולאמי גאלדה / עם הכולל

Eine weitere Hs. mit Homilien unseres Verfassers ist Ms. hebr. oct. 195. Weitere Schriften unseres Verfassers: Ms. hebr. oct. 193 und Verweise dortselbst.

Unser Werk, sowie die anderen Werke unseres Verfassers, sind unedierte.

203

Ms. hebr. oct. 195

261 fol. in Pappeinband mit Lederrücken und -ecken (Bindfadenverschluß). Unbeschrieben: fol. 1^r - 2^r, 63^v, 92^v - 97^v (für spätere Eintragungen), 105^v, 106^r, 133^v - Ende. Hebr. Follierung: פ"פ - א (= fol. 3 - 92; hebr. 29 erscheint zweimal hintereinander).

18: 22 cm (ca. 16: ca. 20 cm); ca. 25 Zl. - Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, um 1800. Autograph. Bleistifteintragung auf fol. 2^v: Salomo Kohn.

בתי נפש

Bātē nefeš. Homilien. Verfaßt von Šelōmō ben Mešullām Salman Kohn, - gleicher Verfasser wie Ms. hebr. oct. 193 (s. über ihn unsere Beschreibung dieser Hs.) und 194.

:(fol. 3^r)A

פתח הבית הראשון / הבית הזה בנוי על ענין תשובת, בחרטה ועזיבה, /
בית המלך: ובו ד' חדרים: / חדר א': לחדש אלול והוא בנוי על ד' עמודים /
עמוד א' בו מדבר, לכל העובר על הפקודים, פשעים ומורדים ...

Dann (ibid.): ימס הלב וידאב הנפש מדברי דוד המלך ע"ה אשר הי' ראש החסידים
(באומרו כי חסיד אני) ועכ"ז אמר בתמני' אפי' סמר מפחדך בשרי

:(fol. 133^r)E

כלל היוצא מדברינו הנ"ל ביום זה (= ז' אדר) ראוי להצטער ולקוץ על העדר
רבן של כל ישראל ... ולכן כל איש הירא ד' יקבל עליו לילך בדרכי ד'
ומצותיו ובזה נזכה עוד לגאולה העתידה אשר עוד בא יבא ... וד' ב"ה ישקה
אותנו בכוס של תנחומין ... אמן.

Der Titel **בתי נפש** ist, ab fol. 3^v, auf den meisten Seiten oben angegeben, stets rechts
בת, links **נפש**, dazwischen die Untertitel; z.B. fol. 48^r oben: **בתי בית המלך חדר**
בתי בית הכנסת חדר ב על התורה **נפש** fol. 80^r oben: **ג למי תשובה נפש**

Das Werk ist in zwei große Gruppen aufgeteilt:

1. **בית המלך**, fol. 3^r - 63^r, über die Reue;
- 2: **בית הכנסת**, fol. 64^r - 133^r, über Tora-Studium, Gottesdienst und Wohltätigkeit.

Der Verfasser wirkte um das Jahr 1805 in der Ortschaft Edelfingen, denn in seiner
Trauerrede über den Tod des Frankfurter Rabbiners Pinehās Horowitz (gest. 1805)
sagt er (fol. 107^r, Zeile 12 v. unt.):

בער"ח אלול שנת
תקס"ה (= 1805) בהיותי באשכנז במדינת טה' (= טהירינגן?) על כס הוראה
שם בישוב אידלפינגען

Auf fol. 64^r:
לחנוך בהכ"נ ... אשר בשרתי צדק בקהל רב שנת תקס"ז
ל' (= 1807) בהיותי יושב על כס הוראה באשכנז במדינת ט"ה בגליל טוביר
ונעקר ודרופהץ בבהכ"נ החדשה אשר בנו להם אנשי שיפעלד סמוך לק"ק
מערגענדהיים

Zur jüdischen Gemeinde **מערגענדהיים**, d.i. (Bad) Mergentheim vgl. Germania
Judaica, Bd.II, herausgegeben von ZVI AVNERI, Tübingen 1968, S. 538f. (dort nur über
Mittelalter, nicht über Neuzeit).

Die Abkürzung 'ל ist aufzulösen: **לפרט קטן**; ebenso im nächsten Zitat.

Im Jahre 1819 hielt der Verfasser in Zülz (Polen), wo er seit 1811 als Rabbiner
wirkte (vgl. ob. zu Ms. hebr. oct. 193), eine Trauerrede über den Tod seines Vaters,
der in Fürth als Rabbiner gewirkt hatte (vgl. ebenfalls ob. zu Ms. hebr. oct. 193); fol.
118^r:

בבהכ"נ ברבי' פה ק"ק צלץ יע"א / ביום ב' כ"ג טבת ק"פל' על פטירת אאמ"ו
הגאון החסיד / המפורסם לשבח מהרז"ך (= זלמן כהן) זלה"ה הכ"מ שהי' אב"ד
ור"מ בקהלות / קדושות ושלשים שנה הי' יושב על כס רבנות בק"ק פיורדא אשר
שם מנוחתו כבוד

Die Abkürzung מ"כ"מ ist aufzulösen: **הריני כפרת משכבו**; die Wendung wird während des ersten Jahres nach dem Tod des Vaters gebraucht.

Unsere Hs. enthält nur einen Teil der Homilien; der andere Teil ist enthalten in Ms. hebr. oct. 194. Beide Teile sind unediert. Andere Werke unseres Verfassers: Ms. hebr. oct. 193 u.a. (s. Hinweise *ibid.*).

Auf der Innenseite des hinteren Buchdeckels zwei Daten:

י"ט שבט תקנ"ה ל'; ג' אב תקנזל'

204

Ms. hebr. oct. 196

4 fol. in Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^r - 2^r, 4^v.

14: 22 cm (5: 15 cm); 16 Zl. Deutsche Quadratschrift auf Papier. Autograph, geschrieben am 4. Dezember 1865 in Frankfurt am Main.

הגיון נפש

Hegjōn nefes̄. "Empfindungen"; Huldigungs-Gedicht, gerichtet an Baron Wilhelm Karl v. Rothschild (1828 - 1901), verfaßt von Mē'ir Kohn aus Bistritz (Rumänien).

:(fol. 4^r)Ü

הגיון נפש

Dann (mit kleinen Buchstaben): אשרי עין ראתה כל אלה

:(*ibid.*)A

עוד את הכהן הגדול עיני תחו, ...

:(fol. 3^r)E

מחדש אשמע קול הפלא ופלא / אשרי אשרי עין ראתה אלה!

:(*ibid.*)K

פרנקפורט על נהר מאין יום ב'ט"ז לחדש כסלו שנת וכו' עמו הברית לתת
לפ"ק . / מאיר קאהן ביסטריטץ.

Am Ende der Überschrift verweist ein Stern auf eine Anmerkung, die folgendermaßen lautet:

עת ראה ראיתי את השוע הנכבד והגדול עם בני ישראל,
מוה' שמעון וואלף נ"י המכונה באראן ראטהשילד / מתפלל לפני צורו וקונו
ביראה ובהכנעה עצומה.

Das Gedicht besteht aus 4 Strophen, diese jeweils aus 8 Zeilen. Das Gedicht hat eine deutsche Übersetzung; der hebräische Text steht auf der linken Seite (fol. 4^r und 3^r), die deutsche Übersetzung gegenüber (fol. 3^v und 2^v).

Ü: Empfindungen. Dann (mit kleinen Buchstaben): Dem Auge Heil! das dies gesehen. A: Noch seh' ich ihn, den Ahn, den Hohepriester,... E: Ich hör's wie Geisterruf herüberwehen: / dem Auge Heil! das betend dich gesehen. K: Frankfurt a/M. 4. Dezember 1865/ M.Kohn Bißtritz. Anmerkung zur Überschrift: Beim Anblick Sr. Hochgeboren, des frommen und still betenden Hr. Baron's Wilhelm v. Rothschild.

205

Ms. hebr. oct. 197

12 fol., zusätzlich vorne und hinten je 1 Papierschutzblatt. Pappeinband.

13: 18 cm (9: 14 cm); 30 Zl. - Italienische Masqetschrift auf Pergament, ca. 15. Jh. - Monogrammstempel auf fol. 1^r und 12^r: "S.S."; Wappenstempel auf fol. 12^v; ibid.:

שלי יהודה בכ"ר אליאב זצ"ל מאקוילא היינו שהגיע לחלקי /
כשחלקתי הספרי' עם הר' שמואל יצ"ו אחי בטיבולי שנת ש"ד (= 1544) /
לפרט קטן לברכה יהיה אמן

סדר ברכות מהר"ם

Sēder berākōt MaHaRaM. Vorschriften über die Segenssprüche. Verfaßt von Mē'ir ben Bārūk aus Rothenburg o.T. (angesehenster deutscher Rabbiner des Mittelalters, lebte um 1220 - 1293); geordnet von seinem Schüler Šimšōn ben Šādōq.

:(fol. 2^r)Ü

סדר ברכות שסידר מהר' מאיר זצ"ל

:(ibid.)A

על פירות האילן אומ' בא"י אמה בורא פרי העץ וכן על ענבים / וכן על הבוסר
כשהוא גדול כפול הלבן ומפול הלבן ולמעלה / יברך עליהן בורא פרי העץ

:(fol. 12^r)E

הרואה אדם שקם מחליו / אומ' בריך רחמנא דיהבך לן ולא יהבך לעפרא.
הרואה בית / הכנסת אומ' ברוך מציב גבול אלמנה ... / ברוך רחמנא דסייען

Unsere Hs. stellt einen Teil des Gesamtwerkes des Verfassers dar und wurde zusammen mit dem Gesamtwerk ediert, zuletzt von I.Z.CAHANA (sic; sonst Schreibweise auch: KAHANA), Rabbi Meir Ben Barukh (Maharam) of Rothenburg, Responsa, Rulings and Customs (hebr.), Vol.I., Jerusalem 1957, S. 166, Nr. 129.

Auf fol. 11^r nach ... **סליק על המזון שאכלנו משלו**; vgl. CAHANA, a.a.O., S. 187 und 188 Anmerkung 252, sowie : Rabbi Meir's von Rothenburg bisher unedierte Responsen nach Handschriften herausgegeben und mit kritischen Noten versehen von MOSES BLOCH (hebr.), Berlin 1891, S. 310, Ende von Nr. 42.

Danach folgt in unserer Hs. eine neue Gruppe Segenssprüche, mit Beginn: **בנה בית הדש** bis **דסייען ... ברוך מציב**, auf fol. 11^r - 12^r (also bis zum Ende). In diesem Teil wird erwähnt (fol. 11^r unten):

נשאלתי למה תולשין עשב ועפר / אחר קדיש שלתחיית המתים וג"ל עפר על שם
זכור כי עפר / אנחנו. עשב על שם ויציק מעיר כעשב הארץ. ומה שזרקין /
לאחוריהן בשביל אבל וצער כמו ויזרקו עפר על ראשיהם / השמימה

Die hier zitierten Bibelverse sind: Ps. 103,14; Ps. 72,16; Hi. 2,12. Zum ganzen Passus vgl. Maḥzōr Vitry, Ed. S.HURWITZ, Nürnberg 1923, S. 247; **כל בו על אבלות**, יקותיאל, יהודה גרינוואלד, New York 1956, S. 216.

Unsere Hs., die noch nicht für eine kritische Edition herangezogen wurde, hat auch viele Varianten; z.B. zu Beginn (von uns oben unter A zitiert): **כשהוא**, statt der schlechteren Lesart **משהו** der Ed. CAHANA. Die Varianten betreffen insbesondere die "Lō'azīm" (nicht-hebräischen Wörter).

206

Ms. hebr. oct. 198

91 fol. in Pappeinband; Riemenverschluss. Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^{rv}, 7^v, 8^b - 9^r, 10^v, 25^r - 33^v, 34^v, 81^v-84^r, 85^r - 89^v. Hebr. Follierung: **ט - ב** (= 2 - 81).

15: 18,5 cm (var.); Zl. var. - Kustoden an den meisten Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, erste Hälfte des 18. Jh.s. Autograph. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels, oben:

מגן הוא לכל החותי' (!) בו הקטן לעמלה עמריך מפראנקפורט

Spätere Eintragung auf fol. 1^r:

אני הקטן שלמה בר שלמה לוי סג"ל ז"ל מקפ'

Kein Titel

Schülerheft. Homilien und Novellen, gesammelt von Lemele Emerich aus Frankfurt am Main.

:(fol. 3^v)Ü

חידושי' במס' כתובו' מאדמו"ו מוהר"ר אברהם ברודא זצ"ל

:(ibid.)A

דף מ"ב ע"א בגמר' תנן התם אנסת ופתית את בתי והוא אמר לא אנסתי ופתיתי את בתך משביעך אני ואמר / אמן ואח"כ הודה חייב ר"ש פוטר שאינו משלם קנס ע"פ עצמו אמרו לו אע"פ שאינו / משלם קנס ע"פ עצמו וכו' תוספ' ר"ש פוטר וכו' תימא לר"י

:(fol. 81^r)E

א"כ לא הי' קידושין תופסין בב"ש (= בבת שבע) / ולא היתה א"א ולא חטא דוד בזה ע"כ כשראה ששנו חכמים בתולה / נשאת נתקררה דעתו ודוק

Das eben zitierte Ende der Hs. ist der Abschluß einer halachischen Hochzeitsansprache (Beginn fol. 80^r mit der Überschrift: **דרוש לחתונה**).

Die Hs. beginnt (s. oben Ü und A) mit Novellen des Abrähām Broda (gest. 1717, von 1713 bis zu seinem Tod Rabbiner in Frankfurt am Main) zum Talmudtraktat Ketüböt, Bl. 42a (in den gedruckten Ausgaben der Ketüböt-Novellen, die unter dem Titel **שמעתא חדתא** erschienen sind, nicht vorhanden; wir verglichen Ed. Warschau 1901). Die Novellen enden fol. 7^r.

Da Abrähām Broda mit der Eulogie der Verstorbenen (**וצ"ל**) genannt wird (s. oben, Ü), entstand die Sammlung nach seinem 1717 erfolgtem Tode.

Der Schreiber studierte in Fürth, um 1726; fol. 37^v:

לפ' פנחס

מהגאון אב"ד דק"ק פיורדא תפ"ו ל'

לפ' ויצא מאדמו"ו הגאון

אב"ד דק"ק פיורדא

Auf fol. 8^r und 9^v קמיע לקדחת; spätere Eintragung. Auf fol. 11^r: **חדושי'** דיני י"ד מה שהעתיקתי בכתיב' מו"ח שי' an vorwiegend Homilien zu Wochenabschnitten und Midrāš-Stellen (vieles davon im Namen des Fürther Rabbiners), auch eigene Reden. Auf fol. 22^v:

דרוש על מעמד מצבה לקבר אשה ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה היא בית לחם ויצב יעקב מצבה על / קבורתה היא מצבת קבורת רחל עד היום הזה ודרשו חז"ל סמוך / למיתה קבורה ויש לדקדק מאי נפקא מינה ...

Auf fol. 73^v. בשם הגאון מוהר"ר זיסקינד (וצ"ל?).

Das Heft enthält auch Novellen zu Talmudstellen (z.B. 24^v, 34^r, 64^vetc.). Auch die Homilien sind pilpulistisch und auf Talmudstellen aufgebaut. Auf fol. 90^r - 91^r Inhaltsverzeichnis.

Auf fol. 91^v eine Schilderung vom 9. Tammüz 5510 (= 1750), wie sein Onkel Henele und dessen Sohn Šemū'el hinterlistig des "Münzschneidens" beschuldigt werden. Der Angeber ist **שלמה ריסלהיים ימח שמו**. Erwähnt wird **העצה סופר** (laut Mitteilung von A.SCHISCHA = "der Ratsschreiber", also der kontrollierende Beamte).

Auf fol. 25^v Finanzangelegenheiten: ... **הקצין אדוני ... ?שי' / הבין** und (ibid.): **יום ג' תמוז קבלתי מן אדוני הקצין הנ"ל עשרים ר"ט** (= Reichstaler =)

207

Ms. hebr. oct. 199

106 fol., zusätzlich vorn 2 Schutzblätter und hinten 1 Schutzblatt. Ledereinband mit Blindpressung. Unbeschrieben: fol. 1^r, 106^v. Hebr. Foliierung: **ב - א** (= fol. 2 - 4), dann **קג - קה** (= fol. 103 - 105).

14: 20 cm (9,5: 16 cm); fol. 103 - 104 zweispaltig; 36 Zll. - Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Italienische Kursivschrift auf Papier, 16./17. Jh. - Fol. 1^r verziertes Tbl (Federzeichnung).

ספר יצירה

Sēfer Ješirā. Ältester systematisch-spekulativer Text in hebr. Sprache, entstanden zwischen dem 3. und 6. Jh. unserer Zeitrechnung in Palästina; handelt von der Erschaffung der Welt. Mit Kommentaren.

Über das Werk: G.SCHOLEM in EJ, Bd. XVI, S. 782 - 788.

:(fol. 1^r)Tbl

**ספר יצירה המיוחס לאברהם אבינו ע"ה עם ד' / ביאורים נחמדים מזהב ומפז
רב / ... נדפס במנטובה ... על ידי צעיר המדפיס יעקב כצ"י**

:(fol. 2^r)Ü

הקדמת הראב"ד ז"ל

:(ibid.)A

פרק א' בשלשים ושנים נתיבות ...

:(fol. 105^v)E
ותשלם כל המלאכה ... שכ"ב לפ"ק הושלבע

Es handelt sich um einen Druck und zwar um den Erstdruck des Sēfer Ješirā, Mantua 1562 (über diesen Erstdruck vgl. BENJACOB, Thes., S. 228, Nr. 377 und FRIEDBERG, Bēt'ēqed II, S. 441, Nr. 881).

Die ersten und letzten Blätter des Druckes waren verloren gegangen und wurden von einem Schreiber handschriftlich ergänzt: der Anfang bis fol. 5 sowie das Ende ab fol. 103.

Krit. Ed. des Werkes: I.GRUENWALD, A Preliminary Critical Edition of Sefer Yezira, in: Israel Oriental Studies I, 1971, S. 132 - 177.

208

Ms. hebr. oct. 200

Sammelband von Fragmenten in 8 Teilen.

80 fol. in Pappeinband; zusätzlich vorn und hinten je 1 Schutzblatt. Unbeschrieben: fol. 1^v - 2^v, 29 - 31, 38 - 40, 43 - 44, 50 - 51, 64 - 66, 73, 75, 78 - Ende. Fragm. I = fol. 3 - 8; Fragm. II = fol. 9 - 28; Fragm. III = fol. 32 - 37; Fragm. IV = fol. 41 - 42 und 45 - 49; Fragm. V = 52 - 63; Fragm. VI = 67 - 72; Fragm. VII = fol. 74; Fragm. VIII = fol. 76 - 77.

15: 20 cm (var.); Zll. var. - Vorwiegend Kustoden auf den Recto- und Verso-Seiten. Spanische Mašqetschrift auf Papier, von mehreren Händen, etwa aus dem 15. und 16. Jh.

Fol. 1^r: Tbl, verziert von CARMOLY. Innerhalb der Verzierung Vermerk: פירושים על התורה קונטרסים קבוצים פיעה"תומ"ר / ר"ק. Die Abkürzungen sind aufzulösen: פירושים על התורה. ומדרש רבה. Der Vermerk stammt von ר"ק, d.i. RAPHAEL KIRCHHEIM (1804-1889; über ihn EJ, Bd. X, S. 1044f.).

I

[פירוש התורה]

Pērūš ha-tōrā. Kommentar zum Pentateuch.

:(fol. 3^r)A
... היבשה היתה כבר נחה (ה)רבה אלא להגלות וכבר תוכל לראות מזה שהנמצא /

... ? שנתהו ממנו ... ? היה יותר נוטה להיותו ארץ מהיותו נוטה /
 שמים ..., zu Gen. 1,2 (oberer Teil des Blattes beschädigt).

:(fol. 8^v)E

ואם תרצה תפרש ולמועד' זרע וקציר וקור וחום / וקיץ וחורף ולימי הקף
 יום שלם כ"ד שעו' ושנים שישלמו מהלכם ויוסיפו שנית / לשוב בדרך שהלכו בה
 אשר שנת החמה ששה (= שס"ה) יום וששה שעו' ושנת הלבנה שנ"א / ורביע וכן
 ... / zu Gen. 1, 14-15. מהלכו: והיו למאורות /

Es werden angeführt: הרמב"ן, auf fol. 3^v, 4^r; (ב"ע) אברהם, auf fol. 4^r; רמב"ן, auf fol. 6^v.

II

[פירוש התורה]

Pērūš ha-tōrā. Kommentar zum Pentateuch.

:(fol. 9^r)A

רק ישרצו נפש חיה וכבר כתבתי שעניינו הב"ח המתנועע תמי' / ואלה אין זה
 ענינם אבל יפליגו לנוח להפלגת גודלם עד שאמ' עליהם בפ' / הספינה אמר
 ... רבה בר בר חנא, zu Gen. 1,20 (?).

:(fol. 28^v)E

וזה ענין נאו' בקשר הפרש' וזהו סמיכו' האחרת שנא' ואני הנני / מקים את
 בריתי אתכם כלומ' אתם פרו ורבו ואני אקים את בריתי / אתכם לבל תלכו לבהלה
 ואמרו עוד וראו (= ורבו!) בה כפל לחזק אבל בב"ר דרשו / בו להעיר שהמקום
 ... / zu Gen. 9,7. שנוולד בו האדם יותר נאו' לגדולו והוא נכסוף אליו /

Es werden angeführt: הרמב"ם, auf fol. 10^v; רש"י, auf fol. 11^r, 25^r, 27^v 28^r; ר' אברהם, auf fol. 13^v, 17^v; הרמב"ן, auf fol. 28^v.

III

[פירוש התורה]

Pērūš ha-tōrā. Kommentar zum Pentateuch.

:(fol. 32^r)A

הקודמות עתה האמינו כולם האמת ולז"א ויאמינו ביי' ובמשה עבדו / בראותם
היד הגדולה שעשה השם במצרים וראו הם ג"כ עם משה לומר שירה

:(fol. 37^v)E

ואמר קמיך היה לו לומר קמינו אבל בא ללמד / שכל הקמים על ישראל כאלו
קם על כבוד השכינה וכן אדע"ה כי הנה / אויביך יהמיון ומשנאך נשאו ראש
... / ופי' ואמ' למה הם אויביך לפי שעל / ... zu Ex 14-15.

Aus einer umfangreichen Hs.; die Blätter tragen die Foliierung:
תסג - תסח.

IV

[פירוש המדרש]

Pērūš ha-midrāš. Kommentar zum Midrasch.

:(fol. 41^r)A

ב' כי הלא כל עוד שאיפשר לדרוש לשבח ומה גם על איש צדיק לא יאות / לדרוש
לגנאי ודאי ומה זה היה להסיר קדוש כר' יהודה ע"ה ומה הכריחו / להניח
דרש ר' נחמייא הטובה ובחר בהפכה להקל בכבוד אי' צדי' תמי'. ג' למה ...
zu Genesis rabba, Kap. 30,10.

:(fol. 49^v)E

ילקוט ט"ו ע"ג ז' שמות יש לו ליצה"ר הקב"ה קראו רע ... יחזקאל קראו אבן
שנא' / והסירותי (Kustode)

Mit Ausnahme des Schlußteiles behandelt das Fragment nur Stellen aus dem
Midrasch rabba. Die Blätter haben die hebr. Foliierung טג - סב und ע - סו;
es fehlen also die Blätter סה - סד.

V

[דרשות?]

Derāšōt? Homiletisches zum Pentateuch.

:(fol. 52^r)A

כי אין זה משפט צדק והלא הקב"ה צוה בתורה לא יומתו אבות / על בנים אבל
 הענין הזה כבר ביארוהו רבותינו ז"ל שהכתוב / הזה של פוקד עון אבות מדבר
 כשאוחזין מעשה אבותיהם / בידיהם ויזכיר הכתוב כי הפקידה הזאת נמשכת דורות
 הרבה, zu Ex. 32,34.

:(fol. 63^v)E

וישאו את יונה ויטלוהו / אל הים כו' וישאו את יונה כד נטלי ליה מביתיה /
 לבי קבריה כדין מכרזי עלוי אי הוא זכאה עלוי ... ואי חייבא הוא מכרזי
 עלוי ואמרי / וי לפלניא טב ליה דלא איתברי בהאי עלמא ... מעי הדג דאיהו
 בטן / שאול ... ואיהו במעוי דיונא וקרא ליה בטן שאול. שלשה ימים /
 (Kustode) ושלשה

Auf fol. 53^r - 62^r fast völlig zu מדרש תנחומא פקודי - ויקהל; dann (fol. 62 - Ende)
 Sohar-Texte zu Jona, beginnend: ארשב"י מאן דשאדי לאדמא הוא ירים
 פתח ואמר ויאמר / יי' לדג ויקא את יונה אל היבשה

VI

[דרשות]

Derāšōt. Homilien zum Pentateuch.

:(fol. 68^r)A

... ? כי מה שהוא כחיי על דבר / ... ? צורה כלל כמו הענין בחוש הראות /
 ... ? בהכרח להיותו שלול מכל הגוונים כי / ... ? לקבל צורה אחרת

:(fol. 70^v)E

הבה נבנה לנו עיר ... כל דבר כפי מדרגת / הכלי אשר בו יופעל / תהיה
 מדרגתו יחס לזה המאמר עם הפועל המכוון לביאור זה נציע / הקדמה אחת והיא
 זאת ... השכל ההיולאני יש בו שלש דעות דעה / מי שיראה שהוא הכנה לבד
 מוכנת לקבל כל המושכלות נושאה הכח / המדמה ויביא ראיה לזה כשהשכל אינו
 דבר מהנמצאות אחר היותו / כחיי (Kustode)

Anfang einer Homilie.

Die Blätter sind falsch eingereiht. Fol. 68, 72, 71, 69 und 67 gehören wohl
 zusammen. Es ist jedoch fraglich, ob nicht fol. 70 vor fol. 68 kommt. In diesem Falle
 fehlt die direkte Fortsetzung zu fol. 70. Auf fol. 72^r wird (ebenso wie auf fol. 70^v, s.
 oben) erwähnt: יולאני ר"ל השכל.

Es handelt sich hier anscheinend um Reste von zwei Homilien:

1) Sintflut, (Gen. 6,7ff.)

2) Turmbau (Gen. 11,4ff.). Auf fol. 67^v wird (noch) über die Sintflut gesprochen:

ואחר היות תכלית המבול להשחתת הרשעים / ההם למה היה המבול
על פני כל הארץ במקום שאין שם יישוב / ...

Es werden erwähnt: תמסתיוס, auf fol. 68^v, 72^r; בן רשד, auf fol. 68^v, 71^v, 72^r.

Der Text ist an vielen Stellen, insbesondere an der oberen Hälfte der Blätter unleserlich.

VII

[דרשה]

Derāšā. Homilie über das jüdische Exil (vgl. Anmerkung unten).

:(fol. 74^r)A

לפניה ומה טובו דידיה ודמוע תדמע באומרה איכה נחשבתי לנבלי חרש הושלכתי /
כמשמים ארץ מבית מנוחתי וארמוני

:(fol. 74^v)E

ויטענייה כארמון על / משפטו אשר בנה לה בנין עדי עד בשובנו עדיו ובוזה
ינחמנו ... / ... ומהר ציון ששמש ודאבון נפשנו על אורך גלותנו

Vielleicht mystische Einleitung zu Ct.- Auf fol. 74^v:

על כן אלהים הופיע על יד איש שר וגדול שלמה מלך ישראל ... ויתן בפיו שיר
חדש ... בעמק אהבתו ית' אותנו וגם אנתנו אליו ככל דברי הספר הזה

VIII

[פירוש פרקי אבות]

Pērūš pirqē ābōt. Kommentar zu den "Sprüchen der Väter" (Mischna-Traktat Abōt).

:(fol. 77^r)A

... הוא שהשי"ת מזמן לו מצוה אחרת כי כמו שהשי"ת ימנע מהרשע ... ? /
דרכי התשובה כן השי"ת בשכר מצוה יזמן לאדם מצוה אחרת

:(fol. 76^v)E

והנה האיש ההוא אשר פגע בו היה / מבקש השלימות כי הוא לא היה מבקש דבר.
ג"ז הורה לנו כי האדם כשילך לא יפנה / לבו (Kustode)

Die zwei Blätter gehören nicht direkt zusammen. Die richtige Einordnung wäre 77-76. Fol. 77 kommentiert Abschnitt 4, fol. 76 Abschnitt 6. Der Verf. schrieb zu den einzelnen Abschnitten Einleitungen und behandelte dann nur einzelne Mišnājōt. So schreibt er auf fol. 77^r, zu Abschnit 4:

והנה נבאר שני מאמרי' בזה הפרק ומי שירצה לעיין בשאר המאמרים יעיין /
בספרי המפרשים כי אין כוונת' לו (?) ממה שכבר נאמ' ומבואר בדברי זולתינו

Teil desselben Werkes, jedoch von einem anderen Exemplar, sind fol. 10 - 13 von Ms. hebr. oct. 185, Fragment III. Der Text auf fol. 10^r bis fol. 12^v Zeile 4 von unten (ובאמצעיתו) geht dem Text auf fol. 76^r in unserer Hs. voraus. Der Text von fol. 76^v ab Zeile 8 (ג"כ שנאמ') bis Ende, sowie der Text auf fol. 77^v ist in Ms. hebr. oct. 185 nicht enthalten.

209

Ms. hebr. oct. 201

99 fol. in Pappeinband (fol. 1 - 6 nur beigelegt: Homiletische Skizzen, die nicht dorthin gehören).
Hebr. Folierung: ט"ט - א (= fol. 9 - 77).

17: 21,5 cm (12,5: 19 cm); Zl. var. - Deutsche Kursivschrift auf Papier, 19. Jh. - Autograph.
Begonnen am Mittwoch, den 4. Tēbēt 5580 (= 22. Dezember 1819); Vorwort fol. 8^v, Zeile 4 v. unten:
היום יום ד' טבת תק"פ. Der Hs. beiliegend eine Vignette: "En gros-Lager/ von/ Beckhard Geiger/
Zeil 22/ Frankfurt a.M. (Kurz- und Strumpfwaren)".

דברי קהלת

Dibrē Qōhelet. Talmudische Vorträge, gehalten im Talmud-Tora-Verein zu Frankfurt am Main, von ŠELŌMŌ SALMAN BEN MIKĀ'ĒL GEIGER (1792-1878), Rabbinatsassessor in Frankfurt am Main, älterer Bruder des bekannten Wissenschaftlers und Reformrabbiners ABRĀHĀM GEIGER. Während unser Werk nur handschriftlich vorhanden ist, publizierte der Verf. eine Sammlung liturgischen Brauchtums, betitelt ebenfalls דברי קהלת, Frankfurt am Main 1862 (gleicher Titel wie unser Werk, aber anderen Inhalts), vgl. FRIEDBERG, Bēt 'eqed II, S. 223, Nr. 498. Über unseren

Verf. vgl. MARKUS HOROVITZ, Frankfurter Rabbiner, mit Ergänzungen von JOSEF UNNA, Kfar Haroeh (Israel), 1969, Register s.v. GEIGER, SALOMON.

(fol. 8^r)Tbl

דברי קהלת / הלא המה חדושי אגדה שאמרתי בקהל עם מדי שבת בשבתו, ושאלתי /
ודרשתי מענינו של יום ומענינא דסדרה והפטרה, בעזרת נותן התורה / אנכי
הצעיר (!) לבית אבי / שלמה זלמן בלאאמ"ו כמ"ה מיכל גייגער נר"ו / התחלתי
בעזה"י / בשנת דרש כיום (= 5580 = 1820) את דבר ה' לפ"ק / תק"פ

Auf fol. 8^v: Vorwort, über den Titel des Werkes: der Name קהלת soll daran erinnern, daß der Verf. seine Vorträge in קהל עדת ישורון gehalten habe, er habe dort seinen kranken Vater vertreten.

(fol. 9^r)A

מה שאמרתי בעזה"י בח"ה דסכות תק"פ ל' בסעודת סיום התורה בחברה הנ"ל /
לנעוץ סוף התורה בתחלתה אפרש תחלה בדרך פשוט, דהנה בתהלים ס"ב נאמר /
אחת דבר א...ם שתים זו שמעתי

(fol. 66^r)E

וכן י"ל בראש הפטרתנו שוש אשיש וגו', שהב' בראש המלה / י"ל כמו עם,
שהוא ית' שש עמנו כי הלבשנו בגדי ישע ומעיל צדקה יעטנו, במהרה בימינו,
ע"י משיח צדקנו אמן

Auf den "Sijjūm"-Vortrag (fol. 9^r - 11^r) folgt der nach Wochenabschnitten geordnete Hauptteil, beginnend (fol. 11^r) mit בראשית, schließend (fol. 65^r - 66^r) mit נצבים וילך.

Dann folgen (auf fol. 66^v) Homilien aus viel späterer Zeit; Beginn:

פירושי המקרא ופירש"י בראש סדר השבוע שאמרתי בלימוד חברת קברנים
Auf fol. 76 muß richtig fol. 87 folgen (fol. 77-86 sind falsch eingereiht). Auf fol. 88^r: מה שאמרתי בשנת תרי"ח (= 1858) וקצת בהפטרה

(= 1859) בפרשיות שניות של הסדר שלמדנו בשנה הזאת

Die Texte auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels, auf den lose beigefügten fol. 1-6, auf fol. 7 sowie die Texte etwa von fol. 94 bis zur Innenseite des hinteren Buchdeckels (Inhalt dieser fol.: Skizzen zu Wochenabschnitten und zu verschiedenen Anlässen) stammen, der zittrigen Schrift nach zu schließen, vom hochbetagten GEIGER.

94 fol., dazu vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Pappeinband mit Lederrücken. Unbeschrieben: fol. 79^v, 83^v, 84^v - 85^v, 86^v, 88^v, 89^v. Hebräische Foliierung: **ב - ע"ז** (= fol. 3 - 79).

14,5: 19,5 cm (9: 17 cm); ca. 27 Zl. - Kustoden an fast allen Verso-Seiten. Italienische Kursivschrift auf Papier, 18. Jh. - Autograph (vgl. Kolophon und die unten zitierte Bemerkung auf fol. 67^v).

סבא אליהו

Sabbā Ēlijjahū. Moralwerk. Verfaßt von Ēlijjahū ben Refā'el Šelōmō ha-lēwī. Gleicher Verfasser und gleiches Werk wie Ms. hebr. oct. 191, s. dortselbst.

:(fol. 3^r, obere Hälfte)Tb1

דבר צוה הוא סבא אליהו הלוי ס"ט בכמהר"ר מ"ו / רפאל שלמה סג"ל וצוק"ל
מעכשיו ולאחר / מיתה דבר שהוא מעשה לאיש ולבניו ... מברורי המדות ואזהרות
טובות להם ולתלמידיו ... עד זקנה אני הוא שקיימתי מצות זקן תחלה והזהרו
בזקן זה שמו סבא אליהו / ... ודרשו מעל ספרי אליהו בארבע / שם תמצאו
אגודות אגודות... מצוה לקיים דברי המת / ודברי האמת מה ידודות.

:(ibid., untere Hälfte)A

סבא אליהו / יראה האדם וחי החיים ברצונו של חי העולמים מחייה חיים ...
מות / וחיים ביד רצון מלך ... כדעת הרמב"ן בפ' / בראשית שהקיום וההפסד
אינו טבעי לאדם ...

:(fol. 79^r)E und K

וגבי אליהו תפלה כתיב ... יבנה עירו ... אמן. כה מעתיר ... הנה אליהו בן
לא"א מ"ו כמהר"ר רפאל שלמה לוי וצוק"ל ס"ט כו"ח פה אליסנדריא

Korrekturen und Ergänzungen am Rande; Ergänzungen auch auf Fol. 81^r - 83^v. Auf fol. 1^r - 2^v, 80^r, 84^r, 86^r - Ende: kleinere Notizen. Auf fol. 67^v:

חשבתי למשפט שאורך ההצעות בקונטרס הזה יהיה לכם / למשא ... ומה גם שספרי
אליהו בארבע בחלק כורסיא דאליהו / מלא על כל גדותיו מעניינים טובים ...
ואתכם צויתי לשנות / ולקרות זאת הצוואה בכל שנה ושנה בכל החדש שחל זמן
פטירתי / ויום היאר צייט בפרט.

Zu den Worten הנה תחלה זקן תחלה vgl. KAT.-KAUFMANN, S. 160, Nr. 468. אליהו בארבע ist bei BENJACOB, Thes., S. 37, Nr. 707 als ein Werk von Responsen und Dezisionen angegeben. Das obige Zitat aus unserer Hs. (fol. 67^v) läßt es eher als Moralwerk erscheinen.

Über ein anderes Werk unseres Verfassers s. unt., Ms. hebr. qu. 30.

Vgl. Ms. hebr. oct. 191.

Sammelband in 10 Teilen.

37 fol. in Pappereinband; zusätzlich hinten 1 Schutzblatt. Die Hs. ist in einem Pappumschlag aufbewahrt. Unbeschrieben: fol. 15^v. Teil I = fol. 1^r - 10^r; Teil II = fol. 11^r - 14^r; Teil III = fol. 16^r - 19^v; Teil IV = fol. 20^r - 22^v; Teil V = fol. 23^r - 24^v; Teil VI = fol. 25^r - 27^r; Teil VII = fol. 27^r - 28^v; Teil VIII = fol. 28^v - 30^r; Teil IX = fol. 30^v - 32^v und 15^r; Teil X = fol. 33^r - Ende.

15,5: 19,5 cm (ca. 10,5: ca. 14 cm); Zl. var. - Deutsche Kursivschrift auf Papier, 16. Jh. - Name des Schreibers: Jūdā ben Binjāmīn Deckingen, genannt Leva Rockhausen (vgl. z.B. Kolophon zu Teil I, fol. 10^r, von uns unten zitiert). Abgeschlossen: fol. 1^r - 10^r am Donnerstag, den 2. Ab 5316 (= 1556) in Wendersheim (fol. 10^r); fol. 11^r - 14^r am Sonntag, 26. Adār 5321 (= 1561) in זורגלוך (= Sörgloch?), Gau Mainz (fol. 14^r); fol. 17^r - 19^r am Montag, 19. Adār 5318 (= 1558) in Rüsselsheim (fol. 19^r). Auf fol. 19^v: אני יודא בר בנימין זצ"ל הדר לע"ע בק"ק ורידבורק.

Unsere Hs. befand sich ehemals im Besitz von N. BRÜLL (1843 - 1891); 1870 Nachfolger von A. GEIGER als Rabbiner der Reform-Gemeinde Frankfurt am Main, vgl. EJ, Bd. IV, S. 1415): Vgl. A. BRÜLL (Bruder von N. BRÜLL) in Jahrbücher für Jüdische Geschichte und Literatur, 3. Jahrgang, Frankfurt am Main 1877, S. 87 - 97 (Beiträge zur Kenntnis der jüdisch-deutschen Literatur) und Nachbemerkung des Herausgebers N. BRÜLL "über den Codex, in welchem sich das deutsch-hebräische Glossar befindet" (d.i. unsere Hs.), ibid. S. 97 - 100. N. BRÜLL stellt (S. 97) fest, daß sich der Codex "im Besitz des Herausgebers" (also in seinem eigenen Besitz) befindet.

I

שערי ציון

Ša'arē šijjōn. Ritualien über die Lunge des geschlachteten Viehs. Verfaßt von Salman Šijjūn (?) ha-lēwī, um 1450; vgl. über seine Person J. FREIMANN, Leket Joscher des Josef ben Mose, Berlin 1904, Einleitung, S. XXIX - XXX, Nr. 45 (hebr.). Vgl. auch BENJACOB, Thes., S 604, Nr. 1133.

:(fol. 1^r)E1

לפי שראינו הרבה מחלקות בהלכות בדיקה מאת זובחי הזבח / והמון העם לא
 יבחנו בה ... ואני הקטן הלוי נתעוררתי חצני ... וכתבתי בו מנהגי הקהלות
 והמדינו אשר / סביבותינו ... וקראתי אות' / שערי ציון יען אשר נחלק
 לשמנה שערי' כמנין אותיותי' ואם רוצה אדם לישא וליתן בו יקרא בכ"ד שערים
 שחברתי על זה ובו הארכתי לפי הצורך ... למען ציון לא אחשה ולא ירבה
 מחלוקת בישראל

:(ibid.)A

הריאה שנקבה או שחסרה אפי' מקצתה באיזה מקום שהיא טריפה / דאחד מי"ח
טריפות הן שנמסרו לנו ע"ר ציר נאמן

:(fol. 9^v-10^r)E

ועינוניתא דוורדא / (10^r) כשהיא סרוכא בכיס שלה מכשירין וה"מ בבהמ'
ישראל. / והגאון מהר"ז (= זעליקמן) בינגא אסר בדיקו' מענץ לבני ווישנאווא

Vermutlich steht diese Regelung Seligmanns in Zusammenhang mit der Vertreibung der Juden aus Mainz (1438), von denen sich viele sicherlich (auch) in Weisenau niederließen (vgl. J.S.MENCZEL, Beiträge zur Geschichte der Juden von Mainz im XV. Jahrhundert, Berlin, s.a., S. 42ff.). Dem Schlußtext folgt ein Inhaltsverzeichnis, aus 41 Punkten bestehend; dann folgt:

:(fol. 10^r)K

בריך רחמנא ... אני יודא בר בנימין שכתבתי זה הבדיקו' בשנת שט"ז ביום ה'
ב' אב לפ"ק / יודא בר בנימין שלי"ט דעקינגן המכונה ליווא ראקהויזן נולדתי
וגדלתי / שם עד שט"ו בכלל עונש (d.h. bis zum 20. Jahr seines Lebens)
ואח"כ אבא הנה בכפר וענדרשום (Wendersheim) / ודירתי היתה כאן בערך
ז' שנים ומעט יותר הש"י [ישלח] משיח' / במהרה ביו' (!) אמ"ס אמ"ס א"ס

Einige Gelehrte der Rheingegend sind in dem Werk angeführt. Der Verf. ist Schüler des Jiṣḥāq aus Ahrweiler und eines Rabbi Salman (fol. 6^v), vielleicht R.Salman Bonn (über diesen vgl. J.FREIMANN, a.a.O. S. XXVII, Nr. 37), sowie des Süßkind aus Köln (fol. 9^r). Im Teil מענץ ק"ק מנהג (fol. 9^v) heißt es:

וכן ראיתי במענץ / כשהיו מנענעי' קמי
הגאון מהרי"ל זצ"ל והמ' תע"ב (= והמחמיר תבא עליו ברכה)

Da MaHaRIL (d.i. der berühmte Rabbi Ja'aqōb ben Mōše ha-lēwī Möllin) im Jahre 1427 starb, war der Verf. vor diesem Datum in Mainz.

Auf fol. 10^v: Talmudzitat aus Traktat Pesāḥim 28a mitsamt dem RaŠĪ-Kommentar.

II

[מדרש אסתר]

Midraš Estēr. Teilabschrift von Midrašim zum Buche Estēr.

:(fol. 11^r)Ü

העתקתי ממדרש תנחומא מגלת אסתר הצדקת ומרדכי הצדיק

:(ibid.)A

אם על המלך טוב יכתב לאבדם אמר ר"ל בשעה שאמר המן הרשע / לאחשוורוש בא
... ונאבד את ישראל מן העולם ... vgl. Midraš Estēr rabbā, Abschn. 7, zu Est. 3,9.

:(fol. 14^r)E

וע"י תשובת אסתר המלכה ... ניצולה / ע"כ טוב להיות זהיר בתשובה תפילה
צדקה לכל ישראל א"ס /

:(ibid.)K

ניכתב) זה ביום א' כ"ז אדר שכ"א לפ"ק יודא בר בנימין שלי"ט דעקינגו הדר
בעת הזאת בכפר לאשטט ניכתב בכפר זורגלוך גא' / מענץ

Auf fol. 14^v für den Kinderunterricht: Einteilung des Alphabets in neunmal drei Buchstaben טצץ, חהף, זען, וסם, הנך, דמת, גלש, בכר, איק, אדר שכ"א לפ"ק יודא בר בנימין שלי"ט דעקינגו הדר; vgl. Fragment München: STEINSCHNEIDER, Mch., Cod. hebr. 153, IX. Auf der unteren Hälfte dieser Seite deutscher Text: Transkription des Textes von 15^r in deutschen Buchstaben; s. Teil IX.

III

[ענין המנורה]

'Injan ha-menōrā. Mystische Auslegung des Psalms 67, als Schutz gegen Verfolgung. Ursprünglicher Titel vielleicht: מנורת זהב טהור, s. unten.

:(fol. 17^r)A

בוטח (!) בידינו מאבותינו שכל הקורא מזמור הזה אלקים יחננו בכוונה בימי
הספירת / העומר בכל יום פעם אחת מובטח לו שאינו ניזק מאומת העולם
כל השנה ויהא / נשמר מהם

:(fol. 19^r)E

וממנו יושפעו כל הברכות והצלחות ולכל ז' אקלימיים / ונקראת ארץ החיים כי
הוא באמצע העולם כמו עץ החיים בתוך הגן וכמו הלב / באמצע הגוף וממנו
מתפשט חיים לכל איברי הגוף ודי למבין כמו שרמזתי, ברוך ה' לעולם אמן ואמן

Dann: סיימתי עניין המנורה, הנקייה והטהורה, אשר בידינו נמסרה מאבותינו
שקבלוה מפי הגבורה וברוח הקדש היא אמרה (!) ע"כ השמר נפשך לשמרה בנקיון
כפים ובגוף / נקי כמו ספר תורה: / אני יודא בר בנימין ניכתב זה ביום ב'
י"ט אודר (!) ש"ח לפק פה ריסלשום (= Rüsselsheim)

Auf fol. 16^r die mit Psalm 67 kombinierte Menora; auf fol. 16^v wieder: עניין ומזמור זה נשא דוד המלך חקוק במגיניו בטס של זהב עשוי בצורת המנרה

Zur Menora-Kombination und zur mystischen Auslegung vgl. ספר מנורת זהב טהור, Prag 5341 (= 1581); vgl. BENJACOB, Thes., S. 337, Nr. 1435 (auch SLATKINE, S. 168, Nr. 1435; FRIEDBERG, Bēt 'ēqed II, S. 620, Nr. 2211, wo מזמור מ"ז zu korrigieren ist zu מזמור ס"ז); dieses Werk ist auch der photomechanischen Neuausgabe des שאלות ותשובות מהרש"ל beigefügt, 5718 (= 1958), s.l.

IV

[טעמים]

Te' āmīm. Über die biblischen Akzente.

:(fol. 20^r)A

ואלה המלכים אשר מלכו בכ"א ספרים ואין מלכותם באמת. פי' / איוב משלי תילים.

:(fol. 22^v)E

וא"ת יש חבל חציו צרי וחציו סגל / זהו מגזרות מחלה ... אבל שבא מניח שלא יזין ממקומו: / חזק ונתחזק הסופר לא יוזק לעולם / עד שיעלה חמור בסולם: / סיום יעלם

Der letzte Teil behandelt schon die Vokale; auf fol. 22^r:

עשרה הברות הם חמשה גדולות וחמשה קטנות

V

Kein Titel

Mystische Erklärung, warum die Tora mit dem Buchstaben Bēt beginnt sowie Abhandlung über die in der Bibel groß und klein geschriebenen Buchstaben.

:(fol. 23^r)A

בראשית ... והארץ. למה פתח בב' על שם ב' / תורות תורה שבכתב ותורה שבעל פה. ומגיד שבזכות התורה / ולומדיה נברא העולם שנ' ...

:(fol. 24^v)E
 ויש מוסיפין על הגדולו' / ... ש' ושבתו את שבות

Die Auslegung des Buchstabens Bēt glaubt N.BRÜLL, a.a.O., S. 98, in dem "wie es scheint... in den Handschriften vollständig erhaltenen" Werk פֵּעֲנַח רוֹא (Ed.pr. Prag 1607) zu finden. Zu Hss. des Werkes פֵּעֲנַח רוֹא vgl. BENJACOB, Thes., s. 492, Nr. 1045; und SLATKINE, S. 257, Nr. 1045.

Zur Abhandlung über die in der Bibel groß und klein geschriebenen Buchstaben vgl. תגין, ed. S.SACHS, Paris 1860; ABR.JOS. WERTHEIMER, Bātē midrāšōt, 2. Ed. Jerusalem 1954, Bd. II, S. 467-470, 478ff. Eine Hs. des Werkes תגין: Ms. hebr. oct. 143 dieser Sammlung, s. unsere Beschreibung im Halbband VI, 1a dieser Reihe, S. 201. Dazu ist unsere Hs. zu vergleichen, die viele Varianten aufweist.

Weiteres zu unserem Teil s. bei N.BRÜLL, a.a.O., S. 98f.

VI

[תקנות קדמוניות]

Taqqānōt qadmōnijjōt. Anordnungen, die das religiöse Leben und das Gemeindeleben betreffen.

:(fol. 25^r)A
 מקום שיש חרם של ב"ד אם עובר אדם לשם ובא אחד והזמינו / לדין על פי חכם
 בפ"ע אפי' בשוק חל עליו החרם מיד

:(fol. 27^r)E
 והעובר לדבר שוגג ... עם / המנורה אינו בכלל נידוי. פה חתומים אחר שלשה
 אחים גדולי גלייני ואורלייניש. ואחרי כן כל ישראל שבערים ושבמדינות
 שביארתו...

Die Anordnungen, die, unter der Strafe des Bannes, z.T. von Rabbi Gēršōm ben Jūdā (ca. 960 Metz - ca. 1028 Mainz, einflußreichste Autorität seiner Zeit), z.T. von französischen und deutschen Gelehrten getroffen wurden und im wesentlichen in den Responsen des Rabbi Mē'ir von Rothenburg (1212 - 1293; auch er angesehenster Rabbi seiner Zeit) enthalten sind (Ed. Prag, 1608, Bl. 111b; Ed. M.BLOCH, Budapest 1895, Nr. 153 und Bl. 158a - 160a), wurden auf Grund vieler Hss. von L.FINKELSTEIN

bearbeitet: Jewish Self-Government in the Middle Ages, New York 1924. Unsere Hs. wurde von FINKELSTEIN nicht genannt (Liste der Hss. auf S. 111-112). Genannt ist (ibid. S. 112 oben) eine andere Frankfurter Hs. dieser Anordnungen, nämlich Ms. hebr. qu. 10/II (bezeichnet als "Merzbacher 75").

VII

מוסר אלפא ביתא דבר סירא

Mūsār alfā-bētā di-Ben Sirā. Dem Ben Sira zugeschriebene Sprüche.

:(fol. 27^r, letzte Z.)Ü

מוסר אלפא בית דבין (!) סירא

:(fol. 27^v)A

אוקיר לאסיא עד לא תצטרך ליה, פירש לעולם יקדים אדם תפילה לצרה ...

:(fol. 28^v)E

תתן לך ידא דהוא שביעא ... פי' / כשתרצה ליקח עיצה קח עיצה מאותן שהיה
העשיר (!) והעני ... / ולא תקח עצה מאותם שהיו עניים והעשירו לפי שאין
בם אלא / גסות הרוח בלבד ולא תלך בעצתם ואז לא תכשל. סליק אלפ"א בית"א
דבן סיר"א בגל"ך

Die Sprüche sind aramäisch, mit kurzer hebräischer Erklärung; vgl. EISENSTEIN, *Ōṣar I*, S. 35ff. Unsere Erklärung ist ähnlich der Veröffentlichung von FRIEDMANN-LÖWINGER in der Festschrift für LUDWIG BLAU,

וזאת ליהודה, קבץ מאמרים בחכמת ישראל... לכבוד החכם יהודה אריה בלוי,
ed. von S.HEVESI, B.HELLER und M.KLEIN, Wien 1926, S. 272ff.

Krit. Ed. der Sprüche: E.YASSIF, *The Tales of Ben Sira in the Middle Ages* (hebr.), Jer. 1984, S. 261ff. (Unsere Hs. ist dort nicht genannt; vgl. dorts. S. 301 das Verzeichnis der benützten Hss.)

VIII

סוד התשובה

Söd ha-tešübā. Über die Buße.

:(fol. 28^v)A

הא לך סוד התשובה שלח לנו הקב"ה ביד עבדו יחזקאל הנביא ...

Dann (ibid., 2. Absatz):

אשכילך ואורך בדרך זו תלך ביום ההוא

ישליך מעליו כל פשעיו אשר / עשה ...

:(fol. 30^f)E/K

ואשרי הזוכה ומזכה ... / וכל שני' סוף דבר הכל נשמע ... כל האדם: חזק

ונתחזק. ברוך ... / עצמה ירבה כה תפילת יודא בר בנימין שלי"ט דעקינגן /

המכונה ליווא ראקהויזן / א"ב (?) המיטב לאדוני' ... סלה. א"נ (?)

Es sind viele Abhandlungen über סוד התשובה vorhanden; vgl. z.B. Cat. MARGOLIOUTH, Nr. 1048/32. Die Identifizierung unserer Hs. bleibt offen. Auf fol. 29^f heißt es:

וכך אמר רבי' אברהם בר דוד שהיה אחד מחסידי עולם, הגבר

(29^f) / הגדול המופלא, מטעות (!) המאכלות וכן פירש דבריו אל יעזוב לגמרי

IX

Kein Titel

Deutsch-hebräisches Glossar. Die deutschen (genauer: jüdisch-deutschen) Wörter sind in hebräischen Buchstaben wiedergegeben.

:(fol. 30^v)A

אנגאיל (d.i. Angel). חכה / אדלר. (d.i. Adler). נשר

:(fol. 32^v)E

עניקלן (d.i. Enkel). נכד / פערמטר גלב. סליק ... א"ס

Das Glossar wurde von A.BRÜLL, a.a.O. S. 89 - 97 veröffentlicht, unter dem Titel: "Ein ganz unbekanntes jüdisch-deutsch-hebräisches Glossar aus dem Jahre 1556". Das Glossar ist wichtig für die historische Erforschung der deutschen Sprache: es sind 220 altdeutsche Wörter aufgezählt. Zu jüdisch-deutschen Glossaren vgl. M.GRÜNBAUM, Jüdisch-deutsche Chrestomatie, Leipzig 1882; STAERK-LEITZMANN, Die jüdisch-

deutschen Bibelübersetzungen, Frankfurt am Main 1923; J.MEITLIS, Das Maase-Buch, Berlin 1933.

Zu unserem Teil kann gerechnet werden (da ebenfalls in jüdisch-deutscher Sprache mit hebräischen Buchstaben geschrieben) der Text auf fol. 15^r: Zwei "Beschreibungsformeln" (Terminus laut A.BRÜLL, a.a.O. S. 89). Die erste ist in deutschen Buchstaben auf fol. 14^v kopiert, beginnend: "Guten morgen frau sonna, du bist aller weldt ein wona".

X

אמרכל

Amarkāl. Anonymes halachisches Kompendium; hier zu הלכות יין נסך.

:(fol. 33^r)Ü

בטוב גדא אתחיל דא. ספר אמרכל. הלכות יין נסך

:(ibid.)A

תנן בפ' ר' ישמעאל לוק(ח)ין גת בעוטה מן הנכרי ... שאין עושה יין נסך עד שירד לבור

:(fol. 37^v)E

/ תשובת הר"ר אפרים בר יעקב אפי' בניענוע הברזא שרי בהנאה אפי' עד הברזא.
/ וזאת אשר השיב להר"ר יעקב בן אחיו הח"ר גרשום קבל נא את שורתי וקח את ברכתי אשר הבאתי תואמה, במשקל דעת לבי חכמה

Dann folgt (ibid.) ein Gedicht mit dem Akrostichon אפרים.

Der Text des Gedichtes wurde von N.BRÜLL, a.a.O. S. 99 abgedruckt. Das am Ende (s. oben unter E) und dann im Gedicht angekündigte Antwortschreiben fehlt in unserer Hs.

Über Amarkāl s.: M.HIGER, in ALEXANDER MARX Jubilee Volume, hebr. Teil, New York 1950: ספר אמרכל על הלכות פסח, insbesondere S. 143 - 145.

ספר אמרכל על הלכות יין נסך

wurde aus unserer Hs. ("aus einem handschriftlichen Sammelband der Stadtbibliothek Fr./M.") veröffentlicht von J.FREIMANN in der Festschrift zum Siebzigsten Geburtstage DAVID HOFFMANN, hebr. Teil S. 12 - 23, mit Einleitung im deutschen Teil, S. 421 - 432. FREIMANN S. 421: "Der unbekannte Verfasser war ein Schüler von R.Ascher ben Jehiel und jünger als Isaak b. Meir aus Düren". Āšer ben Jehī'ēl lebte von ca. 1250

(Worms?) - 1327 (Toledo); Jiṣḥāq ben Mē'ir aus Düren lebte in Deutschland, 2. Hälfte des 13. Jh.s.

Zum Ganzen: auf fol. 24^v: / היום ראש חודש שבט הב איך הנר' יטרגגה גלאין / ג' ק"ש (= קאפף שטיק) זול מיר אלי שבעוה (!) געבן ו פשטי' רביז (= רבית)

212

Ms. hebr. oct. 204

81 fol. in Pappband; zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Unbeschrieben: fol. 1^v - 8^v und fol. 76 - Ende.

14,5: 20 cm (10: 14 cm); ca. 20 Zl. - Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten. Spanische Maṣqetschrift, etwa 16. Jh. - Tbl. (fol. 1^r) verziert von CARMOLY, aus dessen Nachlaß die Hs. stammt. CAT.-CARMOLY (S. 58, Nr. 111) bezeichnet unsere Hs. als "פי' על דברים". Ein Kommentar zu Deut". Unsere (mit dem Kommentar zu Deut. 4,19 beginnende) Hs. ist jedoch defekt und umfaßte wohl ursprünglich außer dem ganzen Buch Deut. auch die anderen Teile der Tora.

[פירוש התורה]

Pērūš ha-tōrā. Kommentar zum Pentateuch, religionsphilosophischen Charakters.

:(fol. 9^r)A

אינו מבחין בין צדיק לרע, ומשני מיני ההוראות מהמזל האלה / אין ספק
שההוראה השנית אשר כפי האומה ועיר או המחוז עם היות / שכל האומות הם תחת
גשרים העליונים, המושכלים בהם וממונים / עליהם, לא תכלול את האומה
הישראלית, כי אין מזל ולא כוכב, ולא שכל נבדל ממונה / עליה, כ"א הסבה
הראשונה י"ת מבלי אמצעי

:(fol. 75^v)E

והנה הספק אשר יאמר האומר / מה ראה השם ית' להעלים קבר משה ... ויותר
ראוי / היה שיהיה רושם כדי שילכו בני ישראל לבקש רחמים על קברו לפני
קב"ה / ואם היה בעבור שלא יעבדוהו לשם ע"ז הנה קבר אברהם אבינו יצחק /
ויעקב ידועים עד היום במערת המכפלה, וקבר אלישע ושאר הנביאים / ולא נעשו
מהם ע"ז. וכמה מהנחמה יש לאדם בלכתו על קבר אביו ושאר / קרוביו. וכ"ש
שתהיה נחמה ותועלת לישראל בעת צרתם ללכת על (!) קבר / משה רבינו עליו
השלום. ע"כ

Das Werk ist nach Wochenabschnitten geordnet. Die defekte Hs. beginnt mitten im Wochenabschnitt ואתחנן. Das Werk enthält vor allem längere Meditationen. Die jeweils zu einzelnen Bibelabschnitten behandelten Probleme werden meist ספק genannt.

Es werden viele Stellen aus dem Talmud, dem Sifrē und den Midraschim (z.B. fol. 9^v: פירקי ר' אליעזר) angeführt. Ferner: Aristoteles: fol. 12^r, 30^r, 45^v (an allen 3 Stellen wird das ספר המדות des ארסטו zitiert. Ferner Zitate aus folgenden Quellen:

Rašī (Rabbi Šelōmō ben Jiṣḥāq, gest. 1105) zum Talmud und zur Tora: fol. 29^r, 45^r, 13^v, 24^v.

Abrāhām ibn 'Ezrā (gest. 1167) zur Tora: fol. 28^v, 70^r, 71^v; sein ספר המולדות (vgl. zu diesem Werk BENJACOB, Thes., S. 306, Nr. 719): fol. 11^v; zu Daniel: fol. 10^r.

Das Buch כוזרי des Jehūdā ha-Lēwī (gest. 1145): fol. 18^v, 58^r.

Der "Führer der Irrenden" (מורה נבוכים) des Maimonides (gest. 1204): fol. 20^r, 25^v, 59^r.

Der Pentateuchkommentar des Nachmanides (gest. 1270): fol. 9^v, 17^v, 20^r.

Lēwī ben Gērešōn (רלב"ג, gest. 1344): fol. 10^r, 14^r, 73^v.

Die Homilien des Nissīm ben Re'ūbēn Gerondi (gest. 1. Jan. 1376; dieses Todesdatum ist jetzt gesichert, s. LEON A.FELDMAN in "Udim", Zeitschrift der Rabbinerkonferenz in der Bundesrepublik Deutschland, Bd. XI - XII, Frankfurt am Main 1981/82, S. 262ff.): fol. 20^r, 21^v, 24^v (an allen 3 Stellen bezeichnet als הרב רבי נסים).

Das Werk עקידת יצחק des Jiṣḥāq ben Mōše 'Arāmā (gest. ca. 1494): fol. 28^r, 35^v. (Die obigen Stellennachweise sind nicht vollständig).

Der Terminus post quem für das Abfassen des Werkes ist das Datum, an dem das späteste der im Werk zitierten Schriften entstanden ist, also die Schrift עקידת יצחק. Da deren Verfasser (s. oben) ca. 1420 - ca. 1494 lebte, dürfte seine Schrift etwa zwischen 1450 und 1494 entstanden sein, und unser Werk entsprechend später. Falls die Quellenangaben unseres Werkes nicht vom Abschreiber, sondern vom (unbekannten) Verfasser selbst stammen (was anzunehmen ist), ist der Terminus post quem das Jahr 1522, d.i. das Erscheinungsjahr der Ed. pr. der Schrift עקידת יצחק, da unser Verf. diese Schrift nach der Seitenzahl der gedruckten Ed. zitiert, z.B. fol. 28^r:

עקידה שער יב, דף ל"ד עמוד ג'

Auf fol. 57^v zu Deut. 34,10: והר' חסדאי כתב שהיתה הנבואה בכלל דבר בלתי יוצא מהמנהג / הטבעי ושמדרגת מרע"ה (= משה רבנו עליו השלום) היה דבר יוצא מן הטבע והיא ע"צ המופת אור ה' (מאמר שני, עיקר ד') gemeint, in

213

Ms. hebr. oct. 205

149 fol. in Pergamenteinband. Fol. 1-5 durch Wurmfraß beschädigt. Unbeschrieben: fol. 1^v, 8^r - 9^v, 13^r - 16^r, 17^v - 21^v, 34^v - 41^v, 50^v - 57^v, 59^v - 62^r, 69^r - 72^v, 78^r - 82^v, 92^r, 93^v - 94^r, 99^r - 102^v, 104^r, 105^v, 106^r, 107^r, 108^v, 109^v, 110^v, 111^r, 113^v - 117^v, 118^v - 121^r, 122^v, 123^r, 124^v - 127^r, 128^v, 129^v, 131^r - 132^v, 133^v - 139^r, 140^r - 145^v, 146^v, 147^v.

15,5: 20,5 cm (var.); Zl. var. - Häufig Kustoden. Italienische Kursivschrift auf Papier, 18. Jh. - Autograph.

(ס') שער בנימין

(Sēfer) ša'ar Binjāmīn. Responsen, verfaßt von Refā'el Binjāmīn Moreno.

:(fol. 1^r)Tbl

**ס' שער בנימין / והוא קונטרס שאלות ותשובות אשר חברתי / אני הקטון
 (= הקטן) והצעיר זה שמי רפאל / בנימין חיים מוריננו בן לאדוני / אבא מרי
 ועטרת ראשי הגבר / החכם המרום מחזיק ביד / לומדי תורה במוה"ר / יאושע
 מוריננו זל"ה / מגלות ספרד**

:(fol. 2^r)A

**בס"ד חלק אורח חיים / ראינו מי שנסתפק אם יוצא אדם ידי חובת נר חנוכה
 בשמן גזול**

:(fol. 149^v)E

**אמר החכם אם אמרתי אספרה מתרומות מדות הנמצאות בחכם תקצר היריעה ...
 וראה ועשה / כתבניתם בצביונם ובקומתם לזכות את נפש עמל עמלה לה (= לא?)
 בעמלת עולם השפל / כי אם בעמלה של תורה**

Über den Verfasser, der im 18. Jh. in Livorno lebte, vgl. M.S.GHIRONDI-GR.NEPI, תולדות גדולי ישראל וגאוני איטליאה, Triest 1853, S. 306. Die Unterschriften des Verfassers finden sich in verschnörkelter Form auf fol.12^v und 67^r.

Die Sammlung entstand am Ende des 18. Jahrhunderts.

Auf fol. 22^v: **שלהי תשרי ה' תקנ"ג פה ליורנו יע"א**

Auf fol. 83^r: **סיינה ט' בסך אדד"ם (?) שנת וכל אשר הוא ה' מצליח**

Auf fol. 149^r: **Schulderklärung von גרשון אפריקאנו ס"ט dem Verfasser gegenüber, mit Datum היום שמונה לח' רחמים שנת התקמ"ה ליצירה**

Auf fol. 92^v: שאלני בני הבחור יניק וחכים נסים מוריניו הי"ו

Auf 146^f: Italienischer Brief vom Verfasser in einer Mietangelegenheit aus dem Jahre 1790.

Die Hs. hat Korrekturen. Die Responsen schließen auf fol. 139^v. Fol. 147^f und 148^f enthalten לחש לעין הרע.

Fol. 149^f: Gedicht, beginnend: יד צר התם יושב (= ישראל (= Jisrā'el Nagara)); Überschrift: ס (סימן) = ישראל.

Auf der Innenseite des vorderen und hinteren Buchdeckels: kleinere hebräische und italienische Notizen.

Fol. 32-41 sind aus anderem Papier und später eingeklebt. Fol. 32^f ist die Fortsetzung von 42^f, wie auch aus der Kustode hervorgeht.

214

Ms. hebr. oct. 206

Sammelband in 2 Teilen.

40 fol. in Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^v, 3^v, 4^v - 5^v, 6^v, 7^v, 8^v, 9^v, 10^v, 22^v, 23^f, 24^v, 26^v - 32^v, 33^v - Ende. Teil I = fol. 6^f - 11^f; Teil II = fol. 12^f - 22^f; 23^v - 24^f.

13: 19 cm (11: 17 cm); Zl. var. - Kustoden: 17^f; 20^v. Italienische Kursivschrift auf Papier; 18. Jh. - Autograph.

I

מפתחות הדרושים

Maftēhōt ha-derūšīm. Verzeichnis der Homilien. Verfaßt von Mōše Aharōn פייאצה (= Piazza). Über ihn vgl. MORTARA, S. 49.

:(fol. 6^f)Tbl

בנו"ה / מפתחות הדרושים / אשר דרשתי בקהל קדושים, הזאת נֶעֱמִי עִיר כְּלִילַת
יופי / לְיוֹרְנָנִי / יע"א בימי חרפי ואני בן למד שנה דבר הלמד מן הלמד חוזר
ומלמד בקדשים ... והיה זה שלום בעש"ק ח"י לחדש טבת בסדר ואלה שמות / שנת
התקנ"ה / לפרט גדול (= 5555 = 1795) / העולה בגימטר' מכתב אלהים הוא
לפרט גדול. / הצעיר משה אהרן / פייאצה ס"ט

Fol. 8 - 11^f enthalten die Überschrift der Wochenabschnitte **פרשת בראשית** bis **פרשת חיי שרה**, jedoch fehlt der Text der Homilien; vgl. auch Teil II.

II

חנוכת הבית

Hanukkat ha-bajit. Liturgisches und Homilien anlässlich einer Hauseinweihung, nach dem Ritus von Livorno. Verfasser wie im Teil I, jedoch in der Form:

משה אהרן רחמים פייאצה

:(fol. 12^f)Tb1

חנוכת הבית / ... אגדתו על אר"ז חמדה ... לתופשי התורה ... לחנך את הבית
כפי המנהג ... עיר קהלה ליורנו יע"א ... ממני ... קטינא קטינא / משה
אהרן רחמים פייאצה / נר"ו / ועל כל פרשה דפסקיה משה דנא כתבא די רשים /
לחת טעם לדבר / שירטט וכתב לשון מרפא ... / פה ליורנו יעא

Korrektur dazu auf fol. 11^v.

:(fol. 13^f)A

בראשית עד יום אחד / לשון מרפא קום קורא לקרא קריאה נאמנה בראשית מאמר
פתוח פרשה ראשונה המתחלת באות בי"ת / (ושם?) רמז בית צדיקים יעמוד

:(fol. 22^f)E

... להשתחות ולזבוח / לה' צבאות לפֶרֶק / בשלום ובמישור וברחמים ילכו בשר
ורון ... ביד משה ואהרן / ... יהיו לרצון

Auf fol. 23^v: ואחר סמיך לתפלה ישאו בקול נעים שני בתים אשר חיבר
הרב הגדול / כמוהר"ר אי"ך זלה"ה הלא המה כסל דברי שירה המתחילים שדי
ברך בית ישראל וכו'

Unmittelbar darauf (ibid.): ואחריהם קו"ל אדם ימשוך לחן דרור יקרא
/ מזמור שיר חנוכת בית ...

Das darauf folgende Gedicht (fol. 23^v - 24^f) hat 13 Strophen mit dem Akrostichon
משה אהרן פייאצה חזק אמיץ

Dasselbe Gedicht, aber nur 6 Strophen (1-3, 8-10) findet sich auf fol. 26^f.

Außer den liturgischen Stellen enthält das Werk Homilien zu verschiedenen Bibel-
Talmud- und Soharstellen.

Teil I wurde, laut Tbl (s. oben) im Jahre 1795 verfaßt; für Teil II ergibt der Zahlenwert des hervorgehobenen Wortes **צבאות** (s. oben) 5499 = 1739, wozu jedoch der Zahlenwert des vorausgehenden Wortes (ל + Tetragramm) zu addieren ist, wodurch sich 5555 = 1795 ergibt. Teil I und II sind also im gleichen Jahr abgefaßt.

Auf fol. 1^f Vermerk: **אברהם עמרון ישצ"ו**

Auf fol. 2^r und 3^r ist jedes Wort vielfach geschrieben: Auf fol. 2^r ist ca. die Hälfte der Seite voll mit **א**, der Rest der Seite voll mit **אב**; auf fol. 3^r ist von jedem der folgenden Worte eine ganze Zeile geschrieben:

היום, ו"ט, לחדש, מנחם, יה"ל, שנת, התקנ"ד (= 5554 = 1794), לפרק,
אני, אברהם, בכמ"ר, שבת, יצחק, עמרון נ"ע, עשיתי, וכתבתי, לאות,
ולזכרון.

Dann auf fol. 4^f: **בני שמע מוסר ותיהיה לך לזכרון, כי אתה מבני עמרון ...**

Auf fol. 33^f, anscheinend von anderer Hand: **אכתוב כאן כל הגליונות אשר כתבתי עד היום הזה סביב למקרא כדי לחבר את האהל / להיות אחד עם הגליונות אשר העלתי סביב דברי התוספות ומנחת יאודה אשר הדפיס מר חביבי ינו"ן (= יעקב נוניס ווייס) שמו וקראו בשם דעת זקנים, וגם לרבות אותם אשר כתבתי סביב / ס' עפר יעקב ... יבאו בתחילה אותם אשר הם סביב המקרא / היום ה' כ"ג אדר שנת מראש שנ"ר (= 5560 = 1800)**

Statt der hier angekündigten Homilien, zum ganzen Pentateuch finden wir nur (ibid.) einige Bermerkungen zur Genesis.

215

Ms. hebr. oct. 207

109 fol. in Pappeinband; zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt.

16: 22,5 cm (12: 17 cm); Haupttext ca. 15. Zl., Zl. der anderen Texte var. - Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Jemenitische Schrift auf Papier. Haupttext Quadrat-, der übrige Text Maßquetschrift; ca. 18. Jh. - Zum Schreiber s. unten. Auf fol. 109^v:

אני הצעיר יוסף ן' הארון אלכהן יצ"ו ... כאשר
זיכני השם... לקנות זה החפץ הב"ה יזכני להגות בו...
אכי"ד הקורא בו ישמח וגונבו ימח ... הצעיר ... אלכהן יצ"ו

vgl. oben Ms. hebr. oct. 189. Auf der gleichen Seite oben:
זכה וקנה סאלם סעיד אללוי
הקב"ה יזכהו ... עסכ"ה הקורא ... בח"ש / ילבש

[כתר תורה]

Keter tōrā, auch תאג Tāg genannt. Pentateuch mit aramäischem und arabischem Targūm (Onqelos bzw. Sa'adjā) sowie dem Kommentar des Šelōmō ben Jiṣḥāq (RaŠī). Unsere Hs. enthält nur Numeri, die anderen Bände tragen die Signaturen Ms. hebr. oct. 225, 226, 211, 189. Die Anordnung ist die gleiche wie die von uns oben zu Ms. hebr. oct. 189 beschriebene, s. dortselbst. Der Schreiber des Ms. hebr. oct. 189 hat das Pentateuch in 5 Teilen abgeschrieben und unser Ms. ist das vierte dieser Serie.

216

Ms. hebr. oct. 208

336 fol., zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Pappeinband; Lederrücken mit Goldpressung. Unbeschrieben: fol. 1^r, 48^v, 108^v.

16: 22,5 cm (11: 17 cm); 20 Zl. - Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten. Jemenitische Quadratschrift auf Papier.

[כתר תורה]

Keter tōrā, auch תאג Tāg genannt. Pentateuch mit aramäischem und arabischem Targūm (Onqelos bzw. Sa'adjā). Auf jeden einzelnen Pentateuch-Vers folgt die aramäische, sodann die arabische Übersetzung. Die Hs. besteht aus mehreren Fragmenten. Auf fol. 48^r bricht die Hs. ab inmitten von Gen. 26,5; fol. 48^v ist (wie oben vermerkt) unbeschrieben. Dann folgt Lev. 1,1.

Vermerk Ende Leviticus (fol. 108^r):
 הדא אלפרשה חק סלימאן אברהם ו' / מ"ו יחיא עמר הב"ה / יזכנו השם ... אכ"ר : / מקנת כספי אני הדל והצעיר סלי' ו' אברהם ו' / מ"ו יחיא עמר הב"ה ... אכ"ר. ואלדי יסתעירה וכפיה ארור הוא. אבגד.

Vermerk Ende Numeri (fol. 203^r):
 זכה וקנה זה החפץ סלי' ו' אברהם / עמר אלדי ישלהא ומא / ירדהא לא יאבה ... אכ"ר. / אבגד.

217

Ms. hebr. oct. 209

2 fol. in Pappeinband.

15,5: 21,5 cm (11,5: 17 cm); Zl. var. - Deutsche Quadratschrift auf Pergament. Geschrieben von Eli'ezer Süßmann, Meseritz am Montag, 9. Siwān 1833 in Frankfurt am Main.

קידוש לבנה

Qiddūš lebānā. Liturgie anlässlich des Erscheinens sed Neumondes, mit deutschen Anweisungen.

:(fol. 1^v)A

קידוש לבנה / בעפאר מאן דיא לבנה מקדש איזט, זעגט מאן פאלגענדן מזמור
לייזע / הללויה הללו את יי מן השמים ...

:(fol. 2^v)E

וייראו אותו כל אפסי ארץ

Es folgt Kolophon mit der Widmung des Schreibers an ein Brautpaar zum Hochzeitstag:

נעשה ביום אפריון ... כ' זאב וואלף באס יצ'ו עם בת גילו
הב"י הצנועה והישרה מ' באבעט / ... ילידת האללע שתי' ביום ב' ט' סיון
כמשוש חתן על כלה לפרט קטן (= 5593 = 1833) פה ק"ק פראנקפורט אם מאין /
ממני אליעזר זוסמן מעזריטש

Auf fol. 1^r ein vokalisiertes hebräisches Gedicht des Schreibers für das Brautpaar, bestehend aus 4 Strophen. Die beiden ersten Zeilen lauten:

עת הזמיר הגיע, נראו בארץ הנצנים / כל קריה תעלוז אנשיה יגילו ישמחו

Die beiden letzten Zeilen lauten:

קדוש לבנה לאזכרה נתתי, תחת מכמנים, / מסת ידי, אחת היא, גילו ושמחו:

218

Ms. hebr. oct. 210

106 fol. in Pappband. Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^v, 8^v, 12^v, 15^v, 16^v, 17^v, 20^v - 21^v, 22^v, 27^v, 28^v - 31^v, 32^v, 34^f - 36^v, 37^v, 40^v, 41^v, 43^v - 45^v, 46^v, 49^v - 50^v, 51^v, 64^v, 67^f - 68^v, 70^f - 72^v, 76^v, 78^v - 81^v, 84^f - 86^v, 89^v - 91^v, 94^f - 96^v, 103^v - Ende.

12,5: 20,5 cm (10: 18 cm); Zl. var. - Zweispaltig. Deutsche Quadratschrift auf Papier; Übersetzung in Kursivschrift. Abgeschlossen im Monat Kislēw 5598 (= 1837).

מוסר השכל

Mūsar haškēl. Sammlung von Sprüchen und Sentenzen aus dem Alten Testament und der jüdischen Traditionsliteratur.

:(fol. 2^r)Tbl

מוסר השכל / איינע זאמלונג פאן שפריכען אונד זענטענצען / העברעאיש אונד
דייטש געווידמעט / דעם העררן / באראן אדאלף פאן ראטשילד / תם ונשלם פה
פראנקפורט בחודש כסלו / תקצ"ח לפ"ק (= 1837)

:(fol. 3^r)A

א' (אלף) [im Original eingeklammert] ערזטער בוכשטאבע דעו / א"ב; אלז
צאהל = 1

:(fol. 103^r)E, rechte Sp.

תמה אני על המוכיח רע העין / כי יאמר מבין עיני קיסם להסירה / הגידו
נא אחי! האמין לו אם אין ? כל עוד מבין עינו הקורה לא סרה:

Dies ist poetische Bearbeitung des talmudischen Spruches 'Arākīn 16b.

:(ibid.)E, linke Sp.

זעלטזאם קאממט מיר פאר דער טאדלער / פאללער זינדען, דער אין מיינעם
אויג ווילל / איינען שפליטטער פינדען. אדער זאלט' איך / בלינדלינגו דעם
פערטראויען, דעם איין / באלקען הינדערנד איזט אין זיינעם שויען?

(d.i.: Seltsam kommt mir vor der Tadler/ voller Sünden,
der in meinem Aug will / einen Splitter finden.
Oder sollt' ich/ blindlings dem vertrauen,
dem ein/ Balken hindernd ist in seinem Schauen?)

Die Sammlung ist alphabetisch geordnet und an der Seite mit einem Tabulator versehen (mit Buchstaben des hebr. Alphabets von א bis ת.) Die hebr. Teile haben gleichzeitig die deutsche Übersetzung in hebr. Buchstaben. Außer den Sentenzen sind auch viele Wörter und Abkürzungen in die Sammlung aufgenommen.

Beispiele für Abkürzungen und deren Auflösung (beides jeweils in der gleichen Spalte):

Fol. 3^r:

א"א (אי אפשר), ניכט מעגליך / א"א (אין אומרים), מאן זאגט עז ניכט / א"א
(אדני אבי), מין הער פאטער.

Beispiele für Wörter und deren Erklärung (ebenfalls beides jeweils in der gleichen Spalte):

Fol. 3^f:
 אבילות, טרויער / אבר, גליד

Beispiele für Sätze und deren Übersetzung (Satz jeweils in der rechten, Übersetzung jeweils in der linken Spalte):

Fol. 7^v:
 אל תהי רשע בפני עצמך / האלטע דיך ניכט זעלבער פיר / בעזע

Ibid.: אל תסתכל בקנקן אלא במה / שיש בו / זיעה ניכט אויף דען קרוג /
 זאנדערן אויף דאז וואז דארין איזט

219

Ms. hebr. oct. 211

91 fol. in Pappereinband. In Pappumschlag aufbewahrt; zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Hinten außerdem beigegebunden 1 Blatt aus einem Druck (Gen. Kap. 2,2-4 mit Kommentaren). Fol. 1^f enthält nur einige hebr. Worte aus dem AT.

16: 22,5 cm (var.); Haupttext ca. 15 Zl., Zl. der anderen Texte: var. - Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Jemenitische Schrift auf orientalischem Papier (das oben erwähnte beigegebundene Blatt sowie die beiden Schutzblätter sind aus gewöhnlichen Papier). Haupttext Quadrat-, der übrige Text Maßquetschrift; ca. 18. Jh. - Zum Schreiber s. unten. Auch unsere Hs. hat - wie Ms. hebr. oct. 207 - den Besitzvermerk des **יוסף ן' הארון אלכהן** (fol. 2^v).

[כתר תורה]

Keter tōrā, auch **תאג** Tāg genannt. Pentateuch mit aramäischem und arabischem Targūm sowie dem Kommentar des Rašī. Unsere Hs. enthält nur Leviticus. Auf fol. 2^v:

בשם רחמן מלא רחמים אתחיל / בשם אשר לו הגבורה
 לכתוב ספר ויקרא עם / פירוש שלשה עמודי עולם אשר בכל בתי / מדרשות נשמע
 קול פלפולים ... וי' יהיה בעזרי ובעזרת ישראל כולם אכי"ר
 (Die ersten 4 Worte erinnern an den Beginn des Korans).

Die anderen Bände der Serie, der unsere Hs. angehört, tragen die Signaturen Ms. hebr. oct. 225, 226, 207, 189. Die Anordnung ist die gleiche wie die von uns oben zu Ms. hebr. oct. 189 beschriebene, s. dortselbst. Der Schreiber von Ms. hebr. oct. 189 hat das Pentateuch in 5 Teilen abgeschrieben und unser Ms. ist das dritte dieser Serie.

Auf fol. 1^v - 2^f kleinere Gebetstexte.

220

Ms. hebr. oct. 212

110 fol. in Pappereinband; zusätzlich vorne 1 Schutzblatt. In Pappkarton aufbewahrt. Unbeschrieben: fol. 1^v - 2^y, 53^v - 55^f, 82^v - 86^v, 109^f.

15: 22,5 cm (10: 16,5 cm); 20 Zl. - Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Quadratschrift auf Papier, 19. Jh. - Geschrieben von Menahēm Mendel Mahler, Schächter aus Polen, am Donnerstag des Wochenabschnittes ויקהל 5626 (= 1866), in Wien (s. unten, Tbl).

אגרת מחלת

Iggeret maḥlat. Über die Lage der Juden in Prag in den Jahren 1742 - 1757. Verfaßt von Beṣal'el ben Mōše Brandeis, Rabbiner in Bunzlau.

:(fol. 1^r)Tbl

אגרת מחלת / כולל / כל גזירות המצור על עיר פראגה וכל / אשר לבני ישראל
בימים האלה בימי / המלחמה הכבדה והנוראה בשנת תק"א / לפ"ק וגם גזירות
אחרי הלכדה ואחרי / בואה שנית תחת ממשלת איסטרייך / ומכולם הצילנו ה'
ברחמיו ובחסדיו / עד לאין קץ / בשלושה חלקים / נכתב ונגמר יום ה' לסדר
ויקהל תרכ"ו (= 1866) פה ווינא מנחם מענדיל מאהליר שו"ב איש פולניא

:(fol. 3^f)Ü

כתוב זאת זכרון בספר (= 1740)

:(ibid.)A

ויהי בשנת תקא"ל (= תק"א לפ"ק = 1740) בחדש מרחשון כל מקום שנאמר / ויהי
אינו אלא צרה מה צרה היה (!) הקול נשמע לא / קול אורה ולא קול שמחה קול
יללה ויבבא שמת אדונינו / החסיד הקיסר קראליס (= Carolus) הששי בעיר ווינא
י"ח תשרי / תק"ל (= ת"ק לפ"ק) למספרם ד"ג אקטובר 1740 ...

Die Datumsangabe תק"א ist zu berichtigen in תק"א.

:(fol. 98^v)E

... כי היתה הרווחה / וכל בני קהלתינו פתחו פיהם בשיר וברננים לשומע
תפלות / (י) ותחנונים ואנקת אביונים על כל הניסים אשר פעל לעם / עמוסים
ויושיעם למען שמו ויגאלם מצרתם הוא יושיע / ציון בימינו ויבנה ערי יהודה
ובהם יושיבנו וזרע עבדיו / ואוהבי שמו בהם ישכנו אמן

Das Werk wurde mit einer Einleitung auf Grund einer Wiener Hs. von A.FREIMANN veröffentlicht, in **קבץ על יד**, Sammelband kleiner Beiträge aus Handschriften, Band VIII, Berlin 1898, unter dem Titel:

לקורות היהודים

בפראג בשנות תק"ב - תקי"ז. ספר אגרת מחלת. הוצאתיו לאור עם הערות ותקונים
אני אהרן פריימאן

Deutscher Titel: Beiträge zur Geschichte der Juden in Prag in den Jahren 1742 - 1754.

Das vorliegende Exemplar ist vermutlich eine Abschrift der Wiener Hs., vgl. FREIMANN a.a.O., Einleitung S. XV:

עוד רגע אדבר על הכתב יד אשר מצאתי
דאתא לידי פה פראג נק פורט ע"נ מאין בבית אוצר הספרים
אשר להעיר (= unsere Hs.!) ואנכי נקרא נקראתי מטעם ראשי העיר להיות סוכן
על בית האוצר הלזה. עצם הכ"י המקורי נמצא באוצר הספרים בווינא מצוין
במספר 134 ע"פ רשימת מיללער.

In der Einleitung spricht FREIMANN auch über den Verfasser, auch darüber, daß er Rabbiner in Bunzlau war.

Fol. 99^r - 108^v enthalten Ereignisse Aufzeichnungen aus späteren Jahren, beginnend mit:

חסדי ה' כי לא תמנו ובכל זאת אשר באתנו אחקה בעט / ברזל ועופרת /...
יום ב' פרשת מטות והי' אך לזוועות / אשר המשפט הוציאו מבית האסורים אשה
אי' (אשת איש 1.) אשר הרתה לזנונים / לדון אותה וליסר להיות דראון לכל
בשר / וכמשפט בנות זונות יעשה לה ובחבלי בוז נפל חבלה / להעמיד אותה
בבימה פרוצה / מכל פנים ורגמוה (ורגמו 1.) אותה כל העם באבנים / ויתקבץ
כל העם לצחוק בקלונה למען תהי' למשל ולשנינה / ושפטוה כמשפט הנואפות למען
ישמעו ויראו ולא יזודון (יזידון 1.) עוד לעשות / ...

und endend: ונתנו שבח והודאה על הנסים רוח והצהלה (והצלה 1.) / הקב"ה
ישלם לנו בקרב (בקרוב lies) הגאולה

Auf fol. 108^r: וסמוך לראש השנה תקכח"ח (= 1768 ?) עשה הקב"ה עוד
הנס. Diese fol. sind ebenfalls von מענדיל מאהליר geschrieben.

Auf fol. 109^v bis Ende bio-bibliographische Skizzen zum Werk, von späterer Hand.

Die Hs. ist mit Anmerkungen versehen (meist Verbesserungen von Schreibfehlern), von fremder Hand.

47 fol. in Pappeinband; in Pappkarton aufbewahrt. Unbeschrieben: fol. 46^v und 47^v (fol. 47^v: Schreibübungen). Ungenaue hebr. Follierung.

14,5: 20,5 cm (var.); Zl. var. - Kustoden an den meisten Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, 18./ 19. Jh.

[דרשות וחדושים]

Derāšōt we-ḥiddūšim. Homilien und Novellen, zum Pentateuch, zu Festen und zu Talmudstellen. Schülerheft. Gesammelt von נטע (?)

:(fol. 1^r)Ü

לפ' בראשית מהג"ה מהורר צבי הירש זצ"ל שהי' אב"ד דק"ק פיורדא

:(ibid.)A

אית בפסוק ויאמר ה' לקין אי הבל אחיך וכו' אומ' המדרש ... מיד בא מיכאל אפוטרופס של ישראל ואמר לפני הקב"ה רבש"ע יזכור משפט / וצדקה שעשה אברהם אבינו לפניך ונקיתי דמם לא נקיתי עכ"ל ותמוה'

:(fol. 46^r)E

ונ"ל ליישב דתמיהת הר"י עולה שפיר דלרבה דלרבה (!) קש"י הא דר"מ מצריך לומר גם בפנ"כ ומקשה על דרך מ"נ דהנה לפי

Das Ende besteht aus Novellen zum Talmudtraktat Giṭṭin 3a (nicht abgeschlossen).

Der Name נטע findet sich, verziert, auf fol. 31^r; Schrift gleicht der des Textes. Er studierte in Mainz bei נח חיים צבי = Nōaḥ Hajjīm Hirsch Berlin (fol. 17^r).

Homilien und Novellen werden im Namen folgender deutscher Talmudgelehrter des 18. Jahrhunderts angeführt: מהרי"ך = Ja'aqōb ha-Kōhēn Poppers (z.B. fol. 1^v, 2^r); צבי הירש = Šebī Hirsch Janow aus Fürth (fol. 1^r); ד"ד = Dāwīd Dispeck aus Fürth (fol. 1^v, 2^v); משה אב"ד בשוואבך = Mōše aus Schwabach (fol. 2^r); נח חיים צבי, d.i. der oben erwähnte Lehrer des נטע (fol. 8^v, 19^v, 43^r); הירץ שייער = Herz Scheuer (fol. 25^r, 41^r) und מיכל שייער = Michel Scheuer (fol. 15^v). Die 3 letztgenannten waren während der Eintragungen noch am Leben, da sie mit der Eulogie der Lebenden (נר"ו) genannt sind. Herz Scheuer wird immer als ר"מ דק"ק מענץ, also als Rabbiner von Mainz angeführt. Rabbiner wurde er erst 1799.

Auf fol. 17^r Trauerrede des Mainzer Rabbiners (d.i. der oben genannten Nōah Ḥajjim Hirsch Berlin) über das Hinscheiden des Šebi Hirsch in Fürth im Jahre 5546 (= 1786).

Über die beiden Fürther Rabbiner Dispeck und Janow vgl. jetzt: M.N.ROSENFELD, Nachrichten für den jüdischen Bürger Fürths, Jhg. 1974, S. 16 - 19 (über Dispeck) und Jhg. 1975, S. 21 - 24 (über Janow).

Nicht nur die Novellen, sondern auch die Homilien sind "pilpulistisch" aufgebaut.

Auf separatem Blatt Teile des mit **וּבְכֵן מִי לֹא יִירָאךְ** beginnenden liturgischen Gedichten, auch die in den gedruckten Edd. von der Zensur gestrichenen Stellen enthaltend. Der gedruckte Text findet sich in den Versöhnungstag-Gebetbüchern, Einschaltungen zum Morgengebet. In unserer Hs. lautet der (in den Edd. fehlende) Anfang:

וּבְכֵן מִי לֹא יִירָאךְ ... הַגּוֹיִים אָמִים זְמוּזִים קָדֵר וְאֲדוּמִים:
 קֵהֵל בְּלַעַם קֵלַעַם גְּמָמָם דְּמָמָם
 הַגּוֹיִם גּוֹמֵר וּמַגּוּג אֲשַׁכְּנֵז וְרוּמִים:
 קֵהֵל דְּכָאֵם הַכָּאֵם לַעֲמָם וְהַחֲרִימָם

Der Pijjūt hat die Form eines Wechselgesangs zwischen Vorbeter und Gemeinde (קהל).

222

Ms. hebr. oct. 214

Sammelheft in 2 Teilen.

24 fol. in Papierumschlag; in Pappumschlag aufbewahrt. Unbeschrieben: fol. 1^r, 4^v, 7^v und 8^v. Teil I = fol. 2^r - 4^r; Teil II = fol. 5^r - Ende.

13,5: 18,5 cm (12,5: 17,5 cm); Zl. var. - Italienische Kursivschrift auf Papier, 18. Jh.

I

Kein Titel

Bemerkungen zum Werk **לחם מן השמים** (des Ja'aqōb Šemah?); unvollständig.

:(fol. 2^r)Ü

העחק מספר א' כתיבת יד בלי שם

:(ibid.)A

להיות כי לימים חלפו למו בא לידי ספר לחם מן השמים והוא כמו קיצור /
שבקיצור של ספר הכוונות ובעיוני בו מצאתי כולו מלא טעיות / ושבושי' לא
ידעתי מי עשה אותו (!) / ... / ... תקנתי אותו ...

Es folgt dann: שער התפלה: דע כי בכל ד' עולמות אבי"ע יש כ' בחי'

:(fol. 4^r)E

ואחר שהניח / תפלה של ראש טוב הוא שישים סוף קצוות הרצועות בתוך טבעות

Vom Werk לחם מן השמים gibt es einige Hss., vgl. BENJACOB, Thesaurus, S. 260, Nr. 157; CAT.MARGOLIOUTH, Nr. 184. Die einzige gedruckte Ed. (erwähnt u.a. bei FRIEDBERG, Bêt 'ēqed II, S. 502, Nr. 323) erschien im Jahr תרס"ה (= 1905) in Munkács. Das Titelblatt dieser Ed. lautet:

ספר לחם מן השמים כוונות ומנהגים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ... והוא
המיוחס להגאון ... יעקב צמח המובא בשם הגדולים ... מערכת ספרים אות ל'

Der Herausgeber שלום קאליש sagt in der Einleitung, er habe das Werk aus einer schwer leserlichen, sephardisch geschriebenen Hs. kopiert, aus dem Besitz des Rabbi צבי שפירא, Rabbiner in Munkács, der sie von einem Mann in Berlin gekauft habe.

Der Anfang unserer Hs. entspricht dem Anfang des gedruckten Werkes, welcher lautet:

זה הספר בא לידי כמה פעמים ובעיוני בו מצאתי מלא טעיות ושבושים ...
[ומפני] שהיה אצלי ספר הכוונות, תקנתי אותו עד מקום שידי מגעת ועוד
הוספתי הרבה דברים

Diese Worte scheinen in der Hs. gestanden zu haben, die ŠĀLŌM KALISCH vorfand. Unser Glossator hat sie aus einer von ihm benützten Hs. kopiert. Die beiden Versionen weichen nur geringfügig voneinander ab (die Worte לא ידעתי מי עשה אותו finden sich nicht in der gedruckten Ed.). Der übrige Text unserer Hs., also auch der oben nach "Es folgen dann" und unter "E" zitierte Text, findet sich, soweit ich vergleichen konnte, nicht im Werk לחם מן השמים und stammt daher vom (unbekannten) Verfasser der Bemerkungen.

Zum oben erwähnten, dem לחם מן השמים zugrunde liegenden ספר הכוונות vgl. Ms. hebr. oct. 84.

Zu Şemah (gest. nach 1665) und seinen Werken vgl. EJ, Bd. XVI, S. 984.

II

[דרשות]

Derāšōt. Homilien

:(fol. 5^r)Ü

ליום א' של ר"ה

:(ibid.)A

יתאמץ הירא ויתקדש החרד לדבר ה' באלו הימים הקדושי' / בכל מעשיו ולבו
 יחיל בקרבו / מפחד דינו ית'

:(fol. 24^v)E

ועל הכל נדקדק עצמנו מלה"ר ומלשקר ... ולהחיר פסת ידינו בצדקה ...
 באמרם ז"ל אין גשמים יורדים אלא / בשביל בעלי אמונה ובעלי צדקה שנא' אמת
 מארץ תצמח ... גם ה' יתן הטוב וכו' ובילא"וא

Vom fol. 6^f bis Ende: Homilien zu den Wochenabschnitten **כ**י **בראשית** bis **כ**י
תצא; jedoch nicht zu jedem Wochenabschnitt. Manchmal nur eine kurze Mahnung im
 Rahmen des Wochenabschnittes.

223

Ms. hebr. oct. 215

163 fol. in Pappereinband; in Pappumschlag aufbewahrt. Hebr. Folierung auf fol. 1 - 162:
 1. Unbeschrieben: fol. 163^v. קס"ז - 1.

15,5: 19 cm (10,5: 15,5 cm); 19 Zl. - Kustoden auf sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Deutsche
 Kursivschrift auf Papier, 18. Jh.

שער הגלגולים

Ša' ar ha-gilgūlīm. Über die Seelenwanderung (Anfang defekt); mit Glossen. Verfaßt
 von Ḥajjim ben Jōsēf Vital (dem berühmten Kabbalisten, 1542 - 1620), glossiert von
 Ja'aqōb Šemaḥ (gest. nach 1665, vgl. oben Ms. hebr. oct. 214).

:(fol. 1^r)A

גם יש זווג יעקב עם רחל בשחרית בימי החול ומזווג עמה היסוד האמיתית

:(fol. 163^r)E

צמח(י) כבר נודע שהמיתה נמשכת מן שבירת כלים ... והמלך הראשון הוא בלע
 וזהו בלע המות גם הראשון / שנהרג הוא הבל וזהו בלע המות לנצח ר"ת הבל ...??
 לנצח / הוא שאין הקליפו' אוחזי' כ"א בהוד אבל בנצח שם כלי' ונבלעי' / כי
 גם נצח ישראל לא ישקר וזהו בלע המות לנצח: / תשולב"ע

Am Anfang fehlen 5 fol., erkenntlich daran, daß die hebr. Foliiierung mit ו beginnt. Unser **שער הגלגולים** ist ein Teil (und zwar der 8. und letzte Teil) des Werkes **שמונה שיעורים** von Vital; vgl. G.SCHOLEM in EJ, Bd. XVI, s.v. Vital, Ḥayyim ben Joseph (S. 171 - 176), S. 174. Unser Teil - **שער הגלגולים** - ist glossiert von Ja'aqōb Ṣemaḥ (Beleg s. oben in unserem Zitat unter "E"); vgl. BENJACOB, Thesaurus, S. 96, Nr. 130 und S. 446, Nr. 514. G.SCHOLEM, Die jüdische Mystik in ihren Hauptströmungen, Frankfurt am Main 1957, S. 441, Anm. 26: "Die 8 Pforten wurden zuerst in Jerusalem zwischen 1850 und 1898 gedruckt. Sie enthalten den Text in der Bearbeitung von Vitals Sohn Samuel. Andere Rezension hat Meir Poppers um 1640-1650 hergestellt. Beste Edition des wichtigsten Stückes daraus, des Buches Ez Chajim, erschien Warschau 1891. Die anderen Teile dieser Rezension des Meir Poppers tragen jede einen eigenen Titel und sind besonders veröffentlicht, wie

ספר הגלגולים,
"פרי עץ חיים, לקוטי תורה, שער היחודים"

Unser **שער הגלגולים** mit den Glossen des Ṣemaḥ erschien in Przemysl im Jahre 1875; vgl. FRIEDBERG, Bēt 'ēqed II, S. 1017, Nr. 1696. Unsere Hs. weicht vom gedruckten Text ab.

224

Ms. hebr. oct. 216

147 fol. in Pappereinband; in Pappumschlag aufbewahrt. Unbeschrieben: fol. 1^y.

18: 22 cm (ca. 16: ca. 19 cm); 27 - 28 Zl. - Häufig Kustoden, bestehend jeweils aus 2 Worten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, um 1800. Autograph. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels:

גם אני אחד מן המעיד' שהספר הלז מישיך שייך לרבני המרו' המופלא
 חריף ושנון זרח רענק

פני שלמה = פנים לאגדה

Penē Šelōmō, auch Pānīm lā-aggādā genannt. Homilien zu den Festtagen. Am Ende defekt. Verfaßt von Šelōmō ben Mešullām Salman Kohn, Rabbiner im Landkreis Schnaittach. Über den Verfasser und seine Werke vgl. Ms. hebr. oct. 193-195 und 222; qu. 23-24, 32 und 36.

:(fol. 1^r)Tb1

ספר / פני שלמה חלק שני נקרא בשם פנים לאגדה: / אשר חברתי אני הצעיר
תולעת ולא איש שלמה בהרב הגאון המפורסם מהרז"ך (= זלמן כהן) נ"י

:(fol. 2^r)E1

הקדמה / אלה דברי שלמה הראשונים ואחרונים: לבי חלל בקרבי לא ידעתי דבר
נאלמתי / דומיה ...

:(fol. 3^r)A

דרוש לימים נוראים / איתא במדרש בשעת עקידה אמר אברהם רבש"ע תן / לבני
עשרת ימי תשובה עכ"ל

:(fol. 147^v)E

ולפי"ז מתורץ עוד מדרש תמוה וז"ל אמר הקב"ה לישראל לא לרעתכם / נתתי לכם
התורה ... ועפ"י הנ"ל מתורץ רק אקדים מה דאיתא בס' עיון יעקב במס' /
ברכות ... אדם מוכר חפץ לחברו מוכר עצב ולוקח שמח, אבל הקב"ה / אינו כן

Die Hs. bricht mitten in der (fol. 137^v beginnenden) Homilie zu שמחת תורה ab; die beiden letzten Worte כן אינו כן sind Kustode; die Fortsetzung ist abgerissen.

Die Homilien sind bestimmt für יום השבת (fol. 3^r - 23^v); ח"ה ש"פ (fol. 47^r - 79^r); על הגדה (fol. 32^v - 46^v); לחג הפסח (fol. 24^r - 32^r); ושלוש רגלים - סכות (fol. 97^v - 111^r); שבועות (fol. 85^v - 97^v); שביעי ואחרון של פסח (fol. 79^v - 85^v); שבת - שמיני עצרת (fol. 111^v - Ende).

225

Ms. hebr. oct. 217

208 fol. in Pappereinband; vorne zusätzlich 1 Schutzblatt. In Papphülle aufbewahrt. Hebr. Teilfoliierung. Unbeschrieben: fol. 51^v - 52^r, 117^v, 147^v, 150^v, 152^v, 153^v, 156^v, 158^v, 162^v, 164^v, 187^v - 188^v, 190^v, 201^r - 202^v und 108^v.

Ca. 16,5: ca. 20,5 cm (var.); Zl. var. - Teilweise Kustoden. Deutsche Kursivschrift auf Papier, 18. Jh. - Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels einige Besitzeinträge: הפנקס הלז שייך להיקר

גאמען זיסקינד אויס קירכהיים; יוקל גונדרס היים
הספר שייך למי שייך למי שקנה מי קנה מי שנתן /
מעות הקטן (?) יוקל בהמנוח כהר"ר / אייזק (?) גונדרסהיים

[דרשות וחדושים]

Derāšōt we-ḥiddūšim. Homilien und Novellen. Schülerheft. Am Ende defekt.

:(fol. 1^r)A

בראשית סמיכת לעיני כל ישראל לבראשית ברא לעיני כל ישראל פ"ר ש"י

:(fol. 208^r)E

כוונה להזיק / וכ' וצ"ל דק' המקשין דפריך תולדותיהן כיוצא בהן או לא
כיוצא בהן לא קאי / אלא אהני דתולדות

E bezieht sich auf Talmud Bābā qammā 2b (nicht abgeschlossen).

Schrift, Papier, Maße und hebr. Teilfoliierung verraten, daß das Heft uneinheitlich ist. Fol. 1 -- 143 sind am meisten geordnet; diese enthalten: 1.: Homilien zu den Wochenabschnitten **בראשית** bis **וזאת התורה** (fol. 1^r - 42^v), dann 2.: im Namen des **יעקב פופרש** (Ja'aqōb ha-kōhēn Poppers, gest. 1740) Diverses (fol. 43^r - 51^r) und Homilien zu den Wochenabschnitten, 83 Nr. (fol. 56^r - 117^r); 3.: **חדושים** (Novellen) zum Talmudtraktat Jōmā, im Namen des **אברהם ברודא זצ"ל** (Abrāhām Broda, gest. 1718; fol. 118^r - 143^v). Diese Aufzeichnungen (fol. 1 - 143) stammen vermutlich von ein und derselben Hand.

Der Restteil zerfällt etwa in folgende kleinere Gruppen: fol. 144^r - 147^r; 148^r - 150^r; 151^r - 152^r; 153^r - 164^r (im Namen des Jōsēf Steinhardt, Fürth, gest. 1776; genannt fol. 144^r: **יוסף שט"ה**); 165^r - 170^v; 171^r - 187^r; 189^r - 190^r; 191^r - 200^v; 203^r - 208^r. Auch diese kleineren Gruppen enthalten Homilien sowie Novellen (zu verschiedenen Talmudstellen).

Die Homilien in unserer Hs. sind "pulpulistisch" aufgebaut; bei Ja'aqōb ha-kōhēns Homilien zu den Wochenabschnitten ist z.B. jeweils eine Talmudstelle (Traktat und Blatt) als Überschrift neben dem Namen des Wochenabschnittes angegeben.

Auf fol. 52^v Geburtseintrag aus dem Jahr 1777:

ברוך יהודה (?) המכונה בענדיט ליב בן כ' אברם כץ נולד י' ב' (ז') אב תקל"ז (= 1777)

104 fol., dazu vorne und hinten je 2 Schutzblätter. Ledereinband über Pappe. Unbeschrieben: fol. 1^v.

15: 22 cm (ca. 11: ca. 19 cm); 24 Zl. - Kustoden auf allen Verso-Seiten. Italienische Halbquadratschrift auf Papier, 18. Jh. - Tbl mit Federzeichnungen verziert. Geschrieben (laut Tbl, s.unt.) von Gad ben 'Immānū'ēl (aus Milhaid; vgl. Cod. Levy, Hamburg, Nr. 33) im Jahr 5494 (= 1734). Besitzeintrag auf der Verso-Seite des zweiten vorderen Schutzblattes: Joseph de Cavaillon. (Im übrigen sind die Schutzblätter, wie üblich, unbeschrieben).

מחזור כמנהג לישלוא

Maḥzōr ke-minhag L'Isle. Gebetbuch nach dem Ritus L'Isle (Südfrankreich), für das Neujahrsfest.

:(fol. 1^r)Tbl

בה"י / סדר / של ראש / השנה כמנהג / ק"ק לישלוא / יהבא על ידי אני גד
ב"ר עמנואל דמיליאב / תמ"ך (= תהא מנוחתו כבוד) שנת חמשת אלפים ארבע /
מאות תשעים וארבעה לבריאת / עולם וסימנו פדית אותי / יי' אל אמת לפ"ק

:(fol. 2^r)A

ליל ראשון של ר"ה / אחות קטנה תפילותיה, עורכה / ועונה תהלותיה. אל נא /
רפא נא למחלותיה תכלה שנה וקללותיה.
בנועם מלים לך תקראה (!) ושיר והלולים / כי לך נאה עד מה תעלים עינך
ותראה / זרים אוכלים נחלותיה.

:(fol. 104^v)E

תהל אור ועיניו, בעפעפי / שחר / נשלמה האשמורה מערב כפור

Dieses Ende ist das Ende des Gedichtes, das fol. 102^r mit den Worten beginnt:

שפל מאד בעיניו ונכלם מעוניו הקריב / זכות אמוניו בליל זה
לאדוניו / אולי את פניו יכסה כתחוננו ותכון לפניו קטורת תפלתי
vgl. DAVIDSON, Thes., III, S. 506, Nr. 2098.

Die Hs. ähnelt (auch äußerlich) sehr dem Cod. Levy, Hamburg, Nr. 33, der als **סדר של ראש השנה כמנהג ק"ק קאוואליון יהבא** ebenfalls von Gad Demiliab geschrieben wurde (1738). Die 4 Gemeinden Südfrankreichs, die einen eigenen Ritus hatten, waren: Carpentras, Avignon, L'Isle-sur-la-Sorgue und Cavaillon, jedoch wichen die Riten dieser 4 Städte auch unter sich etwas voneinander ab. Der Ritus L'Isle ist noch ungedruckt, vgl. EJ, Bd. XI, S. 399 (s.v. Liturgy, Verf.: DANIEL GOLDSCHMIDT).

33 fol. in Pappereinband. In Pappumschlag aufbewahrt. Auf fol. 9^v - 14^r Seitennummerierung: 10 - 19. Unbeschrieben: fol. 1 - 3, 4^v, 16 - 26 und 28^r - Ende. Zwischen fol. 5 und 6 fehlt Text.

16: 20 cm (var.); Zl. var. - Kustoden an den meisten Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, 17. - 19. Jh. - Auf der Rückseite des vorderen Buchdeckels eingeklebt: Vignette aus einem Druckwerk. Aus dem Nachlaß CARMOLYS.

[שירים וחרוזים]

Širīm wa-ḥarūzīm. Sammlung jüdisch-deutscher gereimter Texte (vorwiegend Lieder).

:(fol. 4^r)Tbl, angefertigt von CARMOLY)

אלה דברי הברית / ... / פורים שפיל / ... / איך הב דך ליב וויא דוא וואל
ווישט וכו' / מיר וויל שונת ליב מיין הערץ פול שמערץ וכו' / פורים ליד /
איין שייך ליד צו זינגן, ביום החתנה נאך דעם רינגן. יינגס וכו'

:(fol. 5^r)A

אלה דברי הברית הערט צו דען גרושי שטות

:(fol. 27^v)E

ער ווערט זיך גיט פיל אין וועג דערפן צו בעמיהען

Verzeichnet im CAT.-CARMOLY, S. 64, Nr. 195.

Die Sammlung enthält folgende Stücke:

1) אלה דברי הבית, eine Parodie des Verlobungskontraktes, genannt נחלת שבעה (vgl. das in verschiedenen Auflagen erschienene Kompendium Nr. 8). Ein Teil des Textes unleserlich.

:(fol. 5^r)A

אלה דברי הברית הערט צו דען גרושי שטות וויא (!) דער פלוני / גיט נאך
זנות שהיתני (!) בין שני הצדדים ...

:(fol. 5^v)E

נעשה ? איכה אני הג(בר?) נאים ישראל קראץ בירשט / ונאום טשה ?...
מק"ק אוביר גיק אין שוואבין דיא / כלה זאל ?... וועשין אונ' באדין: /
סליק סליק סליק

2) פורים שפיל, Pūrim-Spiel; z.T. unleserlich und auch defekt. Es figurieren: Ethrog-Händler, Rabbiner, Vorsteher und Gemeindediener.

:fol. 5^v)A

פורים שפיל / גוט פורים גוט פורים: בעלי בתים אונ' כחורים: יינג אונ' /
אלט: איין איקליכר (= איטליכער) דער פורים הלט: / איך וויל איך זאגין
מיין ביגער: ווארם (!) / איך בין קומן איין הער:

:(fol. 10^v)E

דא מיט קענן מיר דיא / שויסלן טפיר שענדין: געבט אונ' געלט זא קומן מיר
פורט בהענדין / סליק ... סליק

3) Liebesgedicht, bestehend aus 12 Strophen.

:(fol. 10^v)A

איך הב: דך ליב וויא דוא וואל ווישט: גאט וויש וויא דוא מיט נאמין /
הישט:

:(fol. 11^r)E

צו לעץ איך דך נאך ביטן מוז: גיב מיר צו לעץ איין פריינדליכן קוס: / ...
בייא אננדר זיין: ביכט מיר וויל / איך ביגערן: סליק סליק סליק

4) Liebesgedicht, bestehend aus 7 Strophen.

:(fol. 11^v)A

מיר וויל: שונת ליב מיין הערץ פול שמערץ: מיין הערץ אין מיינעם לייב / צו
שפרינגן

:(ibid.)E

איך בין נאך יונג אונ' / גימוט: ואר דך זוא וויל איך שטערב / סליק ...
סליק

5) Pūrim-Lied, bestehend aus 6 Strophen. Text von CARMOLY abgeschrieben, mit der Überschrift (fol. 12^r): תל"ח לפ"ק (= 1678)

Dann folgt:

פורים ליד יסדתי חרוזים אלה בלשון הקודש תחלה, ובלשון/
אשכנז מלה במלה, לרנן בשמחה וגילה, בכל הדינים כלולה

:(fol. 12^r)A

זעט איך בגער איין זך צו זינגן, צו ווער בישאפן האט אליין דינגן

:(ibid.)E

טרינקט ... ביס איהר / זאלט ניט ווישן פון ארור המן אונד ברוך מרדכי דער
נעבן

Das Lied hat doppeltes Akrostichon: 'ו' א' ב' ז' א' ב', d.i. zweimal hintereinander den Namen זאב. Die Strophen sind ein Teil des Gedichtes von Ze'ēb Wolf ben

Jehūdā Löb aus Rosienicz; vgl. ZUNZ, Literaturgeschichte, S. 441 - 442 (זאת אומר); DAVIDSON, Thes., Bd. II, S. 205, Nr. 3.

6) "Ein schön neu Lied zu singen"; sehr obszönes Lied (Schrift von CARMOLY), aus 13 Strophen bestehend.

:(fol. 12^v)Ü

איין שין נייא ליד צו זינגן. ביום החתנה נאך דם רינגן:

:(ibid.)A

יינגסט פאנד איך אם זאפא ראסעטכען

:(fol. 14^r)E

דער לאהן דער ליעבע הינפלאס

7) Hochzeitslied, bestehend aus 6 Strophen.

:(fol. 14^r)Ü

איין שעהן האכצייטליעד בנגון מגדעבורג איזט

:(ibid.)A

פענוס (= Venus) וואלט אין שפיגעל זעהן

:(fol. 14^v)E

דאס איזט פענוס (= Venus) /..., איהר באגען אונד פפיל נאכטראגען. / עס
אין טאג היניין פריש וואגען, / אויס דער וועלט מיך גאר פער יאגען. / סליק
סליק סליק

In Strophe 5: וואן קופידא (= Cupido) זיא זאלט זעהן, / ווירד ער פאן דער
מוטטער געהן

8) Brautlied, bestehend aus 4 Strophen.

:(fol. 15^r)Ü

איין שעהן כלה (= Braut) ליד

:(ibid.)A

לאס בייא דיעזער האכצייט פריידען / קלינגען וואס דא קלינגען קאן

:(fol. 15^v)E

שענהייט, הולד אונד פרעממיגקייט

Dieses E ist das Ende der 3. Strophe (Strophen sind numeriert); dann folgt als Überschrift die Zahl 4, es war also eine vierte Strophe vorgesehen, deren Text jedoch fehlt.

9) [הקדמה לספר גלילות ארץ ישראל] 9). Haqdāmā le-sēfer Gelilōt Ereṣ Jiśrā'el. Einleitung zum Buche "Gelilōt Ereṣ Jiśrā'el. Reisebeschreibung. Abschrift aus dem so betitelten, in Jüdisch-deutsch geschriebenen, von Geršōn ben Eli'ezer verfaßten Buch, das erstmals in Lublin im Jahre 5394 (= 1634/5) erschien; vgl. BENJACOB, Thes., S. 97, Nr. 147; FRIEDBERG, Bēt'ēqed II, S. 197, Nr. 325.

:(fol. 27^r)Ü

דיעזע גאר קעסטליכע הקדמה האט געלעגט אן דען טאג, / גרשון בן הר"ר
אליעזר סג"ל ממשפחת יידלש דק"ק פראג, / אין זיינעם גאר ליבן ספר גלילות
ארץ ישראל גינאנד, / דו זא אין דער גאנצע וועלט איזט גאר וואל ביקאנד:

:(ibid.)A

קומט דער מאנין אונד פרויאן, / אונד טוט דאש הייליג ביכל אן שויאן

:(fol. 27^v)E

נייארט דען ביכליין נאך אויף קברי אבות צו ציעהען, / ער ווערט זיך ניט פיל
אין וועג דערפן צו בעמיהען

228

Ms. hebr. oct. 220

308 fol. in Pappleinband mit Pergamentrücken. Auf dem Pergamentrücken ist vermerkt: **עטרת**
אבות. In Pappumschlag aufbewahrt. Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^r, 15 - 16, 26^v, 54^r, 56^v, 65 - 75, 108^v,
109^r, 118^v, 120^v, 122^v, 127^r, 129^v, 135^r, 160^r, 166^r, 193^v, 202^v, 205 - 206, 218 - 219, 237^r, 239^r,
251^v, 255^r, 256^v, 269^v, 270^r, 284^v, 285 - 286, 293^v, 294^r, 296^r, 298^r, 299^v, 300 - 302, und 307^v - Ende.

15,5: 18,5 cm (var.); Zl. var. - Kustoden an den Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, 1714
(s. unt.). Autograph.

עטרת אבות

'Aṭeret ābōt. Homiletisches zu dem Traktat "Sprüche der Väter". Verfaßt von Jiṣḥāq
Eisek Wallich.

:(fol. 1^r)T

עטרת אבות

:(fol. 3^r)A

פרק שני / רבי אומר איזהי דרך ישרה ... / ... נראה שהוא הי' ראשון שנקרא
בשם רבי דאבותיו היו נקראי' בשם רבן

:(fol. 306^r)E

וכל זה נרמז במ"ש הכתוב וירקעו את פחי הזהב וקצץ / פתילים ... כלומר כי
 עמקו מחשבותיו ית' / לתקן את כל זה מה שנבלה ונפסד בעפר לצרפו כצרוף הזהב
 ... שהוא רמז על ענין סוד הגלגול וסוד / העיבור מניצוצות קדושות שנאצלים
 מנשמות קדושות כנודע מס' / חכמי האמת ... ושש משזר כמ"ש / התנא וע"כ עתיד
 להחיות (!) וליתן דין וחשבון לפני מלך / מה"מ הקב"ה. ועוד יש רמזי' רבי'
 בפרשה ואין כאן מקום להאריך / ואם ירצה ה' בחיים אהבר ספר מיוחד בס"ד

Der umfangreiche Kodex behandelt nur die Abschnitte 2-4 des Traktates "Sprüche der Väter".

Auf fol. 150^f am Rand: ועיין מה שכתבתי בפירושי לפ' ויגש בענין סרה
 בת אשר ביאור למאמר תנא דבי אליהו

Die Zeit der Niederschrift ist an einigen Stellen vermerkt; auf fol. 57^v: י"ז חשוון
 ד' 185^f; auf fol. 111^f: ח"י חשוון תע"ד לפק; תע"ה בס"ד
 ה' תמוז תעדל'; auf fol. 191^f: תמוז תע"ד לפק

Auf fol. 37^f am oberen Rand (Schrift identisch mit der des Kodex):
 תן לו משלו שאתה ושלך שלו וכן בדוד הוא אומר / כי ממך הכל ומידך נתנו לך
 כ"ד הקטן יצחק / אייזק וואליך

Die Unterschrift ist verschnörkelt, stammt also vom Verfasser selbst.

Bei dem Verfasser dürfte es sich um ein Mitglied der bekannten, aus Worms stammenden Familie Wallich (Wallach, Walch) handeln, die Ärzte und Schriftsteller hervorbrachte; vgl. EJ, Bd. XVI, S. 256f., s.v. Wallach. CAT.-CARMOLY S. 63, Nr. 191 werden "Aron Jehuda und Eisig Wallich aus Worms" als Kompilatoren einer handschriftlichen Sammlung von jüdisch-deutschen Volksliedern genannt.

229

Ms. hebr. oct. 221

79 fol. in Pappereinband. In Pappumschlag aufbewahrt. Zusätzlich vorne ein Schutzblatt, mit Notizen auf beiden Seiten. Wurmfraß im vorderen Buchdeckel. Hebr. Foliierung auf fol. 3 - 79: א - זע. Unbeschrieben: fol. 1^v, 16^v, 59^v - 60^f und 61^v.

17: 21 cm (14: 18 cm); Zl. var. - Kustoden an den meisten Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, 1792-1795 (s. unt.). Autograph. Auf der Verso-Seite des Schutzblattes: שייך
 להבח המופלג כ"ה יוסף מקראטשין

וקמץ הכהן

We-qāmaš ha-kōhēn. Novellen zum Talmud. Schülerheft. Aufzeichnungen des Jōsēf ha-kōhēn aus Krotoschin.

:(fol. 1^r)Tbl

ספר / וקמץ הכהן / אספתי וקמצתי מלא חפני ... / מפה קדוש ... / ה"ה הגאון
המפורסם החסיד והעניו רבן [של] כל בני / הגולה חד בדרא המקובל אלקי קדוש
יאמר / לו מהר"י (= ר' יוסף) צדיקא מזאלקאווי אבדק"ק פוזנן והגליל ...

Dann (auf fol. 2^v) הקדמה (= Einleitung) mit dem Namen des Sammlers (יוסף
הכהן מקראטשין) und mit Datum (1. Neumondstag Tammūz לפ"ק = 552
= 1792); beides fol. 2^v.

:(fol. 3^r)Ü

חלוקי דרבנן במסכת גיטין דף י"ג בסוגיא דמעמד שלשתן / שמעתי זה מאדמ"ר
הגאון אב"ד פוזנא

:(ibid.)A

מתניתין האומר תנו גט זה לאשתי ... יתנו / לאחר מיתה ופי' רש"י תנו גרסינן
... להיות משוחרר עכ"ל ולעיל דף ט' תני בכרייתא בשלשה דברים שוו / גטי
נשים לשחרורי עבדים

:(fol. 79^v)E

ועוד היתה שפע גדולה / בינינו כשהכוהן עומד ומקריב נמצא כשחרב בית המקדש
אין / לנו

Das Wort לנו ist Kustode.

Die Hs. hat 3 lose, nicht in die Folierung einbezogene Beilagen (je 1 Blatt):

- 1) Gesetzliches für eine Trauung.
- 2) Empfehlungsschreiben für den Toraschreiber Bārūk Bendit (= Benedikt) aus Posen, ausgestellt von den Vorstehern der Gemeinde Posen, am 15. Šebaṭ 5523 (= 1763). Neun Unterschriften.
- 3) Ergänzung "zu Bl. נא - נ" (so laut Überschrift, nachgetragen von späterer Hand).
Novellen.

Mit wenigen Ausnahmen enthält das Heft Novellen des (im Tbl genannten) Jōsēf (ben Pineḥās) aus Zolkiev, von 1780 - 1801 Oberrabbiner in Posen; über ihn vgl. LEOPOLD WRESCHNER, Rabbi Akiba Eger, der letzte Gaon in Deutschland, Frankfurt am Main 1906, S. 57. Der Sammler war Schüler dieses Rabbi Jōsēf azs Zolkiev. Das Heft enthält Novellen zu verschiedenen Talmudstellen (סוגיות); auch einige Homilien. Systematisch geordnet sind die Novellen zum Traktat Hullin (Abschnitte 1-2), auf fol.

19^r - 44^r und 69^r - 71^r. An mehreren Stellen Datum: 5553 (= 1793), auf fol. 12^r, 21^v - 22^v, 65^r - 67^v; 6. Tišri 5555 (= 1794), auf fol. 74^v - 76^r.

Es scheint, daß der Sammler auch Schüler des Šebi Hirsch war, der in Glogau und später bis zu seinem Tode (1806) in den 3 Gemeinden Altona-Hamburg-Wandsbeck das Rabbinatsamt ausübte; es werden auch in dessen Namen Novellen angeführt (fol. 48^r - 60^r); Datum: Sommer 5554 (= 1794) auf fol. 56^r; Winter 5556 (= 1795/6) auf 58^r. Über diesen, aus Zamocz stammenden Šebi Hirsch vgl.

חכמי ישראל, אנציקלופדיה לגדולי ישראל בדורות האחרונים מהגאון מאת הרב דוד הלחמי, Tel Aviv 1958, S. 198f. Es werden noch angeführt: בשם כבוד הגאון אב"ד בק"ק פראג ... אלעזר פערנבאך מליסא (fol. 16^r, 74^r); בשם כבוד הגאון מו"ה יונתן מהרב הגאון מו"ה אלי' מווילנא בעל המחבר ספר כרתי ופלתי (fol. 68^r).

230

Ms. hebr. oct. 222

170 fol. in Pappereinband. In Pappumschlag aufbewahrt. Unbeschrieben: fol. 1^r (dort jedoch Notizen sowie der unt. zitierte Eintrag), 18^v, 20^r, 21^v, 143^v, 146^v, 150^v, 158^r, 167^v - 168^r und 170^v.

18: 20,5 cm (ca. 15: 18 cm); Zl. var. - Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, um 1800. Autograph. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels Besitzeintrag: Salomo Kohn.

בתי נפש

Bātē nefeš. Homilien, vorwiegend zu den Wochenabschnitten (T evtl. auch פני שלמה, s. unt.). Verfaßt von Šelōmō ben Mešullām Salman Kohn, Rabbiner im Landkreis Schnaittach. Vom gleichen Verfasser Mss. hebr. oct. 193-195, 216, qu. 23-24, 32 und 36, vgl. unsere Beschreibung dieser Hss.

:(fol. 2^r)A

לזיכרון השייך לבתי נפש שלי / אי' במדרש פנחס בן אלעזר ... בדין הוא שיטול שכרו עכ"ל וכבר / דונו בו קמאי דקמאי, ונ"ל ליישבו עפ"י פשוטו, ומקודם ... מה שפרשתי / דברי המשורר ס"ב בסופו ולך ה' החסד ...

:(fol. 170^r)E

ושפיר אמר שיר של מלאכי' פ' אחר השיר' של האנשים והנשים כנ"ל באריכות / בז"ב (= בורע ברך) הנ"ל וק"ל וקצרת

E ist das Ende einer Homilie, die fol. 169^f oben beginnt mit der Überschrift: **שבת ח"ה של פסח**.

Ms. hebr. oct. 194 und 195 führen ebenfalls den Titel **בתי נפש** und enthalten ebenfalls Homilien, jedoch zu verschiedenen Anlässen. Diese sind nach Gruppen geordnet und die einzelnen Gruppen haben Untertitel; siehe dort. Die vorliegende Hs. enthält Homilien zu den Wochenabschnitten und hat den Untertitel **בית המדרש**. Das eigentliche Werk beginnt auf fol. 23^f:

בית המדרש: חדר א: בתי נפש בראשית / חדר א: בו מבואר מדרש' דרך דרוש בכל סדר וסדר: אחת מהן לא נעדר: / לפרשת בראשית: להיות ידוע שתורתנו הקדושה אין לה התחלה וסוף ונעץ סופה / בתחלתה ותחלתה בסופה מעתה ראוי ונכון להמשיך הפסוק בראשית וגו' להפסוק דסדר / וזאת הברכה ולכל היד ... כל ישראל

und endet auf fol. 162^v:

ומש"ה נגלה הקב"ה בסנה / שהוא לשון שנאה כנ"ל באריכות כש"כ בש"ך ובמדרש ולעולם דנגאלו בזכות עצמן / ושפיר ה' האותות והמופתים לעיני כל ישראל וק"ל (ועיין אופן ב' בסדר בראשית)

Die Homilien auf fol. 1^v - 22^v und 163^f - Ende sind nur nebenbei in diese Sammlung aufgenommen; sie beziehen sich nur zum Teil auf die Wochenabschnitte und sind auch nicht völlig geordnet. Es wurden Blätter herausgerissen zwischen fol. 18 - 19, 150 - 151 und 154 - 155.

Auf fol. 1^f: **ספר פני שלמה / הק' שלמה בהרב הגאון משולם זלמן הכוהן**. Die Bezeichnung **פני שלמה** dürfte zusätzlicher oder alternativer Titel des Werkes sein; der eigentliche Titel **בתי נפש** findet sich fol. 23^f (s. ob.).

In Ms. hebr. oct. 216 ist **פני שלמה** Haupttitel (dort alternativer Titel: **פנים** (לאגדה).

Auf fol. 164^f: **לזיכרון מה שאמרתי בשנת תקע"ב ל' בש"ק כ"א אלול פה ק"ק טלון (?) יע"א / בעת סיום החברא דש"ס במס' נידה**

231

Ms. hebr. oct. 223

10 fol.; in Pappumschlag aufbewahrtes Heft. Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^v und 9^v - Ende.

13,5: 20 cm (9,5: ca. 15 cm); Zl. var. - Kustoden: fol. 3^f, 8^f und 8^v. Italienische Quadratschrift auf Papier, 1766. Titelblatt mit roter Umrandung.

קול מגיד מד"ין

Qōl maggīd mi-dīn. Gedicht zu Ehren der Schulleitung in Ancona. Von mehreren Personen verfaßt; s. unt.

(fol. 1^r)Tbl

קול מגיד מד"ין / ספר מלא גוו"ני חר"ו שירה וזמרה, והרי / הוא בכי יותן
 לשי ולתשורה, למעלת / מנהיגי חברה הקדושה / של תלמוד תורה / יר"ה ישמרם
 אל / נורא, ויהי / עליהם / סתרה / כיר"א. / נעשה פה אנק"ונא הבירה /
 במדרש תלמוד תורה יר"ה / בליל ר"ח אדר בסדר ושנת / לששת הקנים היוצאים
 מן / המנורה לפ"ק (= 1766 = 5526)

Auf fol. 2^r: Widmung in italienischer Sprache an die Direktoren der Schule; endet: Deo mi et osseq mo (!) Seruidori/ Interlocutori del Dialogo. Also: Verfasser im Plural.

Auf fol. 3^r Prolog:

ודוד בא עד הר"אש כהדיוט ונקלה, וכו"ין פתיחן
 ליה, להעיר הספק / דאניס ליה, לפני שני בני היצ"הר דסד"רן הדדי בריש גלי,
 והכל מתוקן את כל / ההל"צות האלה

(fol. 3^r)A

א' חכמי ותמימי לב יד שכלם רמה
 עולם הזה אל הסולם המשילו
 כי מדרגות רבות מוצבות שמה

ימים גם לילות בו לעלות יעפילו
 סרני וגאוני עיר זר"ח ופר"ץ
 ופעמים בגדודלת דרכם ישכילו

אך רובם או כולם ירדו ארץ
 מחביון צר על מצר בור יפולו
 מגבעת השלום אל בקעת פרץ

המן בלתי נאמן ידיו ידגולו
 דגל תפארה בגבורה וכח
 עליו מזרות מטרות גיל נזולו

וכרגע בא לו נגע פרח נוח
 הוסר מִשֶׁר אכן סר מר ורעל
 אתמול יועץ היום על עץ לפסוח

:(fol. 9^r)E

יהל אור האומה, כחמה או כימה, / אז בזרוע רמה, אל תוך עירה תשוב: / תם

Ein anderes, ebenfalls einer "Talmud Tora"-Schule gewidmetes Huldigungsgedicht ist Ms. hebr. oct. 232. Der Titel unserer Hs. ist ein Wortspiel aufgrund von Jer. 4,15.

Das Gedicht besteht aus 10 Teilen; jedem Teil geht ein Prolog voraus. Prolog 1 (Hauptprolog): fol. 3^r, s. ob. - Prolog 2 (fol. 4^r) beginnt:

גבריאל. Prolog 3 (fol. 4^v): מתתיה ושא אחיו ושמו מתתיה. Prolog 6 (fol. 6^r): ועוד בא שלישיה הצעיר מתתיה. Prolog 7 (fol. 6^v): ויאמר גבריאל מוסף הערוך. Prolog 9 (fol. 7^r): הוא (?). Prolog 10 (fol. 8^r): יהושע. Die durch einen Strich unter dem Namen hervorgehobenen Personen sind Mitverfasser des (zu Beginn des Hauptprologs genannten und auf die gleiche Weise hervorgehobenen) Hauptverfassers דוד. Die Buchstaben des im Titelblatt hervorgehobenen Wortes מגיד ergeben die Anfangsbuchstaben der Verfasser: מתתיה, גבריא, יהושע, ודוד.

232

Ms. hebr. oct. 224

36 fol. in Pappleinband. In Pappumschlag aufbewahrt. Auf fol. 20 - 29 alte hebr. Foliierung: קלח-קמח. Unbeschrieben: fol. 1 - 3, 4^v - 8^v, 9^v, 11^v - 14^r, 15^r, 16^r - 19^v, 31^v und 33^r - Ende.

16: 21 cm; fol. 20 - 31: 15: 21,5 cm (var.; fol. 20 - 29: ca. 9: 15 cm); Zl. var.; fol. 20: 29: 24 Zl. - Fol. 20 - 29 hat Kustoden an den Verso-Seiten. Fol. 20 - 29 deutsch-rabbinische Schrift, 15./16. Jh.; Rest verschiedene Schreibweise und verschiedene Zeit der Niederschrift; s. unt. Alle fol. Papier.

אור ה'

Ōr Adōnāi (= "das Gotteslicht"). Religionsphilosophisches Werk des spanischen Rabbiners, Theologen und Staatsmannes Ḥasdai ben Abrāhām Crescas (geb. in Barcelona um 1340, gest. in Saragossa um 1410). Unsere Hs. ist nur ein Fragment des Werkes, umfassend מאמר ב כלל א פרקים ג - ה; מאמר ד דרושים יא - יג.

:(fol. 20^r)A

הפרק השלישי בביאור הספקות במה שחייבו בפנה הזאת ואומ'

:(fol. 29^v)E

זהו מה שראינוהו / מספיק בדרושים האלה, ובו נשלם המאמ' הרביעי מהחלק הזה / הראשון המכונה באור (1) י' י' .. תם ... אמן ..

Über Crescas und sein philosophisches Werk "Das Gotteslicht" vgl. JULIUS GUTTMANN, Die Philosophie des Judentums, München 1933, S. 237-256 und Anmerkungen dortselbst; C. SIRAT, A History of Jewish Philosophy in the Middle Ages, Cambridge 1958, S. 357ff. - Edd.: Ferrara 1555, Wien 1859 - 1860, Johannesburg 1861. Hss. des Werkes (worunter jedoch nicht unsere) werden erwähnt bei HARRY A. WOLFSON, Crescas' Critique of Aristotle, Cambridge 1929, S. XI.

Die Hs. enthält auch einige kleinere Teile:

Auf fol. 4^r ein Klagegedicht (Schrift CARMOLYS), betitelt: קינה על גזרת ספרד לה"ר שלמה / בן גבירול זלה"ה. Die Worte בן גבירול sind irrthümliche Hinzufügung, da das Gedicht auf die Verfolgung in Sevilla und Toledo im Jahre 1391 Bezug nimmt, während ibn Gabirol im 11. Jh. lebte. Anfang:

שובי יחידתי לאל חי גואלי, רוכב ערבות בזמירות סלסלי

Akrostichon: שלמה. Es wird erwähnt:

על הגברת בת השיבילי"א תספדי עלי שוד טולי"טולה

Bei DAVIDSON nicht erwähnt. Vgl. Tarbiz 37, 1968, S. 371 (im Artikel קינות ספרד, על גזירות שנת קנ"א בספרד, verfaßt von דן פגיס), wo unser Gedicht erwähnt wird, jedoch nicht unsere Hs. Auf 9^r eine kurze Notiz von orientalischer Hand zum Midraš im Wochenabschnitt תצוה. Überschrift: במדרש פ' תצוה.

Auf fol. 10^r - 11^r Anmerkungen (ebenfalls von orient. Hand) zu verschiedenen Bibelstellen, auf Grund des kabbalistischen Werkes מגלה פרפראות לחכמה (erschien zuerst in Krakau 1637). Überschrift: עמוקות.

Auf fol. 14^v und 15^v ebenfalls Notizen zu Bibelstellen; es wird erwähnt (fol. 14^v): שמעתי מהר"ד ן' פורט (פורנו?) ז"ל.

Auf fol. 30^r - 31^r Novellen zum Talmud, Traktat Qiddūšīn (Bl. 41b und 62b), deutsche Kursivschrift, 18.(?) Jh.; erwähnt wird (fol. 30^r, Zeile 11): הגאון מו' מהור"ר שמואל ה"ש (= הלברשטט?) נר"ו.

Auf fol. 32^r bibliographische Skizzen von CARMOLY. Nur Beginn, - es werden nur 4 Werke aufgezählt.

Auf fol. 32^v bibliographische Skizzen von Vidal ben Astruc. Überschrift: שמות משוררי פרובינצאלי אשר שיריהם / כתובים על מחזורים קדמונים אצורים באוצר / ספרי המלך בפאריש, אני הוא / המאסף וידאל בן אשטרוג.

Es werden ebenfalls nur einige Werke aufgezählt.

1 Beilage (nicht mitgebunden), 2 fol. umfassend:

Fol. I^r enthält (in deutscher Kursivschrift, 18. Jh.): Wahlangelegenheit in einer Gemeinde. Es werden die Gemeindebestimmungen des Jahres 5516 (= 1756) angefochten, und zwar von: **האלוף והקצין פו"מ כהר"ר**
משה בלינו, והאלוף והקצין פו"מ ר' הירץ חלפון. Fol. I^r ist unbeschrieben.

Fol. II^v enthält (in orientalischer Kursivschrift, 18./19. Jh.): Homilie zum Wochenabschnitt **בהר סיני**.

233

Ms. hebr. oct. 225

160 fol., zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Pappereinband; in Pappumschlag aufbewahrt. Unbeschrieben: fol. 1^r und 160^v (jedoch fol. 1^r Besitzeintrag).

16: 22 cm (11: 17 cm); Zl. var. - Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten. Jemenitisches Mašqetschrift auf Papier, ca. 18. Jh. - Unsere Hs. bildet mit Ms. hebr. oct. 189, 207, 211 und 226 eine Einheit, geschrieben vom gleichen Schreiber. Dieser ist in Ms. hebr. oct. 189 genannt, s. dort. Besitzeintrag fol. 1^r:

הדא אלפרשה חק יוסף ו' הארון יצ"ו הקורא בו ישמח וגונבה ימח וְעִיבָּ (= ועלינו יבא ברכה). Besitzer also identisch mit dem Besitzer der 4 anderen oben genannten Bände, s. dort.

[כתר תורה]

Keter tōrā, auch **תאג** Tāg genannt. Pentateuch mit dem aramäischen und arabischen Targūm, sowie dem Kommentar des Rašī. Unsere Hs. enthält nur Genesis (Ms. hebr. oct. 226: Exodus; 211: Leviticus; 207: Numeri; 189: Deuteronomium).

:(fol. 1^v)A

בשם רחמן מלא רחמים אתחיל / לכתוב ספר בראשית בעזרת האל

:(fol. 160^r)E

**ברוך השם ונותן התורה בילא"ו / סכום הפסוקים ... וחציו ועל חרבך תחיה .. /
 וסליק ספר בראשית. בעזרת מגיד אחרית מראשית, / אויבינו הדום לרגלינו
 ישית, ואל ישלוט בנו בן / החופשית, יאבדהו אל ברוח קדים חרישית, / ויחדש
 מלכותינו כמבראשית, / וישוב כהונת מחלית ומושית, / וחשוב הנופלת להיות /
 גברת ויתיעשה (!) חפשית. אכ"ר נו"ה**

Unsere, Genesis umfassende, Hs. hat Vers für Vers den Targūm Onqelos und die arabische Übersetzung des Sa'adjā. Im Gegensatz zu den letzten drei Teilen (Leviticus, Numeri und Deuteronomium) ist in diesem ersten Teil (sowie im zweiten Teil, Exodus

- s. Ms. hebr. oct. 226) der Tōrā-Text nicht getrennt von den Targūmim geschrieben. Im unteren Feld befindet sich der RaŠī-Kommentar.

234

Ms. hebr. oct. 226

151 fol., zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Pappereinband; in Pappumschlag aufbewahrt. Unbeschrieben: fol. 1^r und 151^v.

16,5: 22,5 cm (11,5: 16 cm); Zl. var. - Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten. Jemenitische Mašqetšchrift auf Papier, ca. 18. Jh. - Schreiber wie Mss. hebr. oct. 189, 207, 211 und 225, s. dort. Fol. 1^v: gleicher Besitzeintrag wie im vorigen Ms. (hebr. oct. 225), fol. 1^r, s. dort.

[כתר תורה]

Keter tōrā, auch תאג Tāg genannt. Pentateuch mit dem aramäischen und dem arabischen Targūm, sowie dem Kommentar des RaŠī. Teil Exodus der 5-teiligen Serie. Tōrā-Text nicht getrennt von den Targūmim, also Einteilung wie im Teil Genesis (vgl. Ms. hebr. oct. 225).

Der RaŠī-Text schließt auf fol. 146^v mit den gleichen Worten wie die gängigen Editionen: וכל אלה מסעי לפי שממקום / החנייה חזרו ונסעו לכך נקראו כולן מסעות. Darauf folgt jedoch in unserer Hs. ein Zusatz, beginnend (fol. 147^r):

ועתה אפרש מעשה האפוד לפי שפירשתי האפוד והחשן פרקים פרקים על / פירושי
המקראות ויש לשגות בפירושן, אני כותב מעשיהן יחד. האפוד / היה עשוי כמין
ולא יהא נד ומובדל / הולך
... וחיזור. בר"ד דבה"ב יעמ"ד בהו"ש
und endend (fol. 151^r):

Dieser Zusatz findet sich auch in der Ed.pr. (Reggio di Calabria 1475), s. CH.D. CHAVELS kritische Ed., Jerusalem 1983 (betitelt: פירושי רש"י על התורה על-פי דפוס ראשון, כתב-יד אונספורד ומהדורת ברלינר, עם מברא, שינויי נוסאות, ציוני מקורות, מקורות, מקבילות, הערות וביאורים, S. 319, Anm. 35.

235

Ms. hebr. oct. 227

184 fol., zusätzlich vorne und hinten je 2 Papierschutzblätter. Ledereinband. Unbeschrieben: fol. 182^v - Ende.

17: 23,5 cm (13: 19,5 cm); mehrspaltig (verschiedene Einteilung). Liturgischer Text 25 Zl., übriger Text Zl. var. - Deutsche Quadratschrift auf Pergament; Seitentexte in deutsch-rabbinischer Schrift. 15. Jh. (?); vgl. Teil 13. Auf fol. 61^v und 99^f ist für Majuskeln großer Raum freigelassen; diese wurden jedoch nicht eingetragen.

מתזור

Maḥzōr. Liturgie für das Jahr und die Festtage, mit Kommentar und diversen Randtexten.

:(fol. 2^f)A des Haupttextes

מה טובו

:(fol. 182^f)E

ככתוב ברוך יי" ... ויאמרו כל העם אמן והלל ליי". סליק. בנל"ך ואע"י.

E = Ende des Šīr ha-jīḥūd (fol. 173^v):

שיר הייחוד יסד רבינו שמואל
החסיד זכר צדיק לברכה

Der Haupttext enthält die Liturgie für das Jahr und die Festtage, z.T. mit Pijjūtīm. "Alēnū" (fol. 30^v, 102^v) ist zensiert; für zwei Zeilen ist Platz gelassen. Auf fol. 31^f - 32^f die שבועים ושנים פסוקים. Auf fol. 60^v - 75^f die Haggādā, endet mit כי לו נאה. Auf fol. 75^v - 98^v פרקי אבות. Für Rōš ha-šānā und Jōm kippūr keine Pijjūtīm (fol. 99^f - 112^v). Auf 112^v - 120^v Hōšā'nā-Gebete und Texte zur Tora-Vorlesung am Simḥat tōrā (Rešūjjōt etc.). Auf fol. 120^v - 137^v Ma'arībīm zu den drei Wallfahrtsfesten und Jōšēr zu Simḥat tōrā. Auf fol. 138^f - 168^v Jōšērōt zu den Sondersabbaten (fol. 147^v - 152^f zur Trauung, mit Rešūt). Auf fol. 168^v - 173^f Beschneidung, Trauung, Beerdigung, Traumdeutung, 'Ērūb sowie Auslösung der Erstgeborenen. Auf fol. 173 - Ende Šīr ha-jīḥūd.

Außer dem liturgischen Text enthält die Hs. folgende Marginalien:

1). Kommentar, vorwiegend am äußeren Rand. Dazu gehören häufig auch Vorschriften, die mit der Liturgie und den Festen verbunden sind. An vielen Teilen sind die Erklärungen mystischer Art. Meist sind diese mystischen Erklärungen vom Hauptkom-

mentar getrennt; sie betreffen vorwiegend die Anzahl der Wörter einzelner Gebetstexte. Diese Art mystischer Ausdeutung, in anderen Hss. סודות התפלה genannt, wird Jūdā he-ḥāsīd (ca. 1150 - ca. 1217) und El'āzār Rōkē'aḥ (1160 - 1237) zugeschrieben (vgl. ISMAR ELBOGEN. Der jüdische Gottesdienst in seiner geschichtlichen Entwicklung, Frankfurt am Main 1931, Nachdruck Olms, Hildesheim 1967, S. 381 - 384). Der Kommentar hat das Gepräge hohen Alters. Voraus geht (fol. 2^r) תניא, wie am Anfang des Siddūr Rašī; dann:

וזה מיסוד הר"ר אליעזר ממגנצ"א תנו

רבנו מאה ברכות חייב אדם לומר בכל יום ... ואנן סדרינן להו לברכות יחד

Mit "Rabbi Eli'ezer aus Mainz" ist gemeint: Rabbi Eli'ezer ben Nātān (ca. 1090 - ca. 1170), bekannt als ראב"ן; über ihn vgl. MARGALIOTH, Enc., S. 196 - 200. Der Kommentar selbst beginnt fol. 2^v mit

אשר יצר את / האדם בחכמה, ומה היא / החכמה שצררו רוחו בק' / בקרבו כדכתי' / ויצר אלהים / רוח אדם בקרבו. Der Teil des Eli'ezer aus Mainz und sonst vieles, insbesondere am Anfang des Kommentars, läuft parallel mit einem Kodex Kaufmann (vgl. KAT.-KAUFMANN, Nr. 399). Der Kommentar endet (fol. 168^v):

אל גינת אגוז ירדתי / שפי' אל חכמת אגוז ... והיודע חכמת האג' / האגוז יודע הוא / המרכבה / עומק, am Schluß zu השם הנכבד, Jōšēr zu Šabbat ḥol ha-mō'ed Sukkōt. Auf fol. 44^v zu מצאתי בתשובה שכתב רבינו טוביה בשם ריב"א שכל מאכל שחוטפי' / הבחורים מחמת פורים ... שאין בהם משום גזל ... ובלבד שלא יעשו שלא כהוגן על

פי טובי העיר עכ"ל heißt es:

ואני הדיוט שמואל נ"ל להביא ראיה לדבריו דגרסי' במתני' בפרק לולב וערבה (45^r) שבשיעור של ערבה היו שומטין הגדולים מיד הקטנים ... שכן נהגו משום

שמחה; vgl. Responsa des Rabbi Jehūdā Minz (1408 - 1506; Edd. der Responsa s. BENJACOB, Thes., S. 557, Nr. 84), Nr. 15. Ob man daraus schließen darf, daß der Kompilator Samuel hieß, ist fraglich, vielleicht ist der Text entlehnt.

2). חיי עולם Hajjē 'ōlām. Moralwerk, auch Sitten und Riten enthaltend, verfaßt von Jišḥāq he-ḥāsīd. Anfang (fol. 9^v):

טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו, וכל רואיו יאשרוהו: אלה הדברים אשר יעשה / אותם האדם וחי בהם חיי עולם. בכל

לא ישא אדם עליו אפי' בכיסו מעות שיש בהן שתי וערב בשע' שמתפלל / וכן כלי

שמשמשין בהן לע"ז כגון כלך (= Kelch?) וכיוצא בו: סליק חיי עולם; vgl. BENJACOB, Thes., S. 186, Nr. 551; A.LÖWENTHAL, Buch des ewigen Lebens etc., in: Festschrift zum 80. Geburtstag von Dr. WOLF FEILCHENFELD in Posen, Schrimm 1907, S. 66 - 76, hebr. Teil, S. 43 - 49; S.ASAF, in: Festschrift für ALEX. MARX, New York 1950, hebr. Teil, S. 9. Eine andere Hs. dieses Werkes (nur zum Teil identisch im Wortlaut) ist: KAT.-KAUFMANN, Nr. 369⁸, S. 116.

3). ברכות מהר"ם Berākōt MaHaRaM. Über Segenssprüche, verfaßt von Mē'ir ben Bārūk aus Rothenburg (ca. 1215 - 1293). Anfang (fol. 21^v):

בסדר דרב עמרם כתי' / Ende (fol. 31^v): / על פירות האילן אומר באי אמה בורא פרי העץ
שיש לומר נברך אלהינו / ... בפחות מי אמ' על / המזון שאכלנו ודמי לברך את

Dann (fol. 31^v - 32^f): המזון ... / סליק ברכות מהר"ם / באורך:

נוסח ברכת bis והילך בקוצר. / על כל פירות האילן ועל כל גרעיניהן ... מברך בפ' העץ
בנר' ... להחיות בהן נפש כל חי ברוך חי העולמים: סליק
vgl. StuUB Frankfurt, Ms. hebr. oct. Nr. 197; die kurze Fassung fehlt in anderen Hss., ebenso bei I.Z.CAHANA
(auch: CAHANE), Rabbi Meir Ben Barukh of Rothenburg, Responsa, Rulings and
Customs (hebr.), Vol. I, Jerusalem 1957, S. 166ff.

4). הלכות נדה Hilcōt niddā. Bestimmungen über die Menstruation, Teil von Ša'arē dūrā des Jiṣḥāq aus Düren (Beginn des 14. Jh.s.). Anfang (fol. 32^f):

הלכות נדה: כל אשה שהיא רוצה להנשא בין גדולה בין קטנה בין אלמנה / בין גרושה
צריכה לבדוק עצמה ז' ימים ולספור ז' נקיים קוד' / שתיבעל לחתן

בסמ"ק כתב דאפי' לר"ת סגי בטבילה אחת דהא דאמ' ב"ה דבטבילה וביומי תלי' מילת'
ה"מ לענין דם עצמה של יולדת ... אבל / לענין ספירת ז' נקיים מועיל אפי' לא טבילה
וכן פי' ראבי"ה, מרדכי ... סליק הלכות נדה Auf fol. 39^v:

ואני מצוה לנשים לברך על הטבילה אשר קדשנו ... ולאחר הטבילה כשהיא עדיין במים,
אם הם עמוקים שמכסי' לבה והם עכורים, ואם הם צלולין עוכרו (1) ברגליה ואם אינה
יכולה / לעכור אותה תלביש חלוקה / בעוד רגליה במים כדי ש / שתהא ברכה סמוך
לטבילה ...

5). פרנס Parnās. Ritualwerk, verfaßt von Mōše Parnās aus Rothenburg, der in der 1. Hälfte des 14. Jh.s lebte (sonst ist fast nichts über ihn bekannt; vgl. EJ, Bd. VII, S. 1317f.). Anfang (fol. 40^v):

עוף הבא לפנינו ואינו יודע אם טהור אם טמא נאכל במסורת וישאל פי הזקנים
אי לאסור כי אין אנו נקי' / בקי אין בסימניהם Ende (fol. 69^f):

ועמדו / שני האנשים אשר להם / הריב דורש הספד שבעדי' / הכתוב מדבר ...
ובעלי דינין בשעת גמר / דין צריכין לעמד והדיינין / בישיבה, ... / ומימות
הגאונים נהגו / עם ישראל להושיב הב' / הבעלי דינין והעדים לסלק / המחלוקת
... כי מפני עומק הגלות אין בנו כח להעמיד / כח הדברים בקו המשפט / עכ"ל
ספר המצות במצות / עשה רמז פ"ח ... / בריך רחמנא דסייען ...

Dann folgen פרנס סימני פרנס, insgesamt 212 Paragraphen (fol. 69^f - 75^f). Zum Werk vgl. BENJACOB, Thes., S. 469, Nr. 1147; CAT.-SASS., S. 193 - 194.

Das Werk wurde erst 1891 ediert, und zwar in Wilna (vgl., u.a., KASHER-MANDELBAUM, 2.Aufl., S. 399, Nr. 195). Das Tbl dieser Ed. Wilna 1891 lautet:

ספר / הפרנס / מהרב רבינו משה פרנס מרוטנבורג אשר כתבו עפ"י / מהר"ם
רוטנבורג ז"ל כמבואר במבוא. / הספר היקר הזה היה טמון בכת"י ערך שש מאות

שנה ועתה יוצא לאור / הדפוס בפעם הראשונה עם הגהות וביאורים עד ס' י"ז
 מהגאון ר' / דור לנריא ז"ל. והגהות על כל הספר מהמו"ל הרב הגדול / מהו'
משה שמואל הורוויץ נ"י מוילנא ... נוילנא שנת תרנ"א לפ"ק

Die Edition erfolgte also aufgrund einer Hs., doch ist nirgends angegeben, um welche Hs. es sich handelt; nur ist (auf der vorletzten Seite des Vorworts) festgestellt, daß die Hs. "alt" und "kaum lesbar" war.

Das Verhältnis unserer Hs. zur Edition ist noch zu prüfen.

Laut FRIEDBERG, Bēt 'ēqed II, S. 852, Nr. 816, erschien die Edition zweimal: zuerst Wilna 1875, und dann erst (gleichlautend) die oben genannte Ed. Wilna 1891; vgl. aber SLATKINE, S. 260, Nr. 1147 und KASHER-MANDELBAUM, 2. Aufl., S. 399, Nr. 195, die beide als Erscheinungsdatum nur 1891 nennen.

6). [אגדות ומעשיות] Aggādōt u-ma'asijjōt. Sagen und Erzählungen (fol. 69^r - 74^v).
 Anfang:

מעשה באדם אחד שהיה עשיר גדול וכל יום ויום היה מתנכר ולובש סמרטוטין
 ויושב בין / העניים פעם אחת ראה מרגלית ביד ר' עקיבא וקנאה ... קרא עליו
 ויש בידי (= בני!) אדם שהן עשירי שלוה; ר' עקיבא יש מתעשר ואין לו
 (=שלמה!) והן מתרוששין ואין בידיהם כלום לפי שענייהם צרה בממונן ואין / עושים
 ... בו צדקות וגמילות חסדים ... zu Prov. 13,7. 1. Sage: über einen Reichen, der sein Hab
 und Gut in den Dienst der Armen stellte und sein Vermögen selbst nicht nutzen wollte
 (fol. 69^r). 2. Sage: Rabbi Akiba und die Tochter des Kalbā Šabūa' (fol. 69^v); vgl.
 Talmud Ketübōt 62b - 63a. 3. Sage: Wie Rabbi Akiba einen Mann von der himmli-
 schen Strafe befreite (fol. 69^v - 70^r); zu den Quellen dieser Aggada vgl. A.N.S.
 (=ERNST) ROTH in Talpiot, Jhg, 7, Heft 2 - 4, New York 1960, S. 371ff. Dann folgen
 Sagen zu Koh. 9, 11 (fol. 70^r - 71^r); vgl. Kōhelet rabbā z.St. und Jalqūt zu Jer. 9, Nr.
 285. Zur Tötung Abners hat die Hs. die gute Version:

באותה שעה תפס אבנר ביואב. Zur Erzählung Salomo-Batšeba'-Ašmodai und Benājāhū
 s. Talmud Gittin 68b (in der Hs. in anderer Fassung). Auf fol. 71^v - 74^r über Mōše ben
 Maimūn: Wie Maimūn heiratete und wie das Kind Mōše später zum gefeierten Richter
 wurde; wie Mōše auf Forderung des Herrschers Mohammed beschwor und dann von
 Fez nach Alexandria flüchten mußte. Zu den ersten Motiven dieser Erzählung s.
 W.J.FISCHEL in Tarbiz, Jhg. 6, Jerusalem 1935, S. 421ff. Es folgen noch drei Auslegun-
 gen zu Prov. 13,7 (fol. 74^v).

7). פירוש המשניות להרמב"ם. Pērūš ha-mišnājōt le-RaMBaM. Mišnā-Kommentar des
 Mōše ben Maimūn (Maimōn); unsere Hs. umfaßt nur den Kommentar zum Mišnā-
 Traktat Pirqē Ābōt, aus dem arabischen Original ins Hebr. übersetzt. Fol. 74^v - 75^r ist
 Einleitung, beginnend: התקבצו חכמים. Dann folgen: 1. Kommentar zum Abschnitt
 Hēleq des Talmud-Traktates Sanhedrin (fol. 75^v - 81^v, am äußeren Rand); 2. שמנה

religionsphilosophische Einleitung zu Pirqē Ābōt (fol. 82^r - 91^v, am äußeren Rand); 3. Kommentar zu Pirqē Ābōt (fol. 75^v - 98^v, an beiden Seiten um den Ābōt-Text). Auch Abschnitt VI wird kommentiert; am Ende des Abschnittes V steht jedoch das Schlußwort סליק, womit angedeutet ist, daß der Kommentar zu Abschnitt VI nicht von Maimonides stammt (vgl. Ed. Romm, Wilna).

8). שערי צדק Ša'arē ṣedeq (auch אגרת הקודש genannt). Moralwerk über das Geschlechtsleben, in sechs Abschnitten (fol. 92^r - 98^v), verfaßt von Mōše ben Naḥman (= Nachmanides, 1195 - 1270). Anfang:

יברכך השם וישמרך. אחי אשר כנפשי בהיותך זריז לחקור על הדרכים אשר מהם
תדע יראת הש' ותוכל ללכת בדרכי האור' / ... בעניין / חבור האדם עם אשתו
... לפתוח לך שערי צדק

Ende: / ... ויזכה לבנים כשרים ... ואשרי הגבר אשר מלא / את אשפתו מהם ... / סליק
חזקו ויאמץ לבבכם ... ליי' / סליק. Vgl. BENJACOB, Thes., S. 604, Nr. 1129; CAT. MARGOLIOUTH, Nr. 745/II, 815/II; zu den Editionen s. FRIEDBERG, Bēt 'ēqed II, S. 24, Nr. 555 (s.v. אגרת הקודש). Kritische Ed. durch CHARLES BER (ḤAJJĪM DÖB) CHAVEL, כתבי רבינו משה בן נחמן, Bd. II, Jerusalem 1964, S. 313 - 337, aufgrund von Ms. Halberstadt Nr. 444 des Jewish Theological Seminary, New York (vgl. CHAVEL, ibid., S. 320; unsere Hs. dort nicht genannt).

9). טור אורח חיים Ṭūr Ōrāḥ ḥajjīm. Der Ritualkodex des Ja'aqōb ben Āšēr (1269 - ca. 1343), zu Rōš ha-šānā (fol. 99^r - 105^v) und Jōm kippūr (fol. 106^r - 112^r). Beginnt und endet wie die Standard-Editionen.

10). מדרש עשרת הדברות Midraš 'Ašeret ha-dibrōt. Aggādōt zu Ex 19 - 20 (fol. 118^r - 121^r). Anfang:

התחילו עשרת הדברות לומר יי' לקח לו עבדים, הטה יי' להר סיני ויורד כדכתי'
ויט שמים ... / ... עבי שחקי' .. ויאמר יי' אל משה עלה אלי ההרה באיזה
מעשה בג' אנשים שבאו מן הירדן וקדש עליהן / שעה שאתה / חפץ לבא בא
היום, ... / ... כשראה החסיד את הדו' / הדוב נתן לו מפתו ואכל החסיד
וברך ברכת המזון.

Nicht identisch mit dem Text bei EISENSTEIN, Ōṣar, S. 450ff. Zu Ex 20,2 heißt es:

ואמר שמע ישראל ... אחד
אנכי יי' אלהיך שהראיתני על הים ואנכי היום על הר סיני, מיד פתח משה

11). תקנות רבינו גרשון Taqqānōt rabbēnū Geršōm. Verordnungen, dem Rabbi Geršōm (um 1000) zugeschrieben (fol. 151^r - 152^v). Anfang:

הנה זאת הגזרה שנתקבלה / בצרפת / גרשון ז"ל. / מקום שיש חרם ב"ד
ובהונגרייא ורושיא / ובכמה מקומות. ו' / והמקבלה והמח / והמחמיר בה /

יזכה בנח' / בנחמת ציון ...

Vor dem Teil צץ המטה, nach תקנת רבי' גרשון בין בעל / בעיר בין אינו
ע"כ תקנות רבי' גרשון מאור הגולה: (fol. 152^r): תובעת מזונות / בעיר

Den von FINKELSTEIN benutzten Hss. gegenüber (LOUIS FINKELSTEIN, Jewish Self-Government in the Middle Ages, New York 1924, S. 111 - 112) hat unsere Hs. manche Varianten; z.B. im Schlußtext sowie auf fol. 151^r, wo der Text unserer Hs. lautet:

המקבל עליי חרם שלא לישא שתי נשים אין הב"ד רשאים להתיר החרם אלא בק' מג'
קהלות ומג' מקומות מדינות ... אבל המקבל חרם קהלות קודם אירוסין די בק'
בלא ג' מדינות ובלא ג' ארצות

Vgl. Ms. hebr. oct. 203/VI und Ms. hebr. qu. 10/II.

Unsere Hs. ist bei FINKELSTEIN nicht genannt.

12). צוואות רבי יהודא חסיד Şawwā'ōt rabbī Jehūdā ḥāsīd. Verfügungen des Jehūdā Ḥāsīd (gest. um 1217). Anfang (fol. 152^v):

צוואת רבי יהודה חסיד. / אין לקבור שני מתים זה / אצל זה שהיו שונאים זה
לא יאכל אדם או' / אווזות בטבת .. סליק: (fol. 153^r): לזה בחייהם

Die Lesarten sind zu vergleichen mit denjenigen der Ed. R.MARGALLOT, s. zu Ms. hebr. oct. 162, VI. Welche Hs. MARGALLOT mit der "Münchener Handschrift" meinte (162, VI oder eine andere), bleibt unklar. Vgl. auch Ms. hebr. oct. 256, II.

13). מנהגי בית הכנסת] Minhagē bēt ha-keneset. Synagogenordnung (fol. 169^r - 178^r). Anfang: כשחל ר"ח ניסן בשבת מפקין ג' ס"ת: Ende:

תוקעים תקיעה אחת ... ואח"כ אומר והוא רחום ... הבדלה על כוס וקדיש
... כנל"ך ... סליק ... ליתום ... סליק ... Die Verordnungen gleichen denen des Eisik Tyrnau (Ende 14. Jh.) in seinem Werk מנהגים (Über Eisik Tyrnau und sein Werk vgl. EJ, Bd. XV, S. 1491); unsere Hs. bezieht sich jedoch nur auf Sondertage. Es werden erwähnt: Mainz (fol. 170^r) und Speyer (fol. 172^v). Auf fol. 174^r:

מהרי"ל היה מברך אשר קדשנו ... בקול שופר, וכן הגה במנהגי' של מהרא"ק
(= אברהם קלויזנר). MaHaRiL (= Ja'aqōb Möllin, ca. 1360 - ca. 1427; über ihn vgl. EJ, Bd. XII, S. 210 - 211) ist zeitlich der letzte, der in unserer Hs. erwähnt wird. Abrāhām Klausner (gest. 1407/8) verfaßte ספר המנהגים (Riva di Trento 1558). Zu unserem Zitat vgl. MaHaRiL, Ed. Warschau 1874, 39b - 40a; Ed. H.J.EHRENREICH, Deva 1929, 8b.

Zum Ganzen: Auf fol. 1^v in italienischer Mašqetšchrift:

ב"ה / אחד מן הצדיקי' היה אומר אחר תפילתו / אלקי סבלי בפחיתות ערכי,
ומיעוט ידיעתי, ... / ... אותך קויתי כל / היום / ואומ' מה' מצעדי גבר,
ואדם מה יבין דרכו

Dann folgt: שלש עשרה עיקרי' הרמב"ם ז"ל / נמצא אחד גשמות אין לו,

קדמון רוממוהו עם חבלו, ... יחיו מתים יבא שילה
 vgl. KAT.-KAUFMANN, S. 105, Nr. 295; zu beachten ist: im KAT.-KAUFMANN heißt es:
 עם חילו, in unserer Hs. statt dessen: עם חבלו. Vgl. DAVIDSON, Thes., Bd. III, S. 213,
 Nr. 355.

Unsere Hs. ähnelt z.T. (jedenfalls in der Konstruktion) dem Ms. KAT.-KAUFMANN
 Nr. 369⁸.

Der Kodex wurde in Jerusalem 5745/ 1984 unter dem Titel "ERNST ROTH,
 Gebetbuch mit Kommentaren. Ms. hebr. 227 der Stadt- und Universitätsbibliothek
 Frankfurt/ Main. Faksimile Ausgabe", veröffentlicht. Die Beschreibung des Kodex
 durch ROTH ist in Vorbereitung; vgl. jedoch bereits das kurze Vorwort (deutsch) *ibid.*

236

Ms. hebr. oct. 228

37 fol., zusätzlich vorne 1 Schutzblatt; eingehftet in einem Druckwerk (s. unt.). Unbeschrieben: fol.
 30^v - Ende.

13,5: 17,5 cm (12: 16 cm); Zl. var. - Italienische Maßquetschrift auf Papier, 19. Jh.

אגרות

Iggārōt. Briefe gegen jüdische Reformatoren, die die Beschneidung abschaffen
 wollten.

:(fol. 1^r)A

אגרת הרבנים של ק"ק פראנק(ק)פורט דמיין, / ה' יברך בשלום / למנהיגי הדור
 וראשיו, זקני הדור ודורשיו, ... וביחוד / להרב המופלג ... כבוד אומר
 כלו, יהי שלום בחילו, והשקט ובטחה בהיכלו!

Die 3 Punkte nach המופלג, ebenso das Ausrufezeichen befinden sich in der Hs.

:(fol. 30^r)E

א"כ פשיטא דהב"ד צריכין למולו אף שלא ברצון האב / למען לא יצטרכו לכוף
 אותו עד שתצא נפשו ונכוון. / צבי הירש חיות חופ"ק זאלקווא והגליל

Über die in der 1. Hälfte des 19. Jh.s in Deutschland entstandene religiöse
 Reformbewegung, gegen die die Briefe gerichtet sind, s.

תולדות עם ישראל בעריכת ח.ה. בן-ששון, כרך שלישי, תולדות ישראל בעת החדשה,

מאת שמואל אטינגר, הוצאת דביר, תל-אביב תשכ"ט
S. 119 - 121. Die Gegenaktion leitete ein Rundschreiben des Frankfurter Rabbiners Salman Trier ein. Es liegt hier vor die Abschrift des Briefes von Salman Trier und die Antworten von S.D. Luzzatto (Padua), S.L. Rappaport (Prag), Abr. Sutro (Münster), Ja'aqōb Šebī Mecklenburg (Königsberg), H. Schwarz (Hürben) und Šebī Hirsch Chajes (Zolkiev). Sammlung der Briefe durch Šebī Hirsch Lehren, in תורות הקנאות, Amsterdam 1845. Das Druckwerk, in dem die Abschriften eingehftet sind, ist ספר ציון קנאת, Amsterdam 1846, enthaltend Briefe gegen die im Jahre 1844 in Braunschweig stattgefundene Konferenz der Reform-Rabbiner.

237

Ms. hebr. oct. 229

5 fol., vorne zusätzlich 1 Schutzblatt; alle fol. (auch Schutzblatt) mit weißer Seide gefüttert. Roter Ledereinband mit Goldpressung, innen mit weißer Seide gefüttert. In einem Pappkarton aufbewahrt. Unbeschrieben: sämtliche Verso-Seiten.

17,5: 24 cm (10: 14,5 cm); Zl. var. - Deutsche Quadratschrift auf schönem Papier. Umrahmter Schriftspiegel auf allen beschriebenen Seiten.

ברכות המגלה

Birkōt ha-megillā. Segenssprüche und Liturgie zur Vorlesung der Megillā am Purimfest; mit Anweisungen.

:(fol. 1^r)A

ברכות המגלה / קודם קריאת המגלה מברך (וברוב מקומות בשחרית פורים אין מברכים שהחיינו): ברוך ...

:(fol. 5^r)E

ברוכה אסתר מגנה בעדי / וגם חרבונה זכור לטוב:

Die Quadratschrift dieser Hs. ist die gleiche wie StuUB Frkf., Ms. hebr. oct. 230; s. ibid. - Vermutlich dem Baron Wilhelm von Rothschild gewidmet.

3 fol., hellblauer Ledereinband mit Goldpressung, innen mit weißer Seide gefüttert. In einem Pappkarton aufbewahrt. Unbeschrieben: fol. 1^v.

16: 22,5 cm (9: 13 cm); 11 - 13 Zl. - Deutsch-rabbinische Schrift, zum Teil deutsche Quadratschrift auf Papier. Auf dem Buchdeckel Blumenstrauß und das Wort "Gratulation" in Goldpressung; darunter Name des Schreibers (ebenfalls in Gold): "E. Bunimowitsch". Umrahmter und zum Teil verzierter Schriftspiegel auf allen beschriebenen Seiten. Geschrieben von Ēlijāhū Bunimowitsch am Mittwoch, 4. Siwān 5658 (= 1898).

ברכת חג המלוואים

Birkat ḥag ha-millū' im. Huldigung anlässlich des siebzigsten Geburtstages von Baron Wilhelm von Rothschild.

:(fol. 1^r)Tbl

ברכת חג המלוואים / לפי מלאת לכבוד השר הגדול נשיא ישראל הודו ותפארתו ...
 מוהר"ר שמעון וואלף נרו יזרח המכונה / באראן ווילהעלם פאן ראטהשילד /
 שבעים שנה / מגשה ... ד' ד' לחדש סיון שנת ה'תרנ"ח לב"ע (= 1898) / מאת
 עבדו לשליחות מצוה ... הסופר אליהו בונימאוויטש

:(fol. 2^r)A

ברכת / חג המלוואים / קדוש היום / לכל קהל עדת ישראל, חג קדש הלולים הוא,
 חג / אשר כל זרע ישרון יביטו ונהרו לאור פני נשיא / ישראל צדיק ונושע בה'
 הבאראן הי"ו

:(fol. 3^r)E

ואו' היא הברכה אשר ארהיב בנפשי עז להגיש ... ועם אדוני הצדיק הסלחה (!) /
 ברגשי כבוד ויקר הנני עבדו המוקיר ומכבד את שמו הגדול אבס (= אליהו
 בונימאוויטש סופר).

Der Schreiber hatte dem Baron schon vorher eine Tora-Rolle geschrieben und das hatte ihn zu dieser Huldigung veranlaßt (fol. 3^r):

ספר התורה אשר ... כתבתיה במצות אדוני ... היא אשר תתן לי / עז ותעצמות
 להשתחות (!) ברגש ולהביא מנחתי הדלה ...

Die Quadratschrift dieser Hs. ist die gleiche wie Ms. hebr. oct. 229, Ms. hebr. oct. 251 und Ms. hebr. qu. 38.

20 fol. und hinten ein als fol. 21 bezeichnetes Schutzblatt; Pappereinband (nur hintere Einbanddeckel noch erhalten, s. unten). Alte Seitenzählung: 1 - 38 (= fol. 1^r - 19^v). Unbeschrieben: fol. 20^v.

18: 23 cm (ca. 16: 20 cm); 26 - 38 Zll. - Kustoden an fast allen Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, 18.(19?) Jh.

Kein Titel

Verzeichnis von Büchern und Handschriften der Sammlung des David Oppenheimer, als Ergänzung zum 1680 in Amsterdam erschienenen bibliographischen Werk **שמם** des Šabbatai Bass (vgl. BENJACOB, Thes., S. 609, Nr. 1238).

:(fol. 1^r)A

העתק מביבליוטאק של הגאון הגדול מו"ה דוד אפנהיים אב"ד דק"ק פראג הספרים
שנמצאו אצל / הגאון זצ"ל אשר לא נזכר שמם בספר שפתי ישנים בשני חלקיו /
א' אבק סופרים על התורה מהרב ר' לוי קונקי ... אמשטרדאם תס"ג 2.

:(fol. 19^v)E

תקנות מדינת מעררין עד תפ"א, תפ"א 4. / תקנות מהגאון הסמ"ע ז"ל שפ"ז לפ"ק,
שפ"ז 4. / ס"ה 31 / תם ס"ה מכל הספרים כ"י 488 / וסכום כל הספרים אשר
ניתוספו בזה החיבור בין הנדפסים ובין הכ"י הם 1034

Die einzelnen Titel sind alphabetisch geordnet.

Aufgezählt sind (auf fol. 1^r - 10^r) 546 Druckwerke (laut Angabe fol. 10^r) und (auf fol. 10^v - Ende) 488 Handschriften (laut Angabe fol. 19^v). Viele Drucke und Handschriften sind unserer Liste sind in **קהלת דוד** Collectio Davidis, i.e. Catalogus ... R. Davides Oppenheimerus ..., Hamburg 1826, und in NEUBAUER, Bodl. nicht verzeichnet. Andere wieder sind, obwohl mit gleichem Titel, nicht mit den im gedruckten Katalog angeführten Werken identisch; so ist z.B. Hs. Nr. 487 (die vorletzte Hs. in unserem Verzeichnis, betitelt **תקנות מדינת מעררין עד תפ"א** mit keinem der beiden in NEUBAUER, Bodl. unter Nr. 2216-17 erwähnten Hss. identisch (vgl. auch ISR. HALPERN, Constitutiones congressus generalis judaeorum Moraviensium 1650 - 1748, ed. **מקיצי נרדמים**. Jerusalem 1951, Einleitung S. 16). Die erwähnte Hs. Nr. 487 befindet sich im Besitz des Zydowski Instytut Historyczny w Polsce, Warszawa; sie enthält auch Anmerkungen von der Hand David Oppenheimers. Ferner ist Nr. 8 in unserem Verzeichnis **(אמרי שפר ... פי' יפה על ס' בראשית כ"י ספרדי 200 דפים)**

in NEUBAUER, Bodl. unter Nr. 281 mit 224 fol. und mit "Italian Rabb. Char." angegeben.

Unser Verzeichnis ist für die Rekonstruktion der Sammlung Oppenheimer von Bedeutung.

Das Fehlen des vorderen Einbanddeckels scheint darauf hinzuweisen, daß die Hs. ursprünglich umfangreicher war.

Zu David Oppenheimer (1664 - 1736), seine Bibliothek und deren Verkauf an die Bodleiana Library, Oxford (im Jahr 1829) s. EJ, Bd. XII, S. 1419 - 1422.

240

Ms. hebr. oct. 232

10 fol., in Pappumschlag aufbewahrtes Heft. Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^v und 10.

13: 19 cm (9: 14,5 cm); 16 Zl. - Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Italienische Quadratschrift auf Papier, 18. Jh. - Autograph. Auf fol. 1^r:

להמשכיל ר' גבריאל בכמ"ר שלמה משה יצ"ו

מנחת בכורים

Minḥat bikkūrīm. Huldigungsgedicht, verfaßt von Mattitja Nissim Terni. Zum Verf. (lebte im 18. Jh.) s. MORTARA, S. 64; EJ, Bd. V, S. 1485.

:(fol. 2^r)A

מנחת בכורים / נתונה למנה לשי ותשורה לראשי אמוני / חבר"ת תלמו"ד
תור"ה ירה (= יר"ה) ולבני היצה"ר / המאירים ומזהירים כסיהרא ה"ה / מעלת
הרב ותלמידיו העומדים / שם בתדירא, יהי ה' עליהם סתרה, / כיר"א

Dann folgt ein Vierzeiler mit Akrostichon מתתיה, ergänzt (fol. 2^r unten) durch:
נסים טירני נושא דגל אהבתם, / ומוכן ומזומן בכל זמן לעבודתם

Anfang des Gedichtes auf fol. 3^r:
נא אל תהי מני מזנחת ... תחת ניחוח חוח / חיבור בלי הגיון לשמות מוח
בת שיר בחין נגדך (רבתי) באתי /

:(fol. 9^v)E

לך אערכה שיחה שגי הכח / הואל שלח גואל ... / אז תחזה אות הוד זיוך כל
עין / סודות ורזים יביעו כעין

Dann Anspielung auf die Anzahl der Strophen (27):

אם אין שירי זך בענין / הן הוא רומז ז"ך במנין / נאם הגבר שתום עין
השכל / והסברא מצעירי וקטני תלמידי / תלמוד תורה יר"ה

Terni wirkte in mehreren Gemeinden. Adressiert ist hier die Schule in Florenz, wo Terni seine erste Ausbildung erhielt (auf fol. 5^f: על הררי פרנזו). Jede Strophe besteht aus 6 Zeilen. Vor manchen Strophen in italienischer Kursivschrift eine Andeutung auf Inhalt und Sinn. Vermutlich wurde das Gedicht an einem Wochenfest vorgetragen; vor Strophe 1:

בפתח התיבה ... קרא קא צווח לבת שיר / הגבירה להיות לו לפתח תקוה ...
להשמיע קול תהלת גדולת מלך אישור / הגדול הגבור והנורא, ביומא דעצרתא
יום מתן תורה.

Die dritte Strophe beginnt:

יזרע בלב נבר בר ר"ש ב"ר צמ"ח / ישים בהרא"ש ראש

Ob damit der Talmud-Tora-Leiter gemeint ist?

Als Beispiel für den blumenreichen Stil dieser Art hebr. Huldigungsgedichte seien hier die Anspielungen in der oben zitierten mit אם אין beginnenden Verszeile näher erklärt: Das Reimwort זך wird in zweifacher Bedeutung gebraucht: Erst in der Bedeutung rein, wertvoll, dann als Zahlwort mit dem Zahlenwert (7 + 20 =) 27. Der Dichter will sagen: "Meinem Gedicht mangelt es zwar an künstlerischem Wert, doch bringt es 27-fach zum Ausdruck, wie sehr man Euch verehrt." Die Fortsetzung ist eine aus dem Kontext herausgenommene Verwendung und Erweiterung des Bibelverses Num. 24, 3, hier zu übersetzen: "So spricht der Mann (hier: der Dichter), dem es fehlt an (geistigem) Sehvermögen und an Verstand." Er bezeichnet sich als "einen der unbedeutendsten und geringsten (ehemaligen) Schüler der Talmud Tora." Der Terminus Sebārā (Verstand, Scharfsinn) ist gewählt wegen des Reimes mit "Talmud Tora."

Zu unserer Hs. vgl. Ms. hebr. oct. 223.

10 fol., in Pappumschlag aufbewahrtes Heft.

14,5: 21,5 cm (10,5: 13,5 cm); ca. 32 Zl. - Italienische Masqetschrift auf Papier, ca. 15. Jh.

פרקי משה

Pirqē Mōšē. Aphorismen Mosis. Medizinisches Werk, verfaßt von Mōšē ben Maimūn (Maimonides) in arabischer Sprache und aus dem Arabischen ins Hebräische übersetzt. Fragment.

:(fol. 1^r)A

... שלמעלה מן החתוך כדי שלא יגר הדם. בששי מהתחבולה ... / פרק הטחול ...

:(fol. 10^v)E

אשר נתמרסמו בהם שינויים משונים מאד וימצא הרבה / ...

Wie Herr B.RICHLER vom Jerusalem Institute of Microfilmed Hebrew Manuscripts feststellte, ist die Übersetzung ins Hebräische diejenige des זרחיה בן יצחק בן שאלתיאל, verfaßt 1277 in Rom, und die Einteilung in Kapitel und einzelne Abschnitte die gleiche wie im Ms. Berlin Or 4° 512 (STEINSCHNEIDER, Berlin Nr. 63). Herr RICHLER entdeckte, daß unser Fragment einen Teil von Ms. hebr. oct. 157 (s. oben) darstellt, was dort fehlt, enthält unser Fragment. Herr RICHLER schreibt:

גליתי שלמעשה כתב יד זה הינו חלק מכתב יד 157° (מרצבכר 118). בכתב יד 157° חסר קונטרס בין דפים 6-7 (חסר ממאמר א פרק לז עד מאמר ג פרק סו). כתב יד 233° כולל מאמר א פרק נט עד מאמר ג פרק סו. דף אחד כנראה עדיין חסר (מאמר א פרק לז - נט).

(Brief an L.Prijs vom 22.01.85).

STEINSCHNEIDER, HÜ, S. 766 und S.MUNTNER, Moshe ben Maimon, Medical Aphorisms, Jerusalem 1959, S. XXIII, nennen bei der Aufzählung der Hss. unseres Werkes das Ms. hebr. oct.157 (als Merzbacher 118), jedoch nicht unser Fragment, das sie anscheinend nicht kannten.

Von Interesse ist folgende Bemerkung von Prof. JOSHUA O.LEIBOWITZ, dem bekannten Fachmann auf dem Gebiet der Geschichte der Medizin:

אני מעיר כי ההוצאה בדפוס של נפולי 1491 היא מלאכתו הקומפילטורית של
Gunzenhauser אשר לקח בעיקר את התרגום של נתן המאתי, אבל במקומות
שנראו לו הכנים חלקים מתרגומו של זרחיה.
(Brief an L.PRIJS vom 19.01.85. - Die Übersetzung von נתן המאתי entstand kurz
nach derjenigen von זרחיה, ebenfalls in Rom).

242

Ms. hebr. oct. 234

10 fol., in Pappumschlag aufbewahrtes Heft. Unbeschrieben: fol. 8^v bis Ende.

10,5: 16,5 cm (ca. 5: ca. 13 cm); 24 Zl. Deutsche Halbkursivschrift auf Papier, 18. - 19. Jh.

מעון השואלים

Me'ōn ha-šō'alim. Gebet in dichterischer Form. Verfaßt von Mōšē ben Jiṣḥāq Rieti, 1388 - nach 1460, italienischer Rabbiner (Oberrabbiner von Rom), Philosoph, Arzt (Leibarzt des Papstes Pius II.), Dichter. Über ihn s. MORTARA, S. 54; EJ, Bd. 14, S. 171f.

:(fol. 1^r)A

מעון השואלים תכלית חפץ / כל מבקש חסד ורחמים מעין ברכתך חיים יפץ

:(fol. 8^r)E

אמור גם לנפשי שלום שלום / ובצל דתך סלה לא אכלם / יקרה היא מפז ויהלום /
זכרין מתליון מתליא בירושלם

Ed. princ. Venedig 1550, laut BENJACOB, Thes., S. 349, Nr. 1683 (vgl. hierzu SLATKINE, S. 172, Nr. 1683). Weitere Edd. siehe ibid. - ZUNZ, Literaturgeschichte, S. 524, definiert das Werk als "Gebet in der Art der längeren mit Sündenbekenntnis ausgestatteten Betrachtungen, für welche Gabirol das Vorbild gegeben". Das Werk ist aufgezählt bei DAVIDSON, Thes., Bd. III, S 160, Nr. 1968.

Das Werk ist ein Teil des größeren Werks מקדש מעט, zum ersten Mal vollständig ediert von J.GOLDENTHAL, Wien 1851, unter dem Titel ספר מקדש מעט, mit zusätzlichem italienischen Titel: "Il Dante Ebreo, ossia Il Picciol Santurio ... dal Rabbi Mose, Medico di Rieti ... pubblicato dal Dr. J.GOLDENTHAL". Wie dieser Titel andeutet, ist

der Inhalt des Werkes beeinflusst von Dantes Göttlicher Komödie. GOLDENTHALS Ed. beruht auf drei Hss.:

והספרים כתבי יד אשר מהם העתקתי הספר הזה הם שלשה: הראשון הוא כ"י שלם וישן אשר נמצא בביבליאוטיקה פאלאטינא פה עיר ווינא והשני הוא ג"כ העתק אחר שם אבל חסר מן המאמר החמישי מחלק ההיכל עד סופו וגם נמצאו בו טעותים (!) ושבושים והשלישי הוא ג"כ העתק שלם וישן אשר מצאתי בבית ידידי הגביר היקר המפואר ר' מאיר מינץ נ"י ... כאשר הייתי בעיר לבוב והוא בטוב לבו השאילני הכתב יד הזה לצורך ההגהה בעת הדפסתו (GOLDENTHAL S.XXf.)

Unser Teil מעון השואלים findet sich in dieser Ed. auf Bl. 33a - 50b. Zu diesem Teil äußert sich GOLDENTHAL auf S. XXV f. Er schreibt dort u.a.:

ודע כי המאמר המתחיל במלות מעון השואלים יש בו חלופי נוסחאות הרבה בין ההעתקות כתבי יד ובין הנדפס ... ונראה שזה המאמר היו נוהגים בו בני איטליאה מנהג פיוט לאמרו בבית הכנסת ולחלקו לשבעה חלקים לשבעת ימי השבוע

Die Ed. GOLDENTHAL beruht zwar auf (den 3 oben genannten) Hss., hat jedoch keinen Varianten-Apparat. Unsere Hs. des Teiles מעון השואלים wird bei GOLDENTHAL nicht erwähnt.

243

Ms. hebr. oct. 235

38 fol. in Papierumschlag, über den blaues und goldenes Papier geklebt ist. Unbeschrieben: fol. 1^v. Alte Seitennumerierung: 1 - 69 (= fol. 4^r - 28^r).

16,5: 21 cm (11,5: 17 cm); 18 Zl. - Deutsche Kursivschrift auf Papier, 19. Jh. - Auf fol. 1^r, 2^r, 3^r, 4^r Etiketten aus Goldpapier aufgeklebt. Autograph - Auf fol. 38^v: אדרעס שלי, darunter: "Manas Gorodzinski/ Warschau/ Muranowska strasse No. 38./ Wohnung 61".

(ספר) תורת אמת

(Sēfer) Tōrat emet. Homilien, verfaßt von 'Immānu'ēl Gorodzinski.

:(fol. 1^r)Tbl

זאת / ספר תורת אמת / ראו ספר חדש אשר לא הי' לעולמים ח"י דרשות /
 יכלכל דרשות טובות ... אגדות ומאמרי חז"ל קשי / ההבנה / מאת המחבר עמנואל
 גאראדזינסקי מוורשויה / מוגש ומוקטר / לאדוני השר הגדול באראן /
 ראטהשילד / פראנקפורט (א.מ.)

Approbation auf fol. 2^r:

הסכמה / הסכמת הרב ... אוהב מחברים ... שוכן כבוד ואב"ד דק"ק אלכסנדראווא /
פלך ווארשויא שנת מט"ת (= 1889) ... הקטן דוד (פאהן?)

Die beiden letzten Worte sind Unterschrift.

Die Approbation enthält Lob des Verfassers und des Werkes.

Auf fol. 3^v: לוח המפתח: Inhaltsangabe der 18 Predigten, mit Seitenangabe.

Auf fol. 4^v: הקדמה / להרב המחבר, über seine Herkunft und Person; abgeschlossen am Dienstag vor dem Sabbat des Wochenabschnittes Ha'azīnū:

יום ג לסדר האזינו השמים ואדברה; vermutlich im Jahre 5649 (= 1889), in dem die Approbation erteilt wurde (siehe ob.).

:(fol. 5^r)A

דרוש א' / איתא בגמרא הקדושה גדולה הכנסת אורחים יותר מקבלת פני השכינה

:(fol. 38^r)E

ואת השלשה אשר אמר / עקבי' כי זה בלא זה לא יכול הארץ לעשות תשובה /
נזכה כולנו לראות בנחמת ציון ובבנין ירושלים / כמהרה בימינו ובא לציון
גואל ונאמר אמן

Die Homilien waren ursprünglich zum Zweck der Edition abgefaßt, wie aus der Approbation hervorgeht, wo es heißt (fol. 2^r):

וכל אחד מכם יקח לכל הפחות שני עקוצמפלורים מספר הזה כאשר יצא מבית הדפוס
בקרוב.

Später entschloß sich der Verfasser, die Hs. dem Baron Rothschild in Frankfurt am Main zu überreichen.

244

Ms. hebr. oct. 236

38 fol., zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Pappeinband; aufbewahrt in Pappkarton. Unbeschrieben: fol. 9^v, 19^v, 20^v, 23^v.

16: 20 cm (ca. 14: ca. 17 cm); Zl. var. - Deutsche Quadratschrift auf Papier, 18.-19. Jh.

Kein Titel

Drei (von uns mit I, II und III bezeichneten) in arabischer Sprache geschriebene Abhandlungen über die hebr. Grammatik. Alle drei Abhandlungen sind Fragmente,

alle drei kopiert aus Hss. der Bodleiana (Oxford). I und II linksläufig, III rechtsläufig, so daß sich II und III in der Mitte der Hs. treffen.

I = fol. 1^r - 8^v; II = fol. 10^r - 18^v; III = fol. 21^r - 38^v.

I

Kitāb al-uṣūl (ספר השרשים) des Abulwalid Merwān ibn Ġanāḥ (= R.Jōnā), lebte in der 1. Hälfte des 11. Jh.s. Über Verf. und Werk: WILHELM BACHER, Die hebr. Sprachwissenschaft vom 10. bis zum 16. Jahrhundert, Wiederabdruck (der Originalausg. Trier 1892) in: Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science, Series III: Studies in the History of Linguistics, Vol.4, Amsterdam 1974, S. 170ff.

Unser Fragment ist eine Teil-Kopie der Oxforder Hs. Poc. 133, Kat. NEUBAUER, Bodl. 1461.

Wissenschaftliche Ed. des Werkes durch AD. NEUBAUER, The Book of Hebrew Roots, Oxford 1873-1875, aufgrund der oben genannten (einzig kompletten) Oxforder Hs. und einiger anderer (nicht kompletter) Hs.: Rouen, Stadtbibl. und Kat. NEUBAUER, Bodl. 1462.

Unser Fragment beginnt (fol. 1^r): אֵל־אֱלֹהִים וְאֵל־בָּא. Dieser Beginn findet sich in der Ed. NEUBAUER erst S. 15 unt.

II

Risāla des Jehūdā ibn Qoreiš, lebte Ende des 9. und Anfang des 10. Jh.s. Über Verf. und Werk: BACHER, a.a.O., S.142ff.

Unser Fragment ist eine Teil-Kopie der Oxforder Hs. Hunt. 573, Kat. NEUBAUER, Bodl. 1448.

Wissenschaftliche Ed. des Werkes, aufgrund der oben genannten Oxforder Hs.: R.Jehuda ben Koreisch, Epistola de studii Targum utilitate ... ediderunt J.J.L.BARGES et D.B.GOLDBERG, Paris 1857. Wie auf dem Titelblatt dieser Ed. vermerkt wird, ist die oben genannte Oxforder Hs. ein Unikum.

In unserem Fragment sind dem Kopisten Seiten durcheinander geraten. Fol. 14^v, Z.2:

בִּבְטָלוּ הַטַּחְנוֹת / (Ecch. 12,3) תְּרַגְמוּ חֲשֵׁבִיתוֹ שְׂאוֹר (Ex. 12,15) תְּבַטְלוּן ...

(Stellennachweis von uns zugefügt).

Dieser Text findet sich in der Ed. BARGES-GOLDBERG auf S. 9, Z. 7ff.

III.

Grammatikalische Abhandlung des Jehūdā Ḥajjūğ, lebte Ende des 10. und Anfang des 11. Jh.s. Über Verf. und Werk s. BACHER, a.a.O., S. 161ff.; L.PRIJS, Die grammatikalische Terminologie des Abraham ibn Esra, Basel 1950, s. 1ff.

Unser Fragment ist eine Teil-Kopie der Oxforder Hs. Poc. 134, Kat. NEUBAUER, Bodl. 1453.

Wissenschaftliche Ed. des Werkes, aufgrund der oben genannten Oxforder Hs.: *The Weak and Geminative Verbs in Hebrew*, by Abū Zakariya Yaḥyā ibn Dāwud of Fez, known as Ḥayūğ. The arabic text now published for the first time by MORRIS JASTROW, Leiden 1897. JASTROW benützte außer der oben genannten Oxforder Hs. auch andere Oxforder Hss. (laut Preface S. XVIIIff.).

Unser Fragment enthält Anmerkungen des Kopisten in hebr. und lateinischer Sprache, an einigen Stellen (z.B. fol. 24^r und 28^r) auch in deutscher Sprache.

Zum Ganzen: Unsere Fragmente werden in den oben genannten Edd. nicht genannt.

245

Ms. hebr. oct. 237

13 fol., in Pappumschlag aufbewahrtes Heft. Unbeschrieben: fol. 1^r, 4^v, 6^r - 7^v und 13^{rv}.

11: 17,5 cm (var.); Zl. var. - Deutsche Kursivschrift auf Papier, 19. Jh.

הזכרת נשמות

Hazkārat nešāmōt. Memorbuch für die Seelenfeier der Gemeinde Gailingen (Baden).

:(fol. 2^r)A

יזכור אלהים את נשמת הרב רבינו מאיר בר ברוך זצ"ל / מרוטנבורג עם נשמות אברהם
יצחק ויעקב שרה רבקה / רחל ולאה

:(fol. 12^r)E

ואת נשמת מורנו הרב ר' אורי שרגא הכהן שנהג רבנות פה / והעמיד תלמידים
הגונים / ... / ולעת קץ יחיו בתחיית המתים עם כל מתי ישראל אמן / הזכרת נשמות
לק"ק גאילינגן בשנת לקדושי אשר בארץ / החיים המה ל' (= 5602 = 1842)

Auf fol. 1^v ein Personenregister aufgrund des vorliegenden Memorbuches. Das Memorbuch besteht aus 3 Teilen. Teil I (fol. 2^r - 5^v) scheint in sich abgeschlossen zu sein; Teil II (fol. 8^r - 10^r) enthält Wiederholungen aus Teil I, ist aber nicht von Teil I kopiert. Teil III (fol. 10^v - Ende) gleicht dem Gailinger Memorbuch, das oben als Ms. hebr. oct. 181 beschrieben ist und bei S.SALFELD, Das Martyrologium des Nürnberger Memorbuches, Berlin 1898, S. XXXI, Nr. 26 verzeichnet ist. Es ist sicher, daß auch Teil I - II für Gailingen bestimmt war, da Šelōmō Lēwī (Spiro) in beiden Listen als Ortsrabbiner aufgeführt wird:

Fol. 3^v: יזכור ... שלמה הלוי שהי' / אב"ד בקהילתנו

Fol. 9^v: שלמה אברהם סג"ל בן להרב מוהר"ר בנימין וואלף סג"ל שהי' אב"ד
בקהילתנו ובמדינה

In der Hs. werden auch Gelehrte des 18. und 19. Jh.s erwähnt.

Ob die ganze Hs. von einer Hand stammt, ist noch zu klären.

246

Ms. hebr. oct. 238

Sammelband in 2 Teilen.

12 fol., in Pappumschlag aufbewahrtes Heft. Unbeschrieben: fol. 1^{rv} und 7^r (fol. 1^r enthält nur Kritzeleien, Zahlenadditionen u.ä.). Teil I = fol. 2^r - 6^v; Teil II = fol. 7^r - 12^r.

11: 18,5 cm (var.); Zl. var. - Deutsche Kursivschrift auf Papier, um 1815 (Teil I) und 1816 (Teil II).

I.

Kein Titel

Rezepte, auch abergläubische; auch Kochrezepte.

:(fol. 2^r)A

קח פיאלען ווארצל בפיו: אז אין יוכל אדם אחר / להריח מי ששתה יין; ווארצל הנ"ל
מוז גקייעט ווירדן

:(fol. 6^v)E

ט' קנעפף דוראן (?) געקאכט במים, הילד מיטן געוועשן פר טרייבט דיא מיט עסיר

Die letzten Worte sind zu lesen: "vertreibt die Mitesser".

Unter anderem: fol. 2^v: לזכרון; fol. 3^r: איין באהרער הרט צו מאכן; fol. 3^v:
עצם וויך צו מכין; fol. 5^r: קריגש פיאר צו מאכן; fol. 5^v: לצוד דגים; fol. 6^r:
שילך הביצה על השולחן.

II.

Kein Titel

Kaufmännische Aufzeichnungen.

:(fol. 7^v)Ü

רעכנונג איבר שפעצירייא סחורה / דאס נאך שטעהענדי (חייב?) זיין 1816
(= "Rechnung über Spezerei-Ware; die noch 1816 ausstehende Schuld".)

:(ibid.)A

שניידר בלעסיר פיר קאפע ז' צל - 7

:(fol. 12^r)E

בארוא 1 Pfund (?) פיינע קאפע 7 Pfennig Marz 17.

Auf fol. 10^v oben:

עד כאן ערב שבת קודש ט"ז תמוז תקע"ו (= 1816) הבי מיט / יוזפא גחשבנת
(= "...habe mit Joseph abgerechnet".)

Große Teile des Textes von Teil II sind durchgestrichen.

Auf fol. 12^v (nicht mehr zum Teil II gehörig) unklarer Text, jüdisch-deutsch, von
 יהודה בר אברהם סג"ל; unter anderem:

איך מוז ... אונטער גין ... וויא קרח ... איך הבי מיך ער שלאגן

Die Schrift der beiden Teile ist die gleiche; der zweite Teil wurde 1816 geschrieben (siehe ob.), der erste Teil also (vom gleichen Schreiber) vor dieser Zeit.

Zwei Beigaben liegen der Hs. bei. Die eine beginnt **שלום לכמר יוסב יצ"ו**, geschrieben von **יהודה בר שמשון הכהן ז"ל מבאריגסין**. Mit **באריגסין** ist gemeint: Burgsinn in Unterfranken; zu diesem Ort vgl. Pinkas Hakehillot, Encyclopaedia of Jewish Communities from their Foundation till after the Holocaust. Germany - Bavaria (hebr.); ed. Dr. Baruch ZVI OPHIR, Yad Vashem, Jerusalem 1972, S. 426, s.v. **בורגסין**. Diese Beilage enthält kaufmännische Aufzeichnungen. Auch die andere Beilage - datiert 30. August 1820 - enthält kaufmännische Aufzeichnungen.

247

Ms. hebr. oct. 239

114 fol. in Ledereinband mit Blindpressung; in Pappumschlag aufbewahrt. Einband durch Wurmfraß beschädigt. Unbeschrieben: fol. 86^v.

11,5: 16,5 cm (8: 12 cm); Zl. var. - Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Jemenitische Quadratschrift auf orientalischem Papier, 17. - 18. Jh. - Auf fol. 1^r Besitzeintrag:
הדא אלסדור חק יוסף ו' / הארון אל כהן יצ"ו הקורא / בו ישמח וגונבו ימח ועי"ב;
 gleicher Besitzer wie Ms. hebr. oct. 189, s. oben. Die Abkürzung **ועי"ב** ist aufzulösen: **יי בשלום**;
ועם; s. Ms. hebr. oct. 243, Besitzeintrag.

תכלאל

Tikla' l. Jemenitisches Gebetbuch mit liturgischen Anweisungen.

:(fol. 1^r)A

סדר ערב ראש השנה / מנהג ארץ ישראל להתאסף בערב ר"ה בבהכ"נ
להתרת נדרים / ושבועות

:(fol. 114^v)E

והללויה זמרי למלכך וכו' / ומחזירין ס"ת להיכל ... ומתפללין תפלת / מוסף ופטום
... הקטרת

Das Gebetbuch enthält die Liturgie für Rōš ha-šānā (fol. 1^r - 19^v), Jōm kippūr (fol. 19^v - 52^r) und Sukkōt (fol. 87^r - Ende). Auf fol. 52^v - 72^r Bußgebete für Roš ha-šānā und Jōm kippūr, auf fol. 72^r - 86^r Bußgebete für עשרת ימי תשובה.

Auf fol. 22^r, vor Kōl nidrē:
 ואח"כ מוציא שלשה ספרי תורה היותר מובהקים ומוגהים להתרת / נדרים ומניחן על התיבה

Auf fol. 35^r - 48^r, also zur Jōm Kippūr-Liturgie gehörig, die bekannte Hymne כתר ה' מי יבא des Šelōmō ibn Gabīrōl. Diese Hymne ist zwischen dem Abschnitt עד תכונתך und dem Abschnitt מי יעשה כמעשיך unterbrochen durch ein Einschiebsel (fol. 41^v), mit der Überschrift:

תוספתא לרבי זכריא (!) בכמ"ר / סעדיה אלצאחרי זלה"ה
 וי"י מי יגיע עד תכלית חכמתך. Dieses Einschiebsel ist verzeichnet bei DAVIDSON, Thes., Bd. I, S. 43, Nr. 897.

Die Liturgie der Hs. entspricht im wesentlichen derjenigen der Ed.
 יוסף קאפח, Jer. 5712 (= 1952). תכלאל שיבת ציון

248

Ms. hebr. oct. 240

37 fol., zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Pappeinband.

12: 17 cm (8: 12 cm); 10 Zl. - Italienische Quadratschrift auf Papier, 18. - 19. Jh.

[סדר הושענות]

Sēder hōša'nōt. Gebete für den siebten Tag des Laubhüttenfestes, nach sizilianischem Ritus. Zur Gebets-Gattung der Hōša'nōt s. ELBOGEN, Jüd. Gottesdienst, S. 219f.

:(fol. 7^r)A
 הושענא למענך אלהינו

:(fol. 37^v)E
 תודיעני / אורח חיים שבע שמחות / את פניך נעימות בימיך / נצח / כהושעת אלים וכו'

Fol. 1 - 6 enthalten ebenfalls die Hōša'nōt-Gebete; sie sind einem (in Livorno?) gedrucktem Gebetbuch entnommen und der Hs. beigefügt (hebr. Blattzahl קלז - קמב). Der handschriftliche Teil beginnt auf fol. 7^r.

Auf למענך אדיר אדירים folgt למענך דורשנו (fol. 7^r); dies entspricht dem sizilianischem Ritus; s. DAVIDSON, Thes., Bd. III, S. 53, Nr. 1161.

249

Ms. hebr. oct. 241

31 fol. in Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 12^v, 25^f bis Ende.

13: 17 cm (12: 14 cm); 15 Zl. - Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Italienische Quadrat- (fol. 1 - 13) und Mašqeqšchrift (fol. 14 - Ende) auf Papier, 18./19. Jh.

הלכות שחיטה

Hilkōt Šehiṭā (so laut Ü). Vorschriften zum rituellen Schlachten (Schächten).

:(fol. 1^r)Ü
הלכות שחיטה

:(ibid.)A
קיימא לן דהלכות שחיטה הם הלכה למשה מסיני ואסמכי / רבנן אקרא:

:(fol. 24^v)E
י"ב בועות הם המטריפין את הבהמה / א' בועה בשיפולי: ... י"ב בועה הניכרת מעבר לעבר / ת"ו ש"ל ב"ע

Die Vorschriften sind in 12 Abschnitte eingeteilt (fol. 1^f - 12^f). Dann folgt דרך שחיטה בקצרה auf fol. 13^v und סדר הלכות בדיקה auf fol. 14^f - Ende. Der richtige Titel wäre הלכות שחיטה ובדיקה. Auf fol. 16^v, Zeile 6:

והרב פר"ח פסק דאין להכשיר [באונות הדבוקות זו לזו] / אלא ע"י שיעור סדק כטרפא דאסא

Der Text in eckigen Klammern ist von uns zum Verständnis des Zusammenhangs hinzugefügt. Mit der Abkürzung פר"ח ist gemeint das Werk פרי חדש des Rabbi Hizqijā Da Silva (geb. Livorno 1659, gest. Jerusalem 1695). Da dieses Werk 1692 (in Amsterdam) erschien, ist dieses Datum der Terminus post quam für die Abfassung unseres Werkes. Im wesentlichen gleicht unser Werk den vielen Werken שחיטות ובדיקות, die bei BENJOCAB, Thes., S. 570, Nr. 385 aufgezählt sind.

250

Ms. hebr. oct. 242

4 fol. in Pappeinband; vorne und hinten zusätzlich je 1 Papierschutzblatt. Unbeschrieben: fol. 1^v.

12: 16,5 cm (9: 14 cm); Zl. var. - Deutsche Quadratschrift auf Pergament, geschrieben im Jahre 1843.

ברכת הלבנה

Birkat ha-lebānā. Liturgie anlässlich des Erscheinens des Neumondes; mit Anweisungen.

:(fol. 1^r)Tbl

ברכת הלבנה: / לפרט / קומי אורי כי בא אורך (= 1843 = 1603 =)

:(fol. 2^r)A

הללויה הללו את א/ד/נ/י (sic) מן / השמים הללוהו / במרומים (= Ps. 148)

:(fol. 4^v)E

למנצח בנגינות מזמור שיר ... ויראו אותו כל אפסי ארץ (= Ps. 66)

251

Ms. hebr. oct. 243

115 fol. in Ledereinband; in Pappumschlag aufbewahrt. Unbeschrieben: fol. 1^v, 50^v, 55^v, 86^v, 99^v, 114^v bis Ende. Es fehlen Bll. zwischen fol. 36 - 37 und 69 - 70; von fol. 50 nur Reststück vorhanden; fol. 49 - 53 durch Wurmfraß beschädigt.

11: 16 cm (7: 12,5 cm); Zl. var. - Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Jemenitische Quadratschrift auf orientalischem Papier, 18. (?) Jh. - Auf fol. 1^r Besitzeintrag:

הדא אלסדור חק / סאלם אבן יוסף טיבי / אלדי יסתערה ומא / ירדה ארור /
יהיה ביום ובלילה / ועם יי בשלום

תכלאל

Tikla'l. Jemenitisches Gebetbuch mit liturgischen Anweisungen.

:(fol. 2^{1r})A

שיר השירים

Cant. canticorum, Einleitung der Freitagabend-Liturgie.

:(fol. 114^r)E

והוא שביקש משיח אלהי יעקב / ונעים זמירות ישראל אחת שאלתי מאת יי' אותה /
 אבקש שבתי בבית יי' כל ימי חיי לחזות / בנועם יי' ולבקר בהיכלו. כן יאמר / רחום.
 שושר"ש תושלב"ע

Dieses Ende der Hs. ist gleichzeitig Ende von סדר עבודה für den Versöhnungstag.

Die defekte Hs. enthält:

Fol. 2^r - 30^v: Cant canticorum mit Targum und Raschikommentar.

Fol. 31^r - 36^v: Liturgie für Freitagabend.

Fol. 36^v: ... ס' אברהם מימין חזק / אל מסתתר בשפריר חביון ...; vgl. DAVIDSON, Thes., I, S. 177, Nr. 3837.

Fol. 37^r - 50^r: die Pesach-Haggada, am Anfang defekt.

Fol. 51^r - 55^r: Threni, mit dem Klagelied אז בבית שביינו.

Fol. 56^r - 61^v: תפלת ראש השנה, nur Pijutteile.

Fol. 62^r - 69^v: יום הכפורים, bricht ab bei Strophe 2 von רומה אלהים שמך לקדש
 סדר סליחות לכפורים: ואני ברוב; בשם אלהי אברהם;
 שלומי עליון; רומה אלהים שמך לקדש

Fol. 70^r - 86^r: סדר עבודה (mit Rešūt des Ibn Gabirol: ארוממך, beginnend fol. 70^r).

Fol. 87^r - 91^v: תקון, wie in תכלאל שיבת ציון von יוסף קאפח, Jerusalem 5712 (1952), Teil I, S. 225-229.

Fol. 91^v - 99^r: Mišnajjōt des Traktates Jōmā; gehört eigentlich nach סדר עבודה, also an das Ende der Hs.

Fol. 100^r - 109^r: כתר מלכות von Ibn Gabirol.

Fol. 109^r - Ende: Nochmals סדר עבודה, diesmal nach Fassung des Abraham ibn Esra, mit Überschrift והוא קול לאברהם בן עזרא זכר צדיק לברכה; vgl. DAVIDSON, Thes., Bd. I, S. 107, Nr. 2267 und S. 256, Nr. 5607. Ibn Esras Fassung des סדר עבודה wurde ediert von DANIEL GOLDSCHMIDT, unter dem Titel

סדר עבודת יום הכפורים לר' אברהם אבן עזרא
 in: ספר אדם-נח, זכרון לר' אדם-נח ד"ר בראון ז"ל, Jerusalem 1970, S. 301-314, aufgrund von 3 Drucken und 5 Handschriften. Unter den 5 Hss. befinden sich 2 Tikla'l-Hss., beide aus den Beständen der Hebrew University Library, Jerusalem.

Unsere Hs. wird von GOLDSCHMIDT nicht erwähnt. Neuerdings erschien eine weitere Ed. von Ibn Esras סדר עבודה in: The religious poems of Abraham ibn Ezra, Critical edition with introduction and commentary (Publication of the Israel Academy of Science and Humanities, Section of Humanities), by ISRAEL LEVIN, Vol. II, Jerusalem 1980, S. 87 - 103, aufgrund von 3 Drucken und 8 Hss.

AUCH LEVIN erwähnt unsere Hs. n i c h t. (Er erwähnt übrigens auch nicht die Ed. von GOLDSCHMIDT).

Auf fol. 56^v, zum Morgengebet von Rōš ha-šānā, heißt es:

משכימים ... ומברכין הברכות כסדר / ואח"כ תוקעים ל' קולות באור השחר או קודם
ואח"כ אומ' / שופט כל הארץ ואותה במשפט יעמיד

Vgl. Ms. hebr. oct. 239

252

Ms. hebr. oct. 244

Sammelband in 2 Teilen.

118 fol. in Pappereinband (Pappeinband mit Blumen in Viereck koloriert). Unbeschrieben: fol. 64^v, 118^r. Hebr. Folierung: ט"ד - א (= fol. 1 - 64), dann wieder ג"ג - א (= fol. 65 - 117). Teil I = fol. 1 - 64^r; Teil II = fol. 65 - Ende.

11:16 cm (9: 11 cm); 18 Zl. - Kustoden auf sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Italienische Kursivschrift auf Papier, 18. Jh. - Fol. 1^r: Umrahmtes Tbl. - Auf fol. 117^v:

הצעיר הכותב אברהם מיכאל פונטאגילה / פיומצולה (פיורנצולה ?) ביום ב' י"ג לחדש
אדר ראשון שנת / מהרה ירוץ דברו לפ"ק (= 5556 = 1796)

Das Werk wurde also geschrieben am Montag, 13. Adar I 1796, in (? פיורנצולה) (פיורנצולה ?) von einem Schreiber namens Abrāhām Mikā'el Pontagila. (Statt פונטאגילה evtl. פונטאנילה = Pontanela).

I.

(ספר) מקוה ישראל

(Sēfer) Miqwē Jiśrā'el. Über die zehn Stämme Israels und über die Erlösung. Das spanisch geschriebene Werk des Menašše ben Jiśrā'el (1604 - 1654), ins Hebräische übersetzt von Eljāqīm ben Ja'aqōb ḥazzān, aus Amsterdam.

Tbl (fol. 1^r): (ספר) / מקוה ישראל ... נדפס באמשטרדם בשנת א'ת"ף א'ת"ף יעקב

(1582 = 342 =) כלך לפ"ק

Abschrift der Edition Amsterdam 1698. Das Jahr müßte mit 458 (= 1698) angegeben sein (vgl. BENJACOB, Thes., S. 365, Nr. 2111). Der Irrtum rührt daher, daß auf dem Tbl der Vorlage (Druck Amsterdam 1698) die Jahreszahl nur durch den Vers Micha 2,12 angedeutet ist: אסף אאסוף יעקב כלך. Die Buchstaben, deren Zahlenwert zusammengerechnet das Jahr des Erscheinens ergeben, sind dort nicht besonders hervorgehoben. Der Schreiber glaubte irrtümlich, die von ihm in den 4 Worten hervorgehobenen 10 Buchstaben ergäben das Erscheinungsjahr (nach Worten aufgeteilt: 141 + 61 + 70 + 70 = 342 = 1582), während in Wirklichkeit die im folgenden von uns mit Punkten versehenen Buchstaben das Erscheinungsjahr ergeben: אסף אאסוף יעקב כלך
(also: 141 + 67 + 180 + 70 = 458 = 1698).

Als Übersetzer ist auf dem Tbl der Ed. Amsterdam 1698 angegeben: חזן בק"ק אמסטרדם אליקים בהר"ר יעקב ש"ץ זצ"ל חזן בק"ק אמסטרדם (daher wohl auch die Wahl des Verses Micha 2,12 - in dem der Name יעקב vorkommt - als Hinweis auf das Erscheinungsjahr).

:(fol. 2^r)A

הקדמה / בעזרת שוכן רומה / על משכבי בלילה

:(fol. 64^r)E

לוח ספרים ... תושלב"ע

Entspricht im Wortlaut dem Anfang (fol. 1^v) bzw. dem Ende (fol. 66^v) der Ed. 1698.

II.

מסעות של רבי בנימין הרופא ז"ל

Massā'ōt šel rabbi Binjāmīn ha-rōfē z.l. - Reisebeschreibung des Binjāmīn von Tudela (um 1170).

:(fol. 65^r)Ü

מסעות של רבי בנימין הרופא ז"ל / שנסע בג' חלקי העולם, ... והביאו לדפוס התורני ר' אליקים בהר"ר יעקב / ש"ץ חזן באמסטרדם: נדפס באמסטרדם א"ע / בשנת נח"ת (1698 = 458 =) לזה מזה לפ"ק בסיוע ...

:(ibid.)A

זה הספר מחובר בדברים שספר איש א' מארץ נאווארא ושמור ר' בנימין בר' יונה
מטודיל"ה זצ"ל

:(fol. 117^r)E

מקרא שכתוב ושב וקבצך מכל / העמים אשר הפיצך ה' אלקיך (sic) שמה / אכ"ר /
ת"ו ש"ל ב"ע / בנל"ך ואע"י

Entspricht im Wortlaut der Überschrift (fol. 1^r), dem Anfang (ibid.), bzw. dem Ende (fol. 26^v) des 2. Teiles der Ed. 1698.

Auch dieser Teil ist also eine Abschrift der Ed. Amsterdam 1698; vgl. auch BENJACOB, Thes., S. 346, Nr. 1622.

Beide Werke sind 1698 in Amsterdam erschienen (vgl. auch BENJACOB, Thes., S. 366, Nr. 2112); aus diesem Grunde wurden beide Werke vom Abschreiber in einem Kodex zusammengefaßt.

Der Erstdruck des von Eljāqīm ben Ja'aqōb übersetzten Werkes **מקוה ישראל** erschien (in span. Sprache) 1650 in Amsterdam (noch zu Lebzeiten des Verfassers); der Erstdruck des vom genannten Eljāqīm edierten Werkes **מסעות וגו'** erschien 1543 in Konstantinopel.

253

Ms. hebr. oct. 245

Sammelband in 5 Teilen.

26 fol. in (mit Verzierungen koloriertem) Pappeinband; zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt.
Unbeschrieben: fol. 1^v - 3^v, 26^v.

Teil I = fol. 4^r - 13^v; Teil II = fol. 14^r; Teil III = 14^v - 23^v; Teil IV = fol. 24^v - 25^r; Teil V = fol. 25^v - 26^r.

10: 15 cm (7,5: 11 cm); ca. 23 Zl. - Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Spanische Maßquetschrift auf Papier, 15./16. Jh. - Fol. 1^r verziertes Tbl (von CARMOLY). Auf diesem Tbl:
אליקים כרמולי und : E.de Carmoly.

I.

שאלות ותשובות בפרשת בראשית

Še' ēlōt u-tešūbōt be-parašat berēšit. Fragen und Antworten über den Anfang des Buches Genesis.

:(fol. 4^r)Ü

שאלות ותשובות בפרשת בראשית

:(ibid.)A

שאלני אחד מאוהבי מהו שכל אנשי העולם אומרי' על / כתבי הקדש שהם כ"ד ספרים

:(fol. 13^v)E

וזהו מה שרמו / בתחלת הענין והכח הנסתר י"ת ברא שלשתן ... ע"כ

Die erste Frage hat eigentlich nichts mit Genesis zu tun. Die mit Genesis verbundenen Fragen, insgesamt 23, beginnen mit שאל אדם ח"י (= חכם) bzw. (ישראלי?) bzw. השיב שומר אמונים. Das Ende dieser Gruppe lautet (fol. 12^r):

כשאמר הכתוב בצלמו הרי הקב"ה בכלל .. ע"כ מצאתי מנוסח זה ונחזור לענין בראשית ע"ד / הקבלה ... אמ' חכמי המחקר בראשית ברא ... ידוע הוא כי המציאות נחלקו לג' חלקים, מלאכים, גלגלים, / שפלים, והכח הנסתר ברא שלשתן

Auf fol. 12^v:

ובעל הצרור (= צרור המור?) פי' שנוכל להוציא / מזאת הפרש' ב' דברים

II.

ארבעה קניינים

Arbā'ā qinjānīm. Kabbalistisches.

:(fol. 14^r)A

מצאתי בספר ארבע' קניינים / כי כשתכתו' שני שמות העצם זה למעלה מזה ... שני אותיו ראשונות של זה וב' אותיות של זה כאשר / תחבר אותם יעלה מהם אהיה

:(ibid.)E

ונשתמש לשון הקדש בזה השם בכל שם אדנות ... והוא יתברך יורה

Dieses Werk **ארבעה קניינים** ist, soweit wir feststellen konnten, nicht identisch mit dem von Jehūdā ben Šelōmō Campanton (14. Jh.) verfaßten Werk gleichen Titels, teilweise ediert und ins Englische übersetzt von E.H.GOLOMB, Philadelphia 1930.

III.

[פי' ספר יצירה]

Pērūš sēfer Ješīrā. Kommentar zum Buch Ješīrā (der ältesten kabbalistischen Schrift, vielleicht aus talmudischer Zeit).

:(fol. 14^v)A

אמר הכותב ראיתי לכתו' בכאן ל"ב נתיבות / פליאות החכמה בדרך פרט ואח"כ / בדרך כלל...נתחיל ונאמ' אלו הן נתיבות החכמה משורש / נתיבות העולם הנאחזי' באור פנימי, פנימי מפנימי ...

:(fol. 23^v)E

אלה הם ל"ב / נתיבות חכמה שהבינה מקבלת מהם ... התו' התחילה בבי"ת והשלימה בלמ"ד והם ל"ב וע"כ נק' תפארת ישראל ל"ב ... ושאלו במתיבתא / דרקיעא למה התחילה התו' בבי"ת ... יש לך לדעת כי כל השמות שנשתמשו / בתורה בעלי העבודה(?) כלם כלולים במלת אלקים ... ע"כ

Die Hs. kommentiert nur die **ל"ב נתיבות**. Dieser Kommentar ist nicht identisch mit einem der in der Edition Lemberg befindlichen Kommentare. Über Ješīrā-Kommentare siehe u.a.: BENJACOB, Thes., S. 465/466, Nr. 315 - 334; SCHOLEM-JOEL, Cat., Index s.v.; SLATKINE, S. 231 - 232, Nr. 315 - 334.

IV.

סוד המנורה וז' נרותיה

Sōd ha-menōrā we-šib'at nērōtēhā. Mystisches über die Symbolik der Menora und ihrer sieben Lichter.

:(fol. 24^v)Ü

סוד המנורה וז' נרותיה

:(ibid.)A

ראיתי למקובלים בה / דעות חלוקות יש מי שאומר / שהמנורה תרמוז
לששה קצות עם הכינה:(fol. 25^v)Eונאמ' אך טוב לישראל ואך בגמ' אהיה תרבע / אהיה הוא קנא כי
יהוה אלהיך אל קנא ..

Dann Vermerk von anderer Hand: בדף אחר

V.

אלקנה (= הקנה ?)

Elqānā (= Ha-qānā ?). Kabbalistisches. Auszug aus ספר הקנה.

:(fol. 25^v)A

אלקנא ... ולמה נק' אברהם, א"ל אברהם התחתון במדת החסד / נהג עצמו

:(fol. 26^r)E

המתן ותשמע וזהו צורתו והבין ... ע"כ

Es folgt die צורה, auf die hingewiesen wurde:

יהוה	אבר מה
אדני	יצחק
יאי	
אהיה	יעקב

Dann folgt:

ועתה יש לך לדעת א' מאברהם י' מיצחק י' מיעקב קרי כאן אהיה ... שבזמן שיעקב
מלא יאמר לאהיה פקח / עיניך וראה ואז יגאל ישראל ... אוי"ר ...

In Ed. Koretz 1784 des ספר הקנה (s. BENJACOB, Thes., S. 530, Nr. 404 und FRIEDBERG, Bēt 'ēqed II, S. 914, Nr. 903) findet sich unser Text, incl. der graphischen Darstellung, mit kleinen Varianten auf fol. 16^r Sp.1. Zum Werk ספר הקנה (entstanden 14. Jh., Verf. unbekannt) s. EJ, Bd. X, S. 733f., s.v. Kanah, book of. Vgl. noch SLATKINE, S. 275, Nr. 404.

Auf dem Buchrücken: ראב"ד קבלה; zu ראב"ד s. unten (zu fol. 24^r).

Gemeinsames Titelblatt von CARMOLY, auf fol. 1^r:

שאלות ותשובות בפרשת בראשית / מספר ארבע קניינים / ל"ב נתיבות חכמה / תשובת
הראב"ד סוד המנורה

Außer den erwähnten fünf Teilen sind noch einige kleinere vorhanden:

Fol. 23^v - 24^r: Kommentar zu einer Soharstelle im Abschnitt ויגש (Ed. Mantua 1558 -
1560 Bl. 205b):

:(fol. 23^v)A

ספר הזוהר בפרשת ויגש תנינן אין מפסיקין בין / גאולה לתפלה

:(fol. 24^r)E

ולכך הוא ראוי שיניח של / ראש בתיק עד שיניח תפלין של יד בידו ...

Fol. 24^r: Kabbalistisches:

:(fol. 24^r)A

שאלו מהראב"ד ז"ל למה אנו מסדרין באמת ויציב ט"ו וזין

:(ibid.)E

והוא הו"ו שהוא קו האמצעי ... ע"כ

Mit ראב"ד ist gemeint: Abrāhām ben Dāwīd aus Posquières, Talmudist, um 1125-
1198. Dieses Responsum findet sich nicht in der Gesamt-Edition der Responzen des
ראב"ד, besorgt von Jōsēf Kafah (קאפח), Jerusalem 1964.

Fol. 25^r: Ebenfalls Kabbalistisches:

:(fol. 25^r)A

ואל משה אמר עלה אל יהוה ... אז"ל מטטרון / הוא שאמ' למשה עלה

:(ibid.)E

זהו / הסוד במטטרון ע"כ

254

Ms. hebr. oct. 246

32 fol. in Pergamenteinband. Unbeschrieben: fol. 1^{rv}, 32^{rv}.

10: 14 cm (ca. 9: ca. 13 cm); 16 Zl. - Italienische Quadratschrift auf Papier, 18./ 19. Jh.

[תיקון ליל שבועות ?]

Tiqqūn lēl šābū'ōt? Bibeltex te zur Rezitation in der Nacht des Wochenfestes.

:(fol. 2^r)A

(Gen. 49,8) ב"ה / יהודה אתה יודוך אחיך

:(fol. 31^v)E

על הרי בשמים (Ct., Ende)

Der Text besteht aus zwei Gruppen; jede enthält Teile aus dem Pentateuch, den Propheten und den Hagiographen. Nach der ersten Gruppe, auf fol. 16^r:

ובחצי הלילה האחרונה יעתיקו עצמן לענין עצומן של נס: / בראשית ברא ...

... ובחצי הלילה האחרונה יעתיקו עצמן לענין עצומן של נס: / בראשית ברא ...

Zum Brauch dieser Rezitation in der Nacht des Wochenfestes vgl. EJ, Bd. XIV, S. 1322, s.v. Shavuot; auch: Bd. II, S. 635, s.v. Alkabez, Solomon.

255

Ms. hebr. oct. 247

49 fol. in Pappeinband mit Lederrücken; zusätzlich vorne und hinten je 2 Schutzblätter (Verso-Seite des vorderen zweiten Schutzblattes ist mit Notizen beschrieben). Unbeschrieben: fol. 1^v; 17^v.

10: 14,5 cm (7,5: 11 cm); ca. 26 Zl. - Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Italienische (?) Kursivschrift auf Papier, ca. 16. Jh. - Fol. 1 ist ein eingesetztes Blatt, auf dessen Recto-Seite: Tbl mit Saurierskelett auf einem Steinsockel.

[פירוש מסכת ברכות]

Pērūš masseket berākōt. Kommentar zum Traktat Berākōt des Talmuds. Verfaßt von Jōsēf Almosnino. Bei diesem Jōsēf aus der weit verbreiteten Gelehrtenfamilie Almosnino könnte es sich handeln um Jōsēf ben Abrāhām Almosnino, der sich 1492 aus den Fängen der spanischen Inquisition nach Saloniki retten konnte. (vgl. über ihn EJ, Bd. II, S. 667ff., s.v. Almosnino).

(fol. 1^r)Tbl (von Carmoly)
פירוש / מסכת ברכות / לה"ר יוסף אלמושנינו

(fol. 2^r)Ü
ברכות פ"א

Dann von anderer Hand: ... לכמוה"ר יוסף אלמושנינו ז"ל

(ibid.)A
דף י' ע"א גמ' א"ר שימי בר עוקבא וכו' הוה מסדר אגדתא ... ופירש"י
דס"ל דבעי מאי שנא / קרביים דנקט .. (2 Punkte in der Hs.)
ונר' דק"ל דקרביים אינם בני (קלוע ?) כי אין בהם דעה

(fol. 48^v)E
גמ' א"ר יוחנן אין הקב"ה נותן חכמה וכו' (ברכות נה, א) י"ל א' אם יש באדם
חכמה / אין צריך נתינה ... ועי"ל דיהיב / חכמתא היא ראייה לראיה שנית ...
ומר אמר חדא ומא אמר / חדא ולא פליגי ...

Aus der Hs. geht nicht hervor, ob sie defekt ist. Verf. zitiert häufig seinen Vater: פי' א"א ז"ל. Die Korrektur auf fol. 6^r beweist, daß die Hs. eine Abschrift ist. Fol. 49 ist ein Blatt aus einem (in Livorno?) gedruckten Gebetbuch, und zwar fol. פזמונים של פסח (= 208) des Gebetbuches, mit Überschrift:

256

Ms. hebr. oct. 248

79 fol. in Pappeinband mit Lederrücken. Unbeschrieben: fol. 1^v - 3^r, 5^r - 6^r, 7^v - 8^r, 10^r - 11^r, 12^v - 13^r, 18^v, 19^r, 20^r, 21^v, 22^r, 25^r, 26^r, 27^v - 30^r, 32^v, 33^r, 39^v - 41^v, 43^r, 44^v, 46^v, 47^v, 49^v - 50^r, 51^r, 52^v - 54^r, 55^v - Ende.

11: 15 cm (var.); Zl. var. - Italienische Maßquetschrift auf Papier, 19. Jh. - Kopiert von dem Autograph des Verfassers und mit einigen Ergänzungen versehen von Mardokai Šemū' ēl Ghironi (1799 - 1852), dem Urenkel des Verfassers. (Über Ghironi s. EJ, Bd. VII, S. 548, s.v. Ghironi).

מתורגמן קטן

Meturgemān qāṭān. Theologisch-philosophisches Wörterverzeichnis, hebräisch-italienisch; nach dem hebr. Alphabet geordnet. Verfaßt von Šemū'ēl Kōhēn Šedeq aus Padua, lebte im 18. Jh.

:(fol. 1^r)Tbl

מתורגמן קטן / והוא פירוש איזה מלות זרות שבאו בספרי חוקרי / וחכמי
 אומתינו הישראלית, הלא המה הרב הגדול / רבינו סעדיה גאון בספר האמונות,
 החכם החסיד / רבינו בחיי בר יוסף בספר חובת הלבבות, הרב הגדול / המופלא
 רבינו יאודה הלוי בספר הכוזרי, הנשר הגדול / הגאון הרמב"ם בס' המורה,
 החכם הכולל ר' חסדאי [קרשקש] ז"ל / בספר אור ה', הרב המובהק הר"ר יוסף
 אלבו בספר / העיקרים ורבים כמותם ... פעולת ... החכם החוקר הרופא
 המופלא / הפילוסוף האלדי התורני הכולל / כמהר"ר שמואל כהן צדק / זצוק"ל /
 אשר זרח בק"ק פאדובה יע"א / זה מאה שנה, הוא היה אבי / נזר החסידים
 והקדושים מ"ר זקני / כמהר"ר אברהם ישראל חי זצ"ל / ואני הצעיר נכדו
 מרדכי שמואל גירונדי העתקתי / מכתבת יד החכם המחבר להיותם לי למזכרת: /
 והוספתי בהם איזה עניינים לשלמות מלאכה: / אי"הנ אי"הנ (= אנא י"י הושיעה
 נא אנא י"י הצליחה נא)

:(fol. 3^v)A

ב"ה אות האלף / אחדות - unità

:(fol. 55^r)E

תושבת - base

Dann (ibid.): עד כאן מצאתי כתוב מאבי זקני החכם הרופא כמהר"ר שמואל
 כהן צדק זלה"ה

Unveröffentlicht; unsere Hs. ist genannt in BENJACOB, Thes., S. 389, Nr. 2614, als
 כ"י רבי מרדכי שמואל גירונדי.

257

Ms. hebr. oct. 249

10 fol., ohne Einband. Unbeschrieben: fol. 1^r; 8^v - Ende.

17: 20,5 cm / 12: 17 cm); 21 Zl. - Kustoden auf sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Deutsche
 Kursivschrift auf Papier, 19. Jh. - Datiert Marḥešwān 5573 (= 1812); Schreiber nicht genannt.

תולדות ישוע הנוצרי

Töledōt Jēšūa' ha-nōšrī. Das Leben Jesu nach jüdischen Quellen.

:(fol. 2^r)Tbl

ספר / תולדות ישוע הנוצרי

:(fol. 2^v)Ü

ספר / תולדות ישוע הנוצרי

:(ibid.)A

הנה בעת מלכות הורדוס הגרי, היה איש אחד ושמו פפוס בן יהודה והיה / לו
אשה אחת ושמה מרים

:(fol. 8^r)E

על כן אין להם חלק ונחלה בישראל ... / וה' יברך את עמו בשלום / אלה דברי
רבינו יוחנן בן זכאי בירושלים תם

Auf fol. 1^v ein Bericht des Abschreibers (unterschrieben:

(= 1812) ברלין בחודש מרחשון תקע"ג (ohne Nennung seines Namens):

כבר חשקה נפשי למצוא איזה דבר כתוב מבני עמנו על מעשה ישו הנוצרי כי כל
העם תעה באפלה. ואין איש יודע ממנו דבר קטן וגדול. מה יוכל להעיד נגד
הנוצרים ונגד ספריהם הביבל אשר מלאים כל טוב וגדולת ישו? - ויהי בשובו
ידידי גרינברג מלייפציק והראני העתקה ממחברת אשר מצא בבליאטהעק דשם ושמו
ספר תולדות ישוע הנוצרי ושמחתי מאד למצוא מקצת בקשתי ולקחתי גם לי העתקה-
והנה הספר הזה נדפס שפת עברי ולטיני בשנת ה' אלף ארבע מאות ושבעים וששה(?)
לבריאת עולם (למספרם 1705) ונמצא בבליאטהעק מלכות דלייפציק תחת הנומר G. 336

Der Schreiber schildert also, wie er zu diesem Text gekommen ist:

Ein gewisser Grünberg aus Leipzig besaß eine Kopie einer Leipziger Hs., die er, der
Schreiber, seinerseits kopieren konnte. (Unsere Hs. ist demnach die Kopie einer Kopie
der Leipziger Hs.) Die Leipziger Hs. befinde sich in der Kgl. Bibliothek dieser Stadt
unter der Signatur g. 336 und sei identisch mit der Edition des Werkes im Jahre 1705.
Gemeint ist die Ed. von Joh.Jac. Huldricus, Leiden 1705; vgl. zur Ed. SAMUEL
KRAUSS, Das Leben Jesu nach jüdischen Quellen, Berlin 1902, S. 33. Das Original-
Ms. ist in der Leipziger Bibliothek nicht mehr vorhanden. Bis zu einem gewissen Grad
kann unsere Hs. zur Kontrolle des Textes der Edition dienen.

Auf fol. 1^r: Audiatur et altera pars! (sonst unbeschrieben).

Zum Werk vgl. JOHANN MAIER, Jesus von Nazareth in der talmudischen
Überlieferung, Darmstadt 1978, S. 36; id., Geschichte der jüdischen Religion, Berlin -
New York 1972, S. 398f.

Jetzt auch: G.SCHLICHTING, Ein jüdisches Leben Jesu, Tübingen 1982.

Die Hs. lag ursprünglich bei Ms. qu. 29 als Beigabe.

42 fol. in Pergamenteinband. Hebr. Folierung: כט - ב (= fol. 3 - 30). Unbeschrieben: fol. 1^r, 2^v, 30^v - Ende.

10: 15 cm (7: 13 cm); Zl. var. - Kustoden auf sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Italienische Kursivschrift auf Papier. Geschrieben von Menähēm Padua, vom 21. Šebaṭ - 22. Siwān 5557 (= 1797), in Livorno. Auf der Außenseite des hinteren Buchdeckels: "Memorie".

סוד ה'

Söd Adōnāi. Kabbalistisches über die zehn Sefirōt.

:(fol. 2^r)Tbl

ספר / סוד ה' / לאחד קדוש מן הראשונים בנוי / לתלפיות על אדני קבלת האר"י
זלה"ה / והוא השתלשלות העולמות בעשר / ספירות הם סדורות / ... היום כ"א
שבט סדר ואתה תחזה / פה / ליורנו / יע"א / שנת / ה' איתנים מוסדי ארץ
(לפ"ג = 5557 = 1797)

:(fol. 3^r)Ü

ספר / סוד ה' / סוד ה' ליריאו ובריתו להודיעם

:(ibid.)A

סוד עשר ספירות המיוחדות בסוד האלהות / המיוחד והמפורש בסוד עשר ספירות:
עשר / לא פחות ולא יותר. בעבור כי עשר הוא כלל כל החשבונות הבאים כלם
לכלל ותכלית עשר / הנק' חשבון שלם ואשר צריך לכל דבר שלם / אע"פ שאין שם
לא עשר ולא חשבון עשר כי / אם כח אחד מיוחד המיוחד הכל

:(fol. 30^r)E

ואכל וחי לעולם וזהו סדר הסולם / אשר עולים ויורדים בו: / וחהי הגמרתו
היום כ"ב סיון שנת התקנ"ז (= 5557 = 1797) כתבתיו / אני הצעיר מנחם
פאדווה יצ"ו / תושלב"ע

Auf dem Tbl noch folgendes:

נמצא כתוב ומחובר אצל ס' התמוני / המכונה לר' ישמעאל כ"ג אבל אינו / מס'
התמונה ובלי / ספק שהוא לאחד מן הגאונים הראשונים אשר קבל מן הקודמים
לו איש מפי איש

Zum Werk התמונה ספר vgl. BANJACOB, Thes., S. 656, Nr. 625.

Der Eintrag auf dem Tbl ist insofern interessant, als das Werk ס' התמונה kurz vor der Niederschrift der Hs. erschien, nämlich Koretz 1784. Hss. des ס' התמונה sind aufgezählt bei SLATKINE, S. 322, Nr. 625.

259

Ms. hebr. oct. 251

6 fol., zusätzlich vorne und hinten je 1 mit Seide überzogenes Pergamentblatt. Ledereinband mit Goldpressung, innen mit weißer Seide gefüttert. In einem Pappkarton aufbewahrt.

12: 14,5 cm (8,5: 11 cm); 8 Zl. - Deutsche Quadratschrift auf maschinell bearbeitetem Pergament, 19. Jh. - Umrahmter Schriftspiegel.

ברכת הלבנה

Birkat ha-lebānā (auf dem Buchdeckel eingeprägt). Liturgie anlässlich Erscheinen des Neumondes.

:(fol. 1^f)A

ברכת הלבנה / הללויה הללו את יי מן / השמים

:(fol. 6^v)E

וייראו אותו כל אפסי ארץ

A = Beginn von Ps. 148, E = Ende von Ps. 67. Standard-Text, wie er sich in allen Gebetbüchern findet.

Schrift ist die gleiche wie in Ms. hebr. oct. 229, 230 und qu. 38. Vermutlich dem Baron Wilhelm von Rothschild gewidmet.

260

Ms. hebr. oct. 252

74 fol., ohne Einband, in Pappumschlag aufbewahrt. Unbeschrieben: fol. 62^v - Ende.

11: 16 cm (ca. 7: ca. 13 cm); 23 Zl. - Kustoden auf sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Italienische Kursivschrift auf Papier, 18. Jh.

אמונת חכמים

Emūnat ḥakāmīm. Verteidigung der mystischen jüdischen Traditionen gegen die Gegner der Mystik. Verfaßt von Abī'ad Šar Šālōm Basilea (ca. 1680 - 1749), Rabbiner und Kabbalist in Mantua.

:(fol. 1^r)A

אמר הח"ר אביעד שר שלום בכמהר"ר מנחם שמשון באזילה / רוב החכמות האנושיות
הן מסופקות והתחלותיהן / אצל האנשים בשם מופת אלא בכו אותן האנשים /
הקדמונים מלבם כדי לבאר כדי / לבאר (!) סבת הדברים שבעולם / השפל
ומציאותן

:(fol. 62^r)E

ובס' / הוזה (מגיד משרים (vgl. Benjacob, Thes., S. 291, Nr. 398
מבוארים כמה וכמה סתרי תורה / מסכימים אל חכמת הקבלה שבידינו / ועל הרוב
בלשון תרגום וכמה פעמי' / מזכיר ס' הזוהר הלשונוה הכותבים בו / כמו בדף
ז' עמוד ג' ואי תימא דחב דוד / בדקטל

Erstdruck Mantua 1730; seither mehrere Edd., vgl. FRIEDBERG, Bēt 'ēqed II, 80, Nr. 1977. Zum Verf. vgl. EJ, Bd. IV, S. 299, s.v. Basilea.

In unserer Hs. ist der Verf. genannt (s. oben, Anfang); der Name des Werkes ist entweder als bekannt vorausgesetzt oder (was wahrscheinlicher ist) im fehlenden Tbl genannt. Am Ende ist unsere Hs. stark defekt: sie endet mit dem Wort **בדקטל** (inmitten eines Satzes), weit vor dem Ende in den gedruckten Edd. Die leeren fol. 62^v - 74 in unserer Hs. waren gewiß für die Fortsetzung des Textes bestimmt, blieben aber aus irgendeinem Grund unbeschrieben.

Verglichen mit der Ed., enthält unsere Hs. nicht wenige *variae lectiones*, meist Flüchtigkeitsfehler des Kopisten:

Am Anfang (s. oben) liest Ed. pr. (Unterstreichungen von uns):

והתחלותיהן לא הוכרחו אצל האנשים בשום מופת

Das Ende unserer Hs. (letztes Wort **בדקטל**, s. oben) findet sich in der Ed. pr. (die im ganzen 58 Bl. umfaßt) auf Bl. 49b, Z. 17 (dort ist die Lesart **כדקטל**, mit כ).

Die unmittelbare Fortsetzung lautet in der Ed. pr.:

יתיה בחרב בני עמון דהוה מציר ביה דרקון ובהכי איתקף ההוא ע"ז כדכתיב
בזוהרא קדישא מ"מ לא חב דוד אלא בשוגג דלא אסיק אדעתיה ההוא מילתא ומשום
הכי קרי ליה נביאה חטא וכו' עכ"ל והדבר הזה הוא בפ' משפטים בזהר

Sammelband in 2 Teilen.

78 fol. in (stark beschädigtem) Pergamenteinband; in Pappumschlag aufbewahrt. Unbeschrieben: fol. 25^v - 27^v, 73^v, 75^v - Ende. Hebr. Foliierung auf fol. 1 - 24: כה - ב und auf fol. 28 - 73: מו - א. Teil I = fol. 1^r - 25^r; Teil II = fol. 28^r - Ende.

10: 14 cm (8: 10 cm); 11 Zl. - Kustoden auf sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Italienische Quadratschrift auf Papier, 18. Jh. - Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels Eintrag:

זה הספר שלי גבריאל ן' שלמה / משה יצ"ו מאנקונא יע"א
Eintrag auf dieser Seite, wonach Gabri'el angeblich der Verfasser sei, s. unten.

I.

דיני שחיטה

Dinē šehiṭā. Vorschriften zum rituellen Schlachten (Schächten). Verfaßt von Gabri'el (?) aus Ancona.

:(fol. 1^r)A

דיני שחיטה / הכל שוחטין לכתחלה ואפילו אין מכירין אותו שמוחזק לשחוט
שלא יתעלה / וגם אין יודעים בו שהוא מומחה ויודע / הלכות שחיטה מותר ליתן
לו לכתחילה / לשחוט ומותר לאכול משחיטתו שרוב / הרגילין לשחוט הם בחזקת
מומחים / ומחזקים במה דברים אמורים בשאינו / לפנינו אז מותר לאכול
משחיטתו וסומכין / על החזקה אבל אם הוא לפנינו צריך / לבדקו

:(fol. 24^r)E

ל"א כסתהו הרוח או יארע דבר אחר / שאינו יכול לכסות גורר דם הניתז ושעל /
הסכין ומכסהו בעפר למעלה ובעפר / למטה / תם

Dann Nachtrag (von gleicher Hand):

ל"ב אם הוא בספינה ואין לו עפר לכסות יתז הדם על / הבגד ויברך על כיסוי
דם ולא יאמר בעפר

Dann (bis fol. 25^r) Ergänzungen von anderer Hand, und zwar, laut Angabe des Schreibers der Ergänzungen, Auszug aus שחיטת מהר"י ווייל.

II.

דיני בדיקה

Dīnē bedīqā. Ritualien lungenkranke Schächttiere betreffend.

Verf. der gleiche wie Teil I, s. unten "Zum Ganzen".

:(fol. 28^f)A

הלכות בדיקות / כשהבודק בא לבדוק יחתוך מעט / בחצר הכבד מצד הצלעות

:(fol. 73^f)E

יש מקצת שוחטין שנוהרין שלא לשחוט / שום אווז בטבת ושבת אם לא / שאוכלים
ממנה משום שיש קבלה בידם שיש שעה / אחת באותן חדשים שכל מי ששוחט אווז /
ימות השוחט אם לא יאכל ממנה / ונוהגים לאכול מן הלב / שעיקר החיות תלוי
בו / ח"ו ש"ל ב"ע

Zum Ganzen

Fol. 74^r ist eine Originalautorisation das Schächten betreffend, ausgestellt in Ancona am 14. Ḥešwān 5528 (= 1767) für den (in der oben zitierten Eintragung als Besitzer der Hs. genannten) **גבריאל בן שלמה משה**. Auf fol. 75^f ein ähnliches Zeugnis; es heißt dann (fol. 75^f unten):

ולראיית האמת חתמתי שמי על הספר ...

Verf. stammt aus Ancona (fol. 50^f) und ist Schüler des (1740 gestorbenen) Rabbi Šimšōn Morpurgo (**מהרש"ם**, fol. 53^f und 59^f). Es werden Fälle angeführt (fol. 53^f und 59^f) vom Donnerstag, 17. Kislēw 5489 (= 1729) und vom 8. Tammūz 5488 (= 1728). Es ist an sich naheliegend, in dem oben erwähnten Gabri'el nicht nur den Besitzer, sondern auch den Verfasser der Hs. zu sehen. Dagegen spricht aber, daß er als Verfasser 1767, zur Zeit seiner Autorisation, ein hochbetagter Mann hätte sein müssen. Demnach darf eine Eintragung auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels, die Gabri'el als Verfasser bezeichnet, einer Richtigstellung. Diese Eintragung lautet:

הספר הזה חבר אותו הרב ר' גבריאל / מאנקונא אבי הרב ר' שלמה / מאורבינו בעל
המחבר ספר / אוהל מועד על שמות הנרדפים

Diese Eintragung bedarf auch sonst einer zweifachen Richtigstellung: 1). Der Vater des Šelōmō aus Urbino hieß Abrahām (vgl. EJ, Bd. XVI, S. 1360 und 1389;

BENJACOB, Thes., S 19, Nr. 388). 2.) Šelōmō aus Urbino lebte bereits im 15. Jh. (vgl. BENJACOB a.a.O.,; MORTARA, S. 67).

262

Ms. hebr. oct. 254

32 fol. in Pappeinband. Zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Unbeschrieben: fol. 32^v.

10: 14,5 cm (var.); Zl. var. - Italienische Kursivschrift auf Papier. Geschrieben in Padua, 1618 - 1619.

אגרות

Iggerōt. Briefe verschiedenen Inhalts.

:(fol. 1^r)A

סימן א' / יהיו נא הדברים אשר היו ביני לבניך חקוקים בלבך זכרני / נא
ואל תשכחני להגיע דברים הנ"ל באזני אביך קנך יצ"ו

:(fol. 31^v)E

חם לבי בקרבי ... לכתוב מכל מיני שטרות ולמען ידעתי כי / מכ"ת הוא מקור
החכמות ובפרט בחכמה זו ... ידריכני וילמדני בחכמה זו ... וארוצה אל בית
משכן כבודו ללמוד בחכמה הנ"ל ושלוי

Dann (fol. 32^f) Teil eines Briefes von anderer Hand:

בהיות בעצם היום א"א מוטל על ארש דוי / ... ע"כ באתי כמצווה ועושה /
לשמור מצות א"א לכתוב בשמו ... איך הכבודה / אשת חיל הורתי בתו היקרה
והחביבה עליו כבבת עינו תלד ביום שבת קדש / הע"ל

Der Schreiber war Lehrer, vermutlich in Padua (fol. 12^f).

Auf fol. 8^f:

מתי ישים / פעמיו לדרך לבא עיר פדו' כי כל הימים אשר / מכ"ת נסתר ונעלם
ממני כל יום נחשב / לי יום לשנה

Auf fol. 12^v:

בהיותי טרוד ... לעיין ההלכה אשר / אני מוכן להסדירה אחר תפלת ערבית /
בישיבה היינו בבית הכנסת ק"ק אשכנזים

Auf fol. 14^v:

איך הבחורים פאדובה נועדו יחדיו לעשות / חבורה משומרים לבקר היינו להשכים
ולהעריב / לבית הכנסת ומבית הכנסת לבית המדרש

Auf fol. 18^v: **ובעצם היום הזה שהוא יום ג' ט"ו [אייר] שע"ט**
 (= 1619) החילותי ... להסדיר דרש אחד לאחד מתלמידי יצ"ו / לאמרו בבית
 הכנסת ק"ק ספרדים יצ"ו בפרשת אמר

Auf fol. 25^v: **בעצם היום הזה כ"א תמוז משע"ט יאות לנו / להתחנן ... על ג' נפשות ה"ה**
נמסרות / ביד צרים

Auf fol. 27^v Einladung seines Gönners zum Verlobungsmahl seiner Tochter: **משע"ט**
 מנחם / מחדש / ליל ש"ק יו' מחדש / Dann (!) auf derselben Seite Mitteilung der Geburt seines
 Enkelkindes (des Gönners?) am Mittwoch, 25 Tammüz 5378 (= 1618).

Auf fol. 14^r: **לסבת אהבה אשר אהבתי את אדוני באתי ... / להודיע לו איך ירדה אש מן /**
השמים בעיר בריסה ושרף שבע מאות בתים / עם אנשים ונשים וטף אשר בתוכם /
ולא נשאר בהם עד אחד ברוך ה' שעשה / עמנו חסד שלא נגעה מכה הנ"ל במקום
דרת (!) יהודים

Die Briefe sind teilweise Übungen eines Schülers, auf fol. 30^v:
אמרתי להסדיר / לפניו גליון זה להעתיקו מכתב יד ימינך אות באות ומלה
במלה ... ואם ייטב בכתיבה מכאן ולהבא אהיה מוכן להסדיר לפניו אגרת כתובה
בלשון ארוכה

Es ist nicht leicht festzustellen, welcher Brief eine Abschrift und welcher nur ein
 Übungsbrief ist. Ein wesentlicher Teil ist an einen Gönner gerichtet; manche wieder
 an einen Schüler, belehrend. Manche Briefe sind wiederholt; vgl. z.B. fol. 3^r, 8^r und 14^r
 mit fol. 19^v, 9^r und 19^r.

Auf dem Buchrücken und auf der Recto-Seite des vorderen Schutzblattes sind fünf
 Titel zu dieser Hs. angegeben; der Text zu den ersten vier ist nicht mehr in der Hs.
 enthalten. Die fünf Titel lauten:

מעון השואלים לר' משה ריאטי; ברכי נפשי לרבינו בחיי; וידוי הגדול לרבינו
ניסים; סדר עבודה לק"ק ספרדים; כולם מבוארים בלשון איטלקי; איגרות כ"י

263

Ms. hebr. oct. 255

139 fol., zusätzlich vorne und hinten je 1 Papierschutzblatt. Ledereinband. Unbeschrieben: fol. 123^v
 und 139^v; auf fol. 138^v nur Vermerk, s. unten.

9: 13 cm (6: 9 cm); 15 Zl. - Italienische Masqetschrift auf Pergament, ca. 16. Jh. - Auf fol. 100^r
 Verzierung in Form eines Regenbogens mit dem Segensspruch, der beim Erscheinen des Regenbogens
 gesprochen wird.

[סדר תפילה]

Sēder tefillā. Gebetbuch nach italienischem Ritus.

(fol. 1^r)A
[כתר] יתנו לך

Beginn des Qeduššā-Gebetes; das erste Wort (כתר) fehlt; Platz dafür ist frei gelassen, weil es als Initiale eingetragen werden sollte, was aber nicht geschehen ist. Ähnliches an anderen Stellen, z.B. fol. 93^v (beim Achtzehngebet): [אתה] חונן לאדם; דעת; ebenso fol. 105^v, s. unten.

(fol. 139^r)E
סברי מורי בא"י / אמ"ה בורא פרי הגפן / תם / עניין פדיון הבן

Das Gebetbuch gilt für das ganze Jahr, einschließlich Festlichkeiten.

Auf fol. 1^v: אילו מאה ברכות

Auf fol. 11^r: זמירות של חול.

Das Achtzehngebet hat (fol. 31^v und 48^v), jedoch von späterer Hand gestrichen; ebenso gestrichen וריבה ריבינו (fol. 31^r, 48^r). 'Ālēnū-Gebet unzensiert (fol. 41^r):

שהם משתחווים להבל / וריק ומחפללים אל אל לא יושיע / ואנו כורעים ...

Auf fol. 42^v: סדר תפלת ערבית של חול.

Auf fol. 50^v: תפילת ערבית של שבת.

Auf fol. 59^v: זמירות של שבת.

Auf fol. 91^r: תפילת מנחה של שבת.

Auf fol. 93^r: סדר תפילת ערבית למוצאי שבת.

Auf fol. 99^r: עניין ראש חודש.

Auf fol. 105^v: [תיאמת] אור בקדש ביום שבת, beginnt mit 'יוצר לשבת וראש חודש' (das erste, von uns in eckige Klammern gesetzte Wort, fehlt in der Hs., der Platz dafür ist frei gelassen, wie oben), als Refrain des Pijjūt's אורות גדולים שנים. Dieser Pijjūt ist erwähnt bei ZUNZ, Literaturgeschichte, S. 69. Ibid. auch zum Beginn [תיאמת] אור בקדש. Die mit den Buchstaben qōf und šīn beginnenden Verszeilen fehlen.

Auf fol. 110^r: סדר טבת (!) חלום.

Auf fol. 112^v - 119^v: Trauung mit Segenssprüchen, beginnt:
המקדש את האשה בטבעת מקדשה בפני שנים עדים.

Auf fol. 119^v - 123^r: עניין ברית מילה.

Auf fol. 123^r: עניין פדיון הבן, jedoch ohne den dazugehörigen Text (123^v ist unbeschrieben!).

Auf fol. 124^r: סדר תפילות פסח (fol. 130^v - 131^r היום תאמצינו mit vollständigem Alphabet, endend mit היום תתמכינו).

Auf fol. 132^r - 134^r: איש מלאכי חפצתי בו, vgl. DAVIDSON, Thes., I, S. 148, Nr. 3159.

Auf fol. 139^r Ende des Tischsegens; darauf folgen die Worte עניין פדיון הבן; für den Text ist die folgende Seite frei gelassen, wie auf fol. 123^r, s. oben.

Auf fol. 138^v Vermerk (des Zensors): "Camillo Jaghel, 1629". über diesen vgl. WILLIAM POPPER, The Censorship of Hebrew Books, New York 1899, Index s.v. Camillo; ferner: B.STRAUSS, s. oben Ms. hebr. oct. 190, am Ende.

264

Ms. hebr. oct. 256

Sammelband in 6 Teilen.

78 fol. in Pergamenteinband. Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^r. Teil I = fol. 3^r - 20^r; Teil II = fol. 20^v - 24^r; Teil III = fol. 25^r - 36^v; Teil IV = fol. 64^v - 68^r; Teil V = fol. 68^v - 76^r; Teil VI = fol. 76^v - 78^v.

Ca. 8: ca. 11 cm (var.); Zl. var. - Kustoden an fast allen Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, Mitte 16. Jh. - Auf fol. 36^v kleine Federzeichnung eines Kopfes. Schreiber der Hs.: Eli'ezer ben Šemū'el Braunschweig (fol. 36^r, 78^v) aus Worms (fol. 39^v). Teil I ist datiert vom Dienstag, 29. Tammūz 5313 (= 1553), auf fol. 23^v; Teil VI vom Dienstag, 17. Tammūz 5327 (= 1567), auf fol. 78^v. Fol. 55^v - 57^r wurden am Donnerstag, 9. Tammūz 5319 (= 1559) geschrieben. Auf fol. 1^r Besitzeintrag:

שלי הוא זה הספר ... ז"ל ה"ה אליעזר / בר שמואל ז"ל ... נאום הקטן שמואל בן (אליעזר
זלה"ה ?) / ברונשוויק ש"צ (= שליח צבור) בק"ק (? ...)

Der Schreiber war also auch der Besitzer der Hs. - Die Hs. stammt aus der Sammlung CARMOLYS, s. CAT.-CARMOLY, S. 66, Nr. 335 (Druckfehler für 235!); unsere Hs. ist auch erwähnt bei: A.EPSTEIN, Die Wormser Minhagbücher, in: Gedenkbuch zur Erinnerung an D.KAUFMANN, Breslau 1900, S. 298, Anm. 1.

I.

שמוש תהילים

Šimmūš tehillim. Kabbalistisches Werk; Anweisungen für die praktische Anwendung der einzelnen Psalmen.

:(fol. 3^r)TbI

שמוש תהילים / שמוש כל מזמור ומזמור ... אני הסופר אליעזר בר שמואל זצ"ל

:(fol. 3^v)El

ידוע לכל העמים כי שם ה' נקרא עלינו

In dieser Einleitung heißt es auf Zeile 9:

ובדורות הראשונים / היו משתמשי' בשמוש תהילים, כדמוכח / בהדיא בגמרא
משיר של פגעים

:(fol. 4^r)A

א אשרי האיש כו' כתו' (יתיה?) / בקלף צבי עד כל אשר יעשה יצליח ... לאשת
פלונית בת פלונית שלא תפיל ...

:(fol. 20^r)E

ק"נ הללויה ... להלל להקב"ה על / על (!) כל פעולותיו / אלו חמשה פסוקים
הס מסוגלים וטוב לאדם / להיות רגיל בהם ... הנה אל ישועתי ... כי עוזי (!)
וזמרת יה ויהי לי לישועה ...

Der zuletzt zitierte Bibelvers (Jes. 12,2) ist der fünfte der 5 zur häufigen Rezitation empfohlenen Bibelvers. Die 5 Verse werden in der Hs. im Wortlaut zitiert, und zwar untereinander. Es sind dies: Ps. 121,2; Ps. 55,23; Ps. 37,37; Ps. 37,3; Jes. 12,2.

Edd. s. FRIEDBERG, Bēt 'ēqed II, S. 1017, Nr. 1707. Ed. pr.: Sabbioneta 1552; vgl. SLATKINE, S. 301, Nr. 838.

II.

צוואת רבי יהודה החסיד

Šawwā'at rabbī Jehūdā he-ḥāsīd. Ethisches Testament des Rabbi Jehūdā, genannt "der Fromme", gest. in Regensburg um 1217.

:(fol. 20^v)Ü

צואת רבי / יודא חסיד ז"ל

:(ibid.)A

א אין קוברין ב' מתים ביחד כשהן שונאין זה / את זה בעולמם כי אף במוותם
אין להם / מנוחה ביחד

:(fol. 23^v)E

מ לא ישא אדם אשה ששמה כשם / אמו או שמו כשם חמיו ואם נעשה ישנה / שמו
אחר ואולי יש תקוה / תם ונשלם

:(ibid.)K

ותהי השלמתו יום ג' כ"ט תמוז שי"ג לפ"ק (= 1553).

Von dem Testament existieren zahlreiche Editionen in voneinander stark differierenden Versionen, meist als Anhang zum Sēfer ḥasīdīm des gleichen Verfassers (s. FRIEDBERG, Bēt 'ēqed II, S. 385, Nr. 1076), aber auch selbständig (s. ibid., S. 866, Nr. 103). Kritische Ed. des Hauptwerkes sowie des Anhangs durch R.MARGALOT, 4. Aufl., Jerusalem 1970.

Das Testament besteht in unserer Hs. aus 40 Punkten (numeriert א bis מ), gegenüber 56 Punkten in der Ed. MARGALOT.

Nur bis zu den ersten 9 Punkten (einschl. Punkt 9) ist die Reihenfolge der Punkte die gleiche wie in der Ed. MARGALOT (mit kleinen stilistischen Abweichungen); so lautet der 1. Punkt in der Ed. MARGALOT (S. 10):

(Wortlaut
in unserer Hs. s. oben). אין לקבור שני מתים זה אצל זה שהיו שונאים בחייהם, כי אין להם מנוחה יחד

Der 40. (letzte) Punkt unserer Hs. (Text s.oben) figuriert in der Ed. MARGALOT (auf S. 17) als Nr. 23 und lautet dort:

לא ישא אדם אשה ששמה כשם אמו, או שמו כשם חמיו, ואם נשאה (נעשה
ישנה שם האחד אולי יש תקוה (in unserer Hs.

Weitere Hss. des Testamentes: Ms. hebr. oct. 162, Teil VI und 227, Nr. 12.

Auf das Testament folgt (fol. 23^v Mitte bis 23^v Ende) der folgende (wohl noch auf den Teil I unserer Hs. bezogene) Text:

י"ד פירושי יד / ויתן יד, יד ממש, חמש ידות, חלקים טוב / אדוניו בידו
רשות ביד יואב אתקיענה ועל / ידם מטה ולא היה בהם ידים, ... על ידי
ארנן / שפה איש על ידו אקום אין לו ידים העטף, / חלקת יואב על ידי
גבול, כי יד על כס יה שבועה / שתי ידות לקדש ציר הנה יד ה' הויה מכה
ב(ו?) / בחזקת יד נבואה

Inhalt: 14 Erklärungen des Wortes יד in der Bibel.

Es folgt (fol. 24^r) ein Gedicht mit dem Akrostichon אליעזר בר שמואל ז"ל

Das Gedicht endet mit folgenden Zeilen:

אשר חוקרו ודורשו ... חכמי אבותינו הקדמונים / לכן חתמתי שמי עליו אליעזר
 בר שמואל ז"ל ברונשווייג ממש (?) פחת התמימים / זכרון יהיה לי ולבאי
 אחרי מעתה ועד עולמים / צדיק אתה ה' כי אתה יושב בגובהי מרומים / לברכה
 תחתם (= תחתום) אותי וכל ישראל כי הושעת אותי / לסיים זה ספר שמוש תהילים / אמן

Der Schreiber hat also auch Teil II als zu Šimmūš tehillim gehörig (oder mindestens als inhaltlich verwandt mit Šimmūs tehillim) betrachtet. Tatsächlich ist den Edd. des Šimmūš tehillim das ethische Testament des Rabbi Jehūdā beige druckt; vgl. FRIEDBERG, Bēt 'ēqed II, S. 1017, Nr. 1707.

III.

גורלות

Gōrālōt. Losbuch, jüdisch-deutsch.

:(fol. 25^r)A

בטוב גדא אתחיל דא ... גד גדי וסינוק לא. / מי שרוצה לראות בגורלות
 ישליך א' בחודש / ול' בו

:(fol. 35^r)E

זיי גיוורנט אן דיינן / ויינדן / ויינדן (= וריינדן) ... לעבן גוט אונ' /
 ווירדיקייט / חזק ... / אני הסופר אליעזר ב"ש ז"ל כתבתי / לי זה הספר
 גורלות לצמיתות / לי ולדורי דורות הבאים אחרי

Es folgt dreifache Unterschrift des Schreibers: אליעזר בר שמואל ז"ל (dreimal untereinander), mit Vermerk: שלשה זמנין הוי חזקה, was sich auf die dreifache Unterschrift bezieht.

Zwischen fol. 25 und 26 fehlten fol. (vermutlich zwei). Fol. 26 beginnt mit Nr. 9 (der nummerierten גורלות). Nr. 44 wurde beim Abschreiben übersehen und nachträglich auf fol. 35^v eingetragen. Auf fol. 36^v Tabelle, in 90 Nummern eingeteilt, mit dem Abschluß:

זאת הספר גורלות ... לכן רשמתי שמי עליו כדי שלא יבא אחד מן השוק ...
 נאום / הקטן אליעזר בר שמואל ז"ל ברונשווייג

Über jüdisch-deutsche Gōrālōt vgl. BENJACOB, Thes., S. 95, Nr. 90/7. Vgl. auch: Lūhōt ha-gōrālōt, Ms. hebr. oct. 85.

IV.

פתרון חלומות

Pitrōn ḥalōmōt. Traumdeutungen.

:(fol. 64^v)A

עלה בסולם או בכל מקום גבוה, יעלה לגדולה:

:(fol. 67^r)E

הרואה כי יקרא בשמו ... וריוח יגיד / סליקו פתרונות של יוסף הצדיק

Auf fol. 67^v - 68^r Aufzählung der 30 Tage des Monats mit Angabe ihrer Bedeutung die Träume betreffend:

יו' א' מה שתראה לשמחה יהפך ... בכ"ט ול' כל מה / שתראה יעלה עליך בצדק
וברחמים. / סליקו פתרוני חלומות ... ולאין אונים עצמה ירבה:

Vgl. Ms. hebr. oct. 35/I.

V.

[שאלות חשבוניות]

Še'ēlōt. ḥešbōnijjōt. Mathematische Fragen.

:(fol. 68^v)A

חוד חידה תומט אחד בבור ארכה ל"ב אמות

:(fol. 76^r)E

חשוב החושב איזה סכום שירצה עד ל"ב ... וכן המבוקש

VI.

[סכום אותיות התורה]

Sikkūm ōtījjōt ha-tōrā. Anzahl der Buchstaben des Pentateuchs, nach den einzelnen Wochenabschnitten geordnet.

:(fol. 76^v)A

בראשית שרבוז אותיות

:(fol. 78^v)E

סכום כל ספרא אורייתא גאודסג אותיות / חשבתי וסיימתי בכל כחי בעיון
מופלא ובדיקדוק / רב היום יום ג' בשבעה עשר בתמוז בשנת שכ"ז / לפ"ק
(1567 =) נאום אליעזר בן לא"א שמואל ז"ל ה"ה ברונשווייק / גאודסג גאודסג

Der Kodex enthält noch verschiedene kleinere Teile, so (fol. 2^v):

... / ודוי הגוררה / ... אלהי נשמה שנתת בי טהורה / Dies ist das bekannte (zur Literaturgattung gehörende) kurze Gebet, das sich noch heute in den Gebetbüchern aller Riten zu Beginn des Morgengebets findet. Unsere Fassung ist gegenüber dem Standardtext eine erweiterte Fassung; sie endet: לי כל הטאתי / ותמחול לי על כל פשעי ותכפר

Zu den verschiedenen Fassungen vgl. DAVIDSON, Thes., Bd. I, S. 206, Nr. 4498.

Auf fol. 24^v: סגולה eine

Auf fol. 36^v - 37^v: אלו הן הפשטי' שקבלתי ממורי החר חיים / על
פרשת אלה הדברים; dann auch eigene פשטים zu verschiedenen Bibelstellen auf 37^v - 38^f,
40^v - 54^f und 74^v.

Auf fol. 38^v - 39^f: פטום הקטרת כיצד שלש מאות / וששים ... endend:
להביא לימות המשיח; vgl. die Fassung unserer Gebetbücher zu Beginn des Morgengebets.

Auf fol. 39^{rv}: Psalm 83.

Auf fol. 39^v - 40^f: Beschreibung der Judenverfolgung in Nordhausen (Stadt in
Thüringen, s. EJ, Bd. XII, S. 1214f.) zur Zeit des Schwarzen Todes (1349); beginnend:

אני אליעזר בר שמואל ז"ל ה"ה מצאתי המעשה / הנזכר למטה בתפלה ישינה בק"ק
ווירמישא / והעתקתי / קהל נורטהויזן קידשו את הש"י ביו' ג' פרשת / בהר...
und endend:

אחד מן הילדים לא אמר אוי ... / ... תהא נשמתם צרורה בצרור / החיים עם
צדיקים וצדקניות שבגן עדן אמן

Der Beginn (von מצאתי bis קהל נורטהויזן) ist - aus unserer Hs. - abgedruckt bei EPSTEIN a.a.O. (Gedenkschrift KAUFMANN, S. 298, Anm. 1). Über das Ereignis (ohne Erwähnung unserer Hs.): S.SALFELD, Das Martyriologium des Nürnberger Memorbuches, Berlin 1898, S. 284, Nr. 30; L.ZUNZ, Die synagogale Poesie des Mittelalters, Berlin 1855, S. 41; EJ, Bd. XII, S. 1215 ("A legendary account published in a Worms

Fol. 55^v - 57^r enthalten die Inschriften der Wormser Synagoge:

ראה זה מצאתי בכותלי בנייני הקודש בק"ק / ווירמייש"א בכתב ישן ... עד
שיגעתי / ומצאתי היום יום ה' ט תמוז שי"ט פרשת / מה טובו ... כך העתקתי
אני ה/השפל אליעזר בר שמואל ז"ה ה"ה (= Donnerstag, 9. Tammūz 5319/1559).

Vgl. A. EPSTEIN, Jüdische Altertümer in Worms und Speier, in: MGWJ 40 = Neue Folge 4 (1896), S. 509 - 515, 554 - 559 (ab S. 511: Wormser Synagoge). EPSTEIN benützte unsere Hs., genauer: eine Abschrift von ihr; auf S. 511 seines Artikels schreibt er: "Nur wenige Baudenkmäler aus dem 11. Jahrhundert haben sich in ihrer ursprünglichen Gestalt so gut erhalten wie die Wormser Synagoge. Die späteren Anbauten beeinträchtigen durchaus nicht den Hauptbau und geben sich auf den ersten Blick als solche zu erkennen. Auch haben sich viele Inschriften erhalten, welche über die Zeit der Entstehung der verschiedenen Trakte genügenden Aufschluß geben. Wohl ist manche Inschrift verschwunden, und manche befindet sich gegenwärtig nicht auf dem Platz, welcher ihr ursprünglich angewiesen wurde. Hier kommt uns eine Kopie von den Inschriften zustatten, welche ein gewisser Elieser b. Samuel im Jahre 1559 angefertigt, und welche sich in einer CARMOLY'schen Handschrift (gemeint ist die unsere Ed.) erhalten hat. Durch diese sind wir in den Stand gesetzt, das Fehlende zu ergänzen, und den richtigen Platz der Inschriften zu eruieren". In einer Anmerkung (S. 511 unten) stellt EPSTEIN fest: "Eine Abschrift aus der CARMOLY'schen Handschrift, von N. BRÜLL angefertigt, befindet sich im Archiv der israelitischen Kutusgemeinde zu Worms".

EPSTEIN hat also diese Abschrift, nicht das Original der Hs. benutzt. Einige Fehler in EPSTEINs Zitaten aus der Hs. (in seinem Artikel) sind also evtl. nicht EPSTEIN, sondern dem Kopisten (BRÜLL) anzulasten. Zu korrigieren ist zum Beispiel statt חמדה (EPSTEIN S. 512, Anmerkung 2): חרות; statt נגד הארון (EPSTEIN S. 513, Anmerkung 1): בצד הארון; statt פתח חצר (!): פתח שער (EPSTEIN S. 514).

Vgl. auch O. BÖCHER, in: Festschrift zur Wiedereinweihung der Alten Synagoge in Worms, herausg. von E. RÓTH, Frankfurt am Main 1961, S. 97ff.

Auf fol. 58^v:
לפרסם הגנב קבלתי מפי הרץ פרייזיך שי' / תכתוב שמות
הנחשדים ...

Dies ist ein גורל (vgl. oben, Teil III dieser Hs.).

Auf fol. 62^v - 64^r: die Erzählung über den Märtyrer Rabbi Amnōn aus Mainz (lebte im 10. Jh. in Mainz; über ihn: EJ, Bd. II, S. 861):

מעשה היה בר' אמנון והוא היה במגנץ

Eine ähnliche Version der Erzählung, jedoch mit einigen Varianten, findet sich im Werk **אור זרוע** des (ca. 1250 gestorbenen) Rabbi Jiṣḥāq ben Mōše aus Wien, in der erst 1862 in Schitomir erschienenen Ed. pr., Bd. II, 125 (Nr. 276).

Auf fol. 57^v, 58^r, 59^f - 61^v: Musik-Noten.

265

Ms. hebr. oct. 257

5 fol. in Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^v, 4^v - Ende.

9,5: 15 cm (8: 12,5 cm); 18 Zl. - Deutsche Quadratschrift auf Papier, 19. Jh.

Tbl (fol. 2^r) verziert: Titel ist umrahmt von einem gezeichneten Portal. Die Hs. ist geschrieben von Abrahām ben Ze'ēb ben Jūdā Lilienthal, Vorbeter in Landau, im Jahre 5591 (= 1831), für Jiśra'el Katzenstein. Auf fol. 1^r Eintrag von späterer Hand:

לזכרון לעולם ועד לדודי אהובי / ה"ק שימען בר ברוך אדלער מאת אוהבו
ה"ק אליה בר יעקב ביקנבארד / ה' יתן לו
ברכה והצלחה בכל מעשה ידו / שימול ויכניס כמה וכמה ילדים לבריתו
של אברהם אבינו ע"ה

dann: S.Adler/ Höringhausen Kreis Frankenberg & (sic!) Crefeld Karlsplatz 15. Cassel. Auf dem vorderen Buchdeckel:

זאת שייך למוהל

[שירה למוהל]

Širā la-mōhēl. Liturgisches, für den Mōhēl zum Vortragen.

:(fol. 2^r)Tbl

זאת כתבתי בעד אהובי / ורעי וחביבי כנפשי ה"ה כמר / ישראל קאטצענשטיין.
כדי / לזכור גם אותי בפעלו מצות ברית / הקטן אברהם זאב בן הר"ר יודא ז"ל /
ליליענטהאל ש"ץ בלאנדזיא: בשנת וילמל את בני ישראל / בגבעת הערלות לפ"ק
(1831 = 591 =)

:(fol. 3^r)A

וכרות עמו הברית לתת את ארץ / הכנעני ...

:(fol. 4^r)E

ובתורתך כתוב לאמר / שמע ישראל ... אחד

Das Ende (ובתורתך וגו') wird nur nach aschkenasischem Ritus gesagt. Ein Teil der פסוקי דזמרה wird am Beschneidungstag mit einer besonderen Melodie vorgetra-

gen, und zwar so, daß die einzelnen Verse bis zur Versmitte (also bis zum mit dem Akzent **אתנחתא** versehenen Wort) vom Mōhēl gesungen werden, die zweite Vershälfte von den Anwesenden. In unserer Hs. ist der Text für den Mōhēl mit großen Buchstaben geschrieben.

266

Ms. hebr. oct. 258

17 fol. in Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 17^v.

10: 14 cm (ca. 6: ca. 10 cm); Zl. var. - Kustoden auf den meisten Verso-Seiten. Italienische Kursivschrift auf Papier, ca. 18. Jh.

[סדר שכיבה]

Sēder šekībā. Gebete vor dem Schlafen-gehen, in kabbalistischer Form.

:(fol. 1^r)A

הריני מוחל וסולח לכל מי שהכעיס והקניט / אותי

:(fol. 16^v - 17^r)E

י"ר מיאו"א (= יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי) שחתן לי היום ובכל יום מתנה טובה ... כי אתה שומע / תפלת כל פה ברוך שומע תפילה, ילאפולל יצ"ל (= יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי)

Die Hs. beginnt mit dem Sündenbekenntnis. Ab fol. 1^r, Zeile 12 das bekannte **על חטא וכו'**; ab fol. 1^v, Zeile 18 das bekannte **אשמנו בגדנו וכו'**.

Auf fol. 10^r:

בשעתא דאזדווג בר נש באנתתיה יכוין לביה לקדושה דמריה ולימא הכי / עטיפא
... **בכתפא אודמנת**. Kommentar dazu auf fol. 12^r - 15^v, beginnend:
פי' עטיפא בקטפא (!) אודמנת היינו עטיפא כמה דאתמר, כי רוח מלפני יעטוף

267

Ms. hebr. oct. 259

51 fol.; Heft, aufbewahrt in Pappumschlag. Unbeschrieben: fol. 3^v, 15^v, 25^v, 28^v, 31^v, 47^v, 48^v, 50^v - Ende.

10: 14 cm (var.); Zl. var. - Teilweise Kustoden auf Recto- und Verso-Seiten. Italienische Kursivschrift auf Papier, 17. Jh.

[סודות וכוונות]

Södöt we-Kawwānöt. Mystisches, vorwiegend zum Gottesdienst.

:(fol. 1^r)A

(מהאר"י זלה"ה) / סוד השופר בקיצור גדול / סדר התקיעות דר"ה שלשים מיושב
שלשים בחזרת מוסף ארבע" / מיושב בקדיש תתקבל האחרון

Die runden Klammern finden sich im Original.

:(fol. 48^r)E

בשומע תפלה שדרך כל אדם להתוודות ... / ... כי אל שומע תפלה וגו'

Das kabbalistische Büchlein enthält viele Auszüge aus den "Kawwānöt" des Jiṣḥāq Luria (gest. 1572; er ist oft mit Namen erwähnt). Auch von späteren Kabbalisten werden "Södöt" angeführt, z.B. auf fol. 17^r:

כוונות שקבלתי מכמהר"ר משה זכותו. Der Kabbalist und Dichter Mōše Zacuto lebte von ca. 1620 - 1697; über ihn s. EJ, Bd. XVI, S. 906 - 909. Auf fol. 19^r:

תיקון אחר חצות כפי מה שקבל מהר"ר משה זכותו מכמהר"ר בנימין הלוי נר"ו. Der Kabbalist Binjāmīn ha-lēwī lebte in der 2. Hälfte des 17. Jh.s; über ihn s. MARGALIOTH, Enc., S. 275; MICHAEL, Or, S. 280, Nr. 593; ABRAHAM YAARI, שלוחי ארץ ישראל, Jerusalem 1951, S. 283 - 285. Da Binjāmīn ha-lēwī mit der Eulogie der Lebenden (נר"ו) erwähnt wird, darf vielleicht gefolgert werden, daß die Hs. noch im 17. Jh. geschrieben wurde.

Auf fol. 32^r: מנהגי טובים וכשרים על פי האר"י ז"ל

Fol. 33^v Überschrift: ס' תקון חצות מהאר"י זלה"ה

Auf fol. 34^r: סודות התיקון [חצות] נדפסו בס' זאת חקת התורה; das Werk erschien in Venedig im Jahre 1659.

Auf fol. 49 - 50: ויכתוב יהו' בכתף ידו; סגולות וקמיעות, endend: הימנית ויצליח בודאי בעזה"י

Auf dem Rand der Hs., fol. 1^r: סודי הרב המקובל האר"י ז"ל; vgl. auch Ms. hebr. oct. 260 und 261.

Da die Blätter an vielen Stellen voneinander völlig getrennt sind und textlich nicht miteinander verbunden sind, kann eine genaue Einreihung der Blätter kaum durchgeführt werden.

Einige Seiten wurden von späterer Hand geschrieben.

268

Ms. hebr. oct. 260

46 fol.; Heft, aufbewahrt in Pappumschlag. Unbeschrieben: fol. 1^v, 5^r, 6^r, 7^r - 10^v, 15^v, 33^v, 37^v, 40^v, 43^v, 46^{rv}.

10: 14 cm (var.); auf einigen Seiten zweispaltig; Zl. var. - Sporadisch Kustoden auf Recto- und Verso-Seiten. Italienische Kursivschrift auf Papier, 17. Jh.

[סודות וכוונות]

Södöt we-Kawwānōt. Mystisches.

:(fol. 1^r)A

צריך לבדוק עצמו קודם שימשו (!)

Fol. 1 ist loses Blatt.

:(fol. 45^v)E

במלקות נמתקי' כשהדינים קשים ורפים ... / ... בין הכל עולים תקעו'
כמנין / מלק"ות

Papier und Schrift gleichen denen des Ms. hebr. oct. 259 und 261. Es scheint, daß ein umfangreicher Kodex in drei Teile aufgelöst wurde.

Auf fol. 24^r - 33^r: סגולות, קמיעות.

Auf fol. 14^r: סדר לוייה מכמהר"ר משה זכותו נר"ו.

Auf fol. 32^r:

בבית מדרשו של האלוף כמוהר"ר גור אריה / הלוי נר"ו ראיתי בכתב ידו /
של המקובל האלקי עטרת לראשנו הוא / האלוף כמוהר"ר נתן שפירא זצוק"ל
הדברים / האלה

Über den Kabbalisten Gūr Arjē ha-lēwī s. MICHAEL, Or, S. 305, Nr. 670; MARGALIOTH, Enc., S. 313. Über Nātān Schapira (ebenfalls Kabbalist) s. H.J.D. AZULAI, מערכת הגדולים, שם הגדולים, Buchstabe ך, Nr. 36; MARGALIOTH, Enc., S. 1184. Da Zacute, der 1697 starb, mit der Eulogie der Lebenden genannt wird, ist das Jahr 1697 der Terminus ante quem für die Datierung unserer Hs. Da andererseits Schapira, der 1662 (in Reggio) starb, mit der Eulogie der Gestorbenen genannt wird, ist das Jahr 1662 der Terminus post quem.

Einige Seiten wurden von späterer Hand geschrieben. Eine solche Seite (fol. 5^v) hat z.B.: זלה"ה (= משה זכותו) זלה"ה, also: Zacuto mit der Eulogie der Gestorbenen.

269

Ms. hebr. oct. 261

12 fol.; Heft, aufbewahrt in Pappumschlag. Unbeschrieben: fol. 3^v, 4^v, 5^v, 6^v, 7^v, 10^v, 11^v, 12^v.

10: 14 cm (var.); Zl. var. - Italienische Kursivschrift auf Papier, 17. Jh.

[לקוטים]

Liqqūtīm. Mystisches.

:(fol. 1^r)Ü

לקוטים מהסדור של הרב ר' / בנימין לוי נר"ו

:(ibid.)A

אין לך תפלה מיום שנברא העולם עד לעתיד לבא / כלל כי בצל תפלה עולים
ניצוצות בירורין שעדין לא עלו בשום / זמן

:(fol. 12^r)E

צריך לכוין ליחד שם ההויה עם האדנות ... / ידוד אדני / ידוד ... מלכות

Vgl. Ms. hebr. oct. 259 und 260. Statt Binjāmīn lēwī hat Ms. hebr. oct. 259: Binjāmīn ha-lēwī. Die Überschrift auf fol. 1^r betrifft nur einen Teil der Hs.

Auf fol. 8^v: זאת היא תשובה שנתן המקובל / האלקי החכם השלם כמהר"ר
משה / זכותו נר"ו לא' מתלמידיו
Text von fol. 3^f.

Einige Gebete, z.B. auf fol. 9^f: תפלה יפה תקנתי לשאול ולבקש שערי הזכירה
תפלה ... על היראה ותשובה וללמוד החכמה

Auf fol. 10^f: תפלה לאומרה קודם כניסת בית הכנסת

Auf fol. 11^f: לפתיחת הלב ולזכירה יאמר זאת התפלה בכל יום באשמורת

Viele Blätter gehören nicht zusammen.

316 fol. in Ledereinband; zusätzlich hinten 1 Papierschutzblatt. Unbeschrieben: fol. 312^v, 315^v. Fol. 1 durch Wurmfraß beschädigt. Hebr. Foliierung: שיג - א (= 1 - 312). Fol. 125 ist bei der hebr. Foliierung übersprungen, also: 122 = קכב, 123 = קכג, 124 = קכד, aber 125 = קכו, 126 = קכז etc.

7,5: 11,5 cm (4,5: 6,5 cm); 14 Zl. - Italienische Maßquetschrift auf Pergament, ca. 16. Jh. - Auf fol. 316^r: בימי חורפי מקנת כספי הצעיר / אלעזר בנבשת

[סדור תפלה כמנהג רומא]

Siddür tefillā ke-minhag Rōmā. Gebetbuch für das ganze Jahr, nach römischem Ritus. Auf dem Buchrücken (von späterer Hand): תפלה מנהג רומא

:(fol. 1^r)A

כל / ברואי מעלה ומטה יעידון

Vgl. DAVIDSON, Thes., II., S. 476, Nr. 282.

:(fol. 312^v)E

כי מצותיך לא שכחתי

= Psalm 119. Es folgt Inhaltsverzeichnis, sowie Verse (s. unten).

Der Kodex enthält die Liturgie für die Wochentage (fol. 1^r - 112^v), Sabbate (fol. 113^r - 149^v), Neumond, Chanukka und Purim (fol. 160^r - 174^r), Pesach (fol. 174^r - 207^v), Neujahr (fol. 207^v - 226^r), Versöhnungstag (fol. 226^r - 241^v), Laubhüttenfest (fol. 241^v - 290^v), Fasttage (fol. 290^v - 296^v). Dann folgt der Tischseggen (fol. 297^r - 302^v) und Psalm 119.

Am Anfang finden sich folgende Baqqāšōt:

- Fol. 1^r: כל ברואי מעלה ומטה;
 fol. 1^v: בלי ערך בלי דמיון ... בלי אדון עולם, mit der Version: פירוד גדול כח וגבורה;
 fol. 2^r: יגדל;
 fol. 3^r: קמחי להלל לשם האל;
 fol. 4^v: אל תדינני כמעלי (Name des Verfassers nicht angegeben, vgl. DAVIDSON, Thes., I., S. 200, Nr. 4362);

fol. 6^v: יי' נגדך כל תאותי;

fol. 8^r: שמע קולי אשר ישמע בקולות.

Das Achtzehngebet hat: לכופרים אל תהי תקוה.

Auf fol. 62^v: שבעים ושתים פסוקים.

Das 'Ālēnū-Gebet ist vom Schreiber nicht vollständig abgeschrieben worden: auf fol. 102^r ist nach **שהם משתחווים** Platz freigelassen; der Text fährt dann fort mit: **ואנו משתחווים לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא**. Der fehlende Text wurde jedoch nachträglich (vom Besitzer ?) eingetragen, nämlich: **להבל ולריק ומתפללים אל אל לא יושיע**.

Das Abendgebet des Sabbat schließt mit **יגדל** ab (fol. 119^v).

Auf fol. 162^r, für den Sabbat vor Purim, der Pijjūt **אדון ... כמוך ואין כמוך מי כמוך ואין כמוך**; vgl. DAVIDSON, Thes., I., S. 27, Nr. 536.

Die Liturgie zum ersten Pesachabend beginnt (fol. 174^r) mit Psalm 107: **הודו לה' כי טוב**. Der Haggada-Teil (fol. 179^v - 201^r) hat Anweisungen in italienischer Sprache. Das Ṭal-Gebet (fol. 204^r - 207^r) gleicht demjenigen im Tiklāl (Ed. J.QAFAḥ, Jerusalem 1952, Bd. II, S. 118 - 119); vgl. DAVIDSON, Thes., II., S. 76, Nr. 145.

Auf fol. 214^r: **היום תאמצנו**, mit vollständigem Alphabet.

Fol. 243^r - 290^v enthalten **סדר הושענות** für Sukkōt und Hōša'nā rabbā, mit Text für die **שבע הקפות**.

Der Text der 1. Benediktion des Tischsegens (fol. 297^v) hat:

וטובו הגדול תמיד לא חסר לנו ואל יחסר לנו.

Auf fol. 315^r (vom Besitzer) der Pijjūt **לך אלי תשוקתי ... לך לבי וכליותי**; vgl. DAVIDSON, Thes., III., S. 37, Nr. 809.

Auf fol. 313^r - 314^v ein übersichtliches Inhaltsverzeichnis.

Sammelband in 2 Teilen.

26 fol. in Pergamenteinband. Unbeschrieben: fol. 1^r - 3^v, 4^v, 16^{rv}, 17^v - 18^v, 24^r - Ende. Teil I = fol. 4^r - 15^v; Teil II = fol. 17^r - 23^v.

5: 9 cm (var.); Zl. var. - Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten. Italiensche Kursivschrift auf Papier, 17. Jh. - Schrift ähnlich wie Ms. hebr. oct. 259, 260 und 261.

I.

מפתחי המפתחות ורמזי הרמזים

Maftēḥ ha-maftēḥōt we-rimzē ha-remāzīm. Ethische und religionsphilosophische Lehren, zum Teil in kurzer, mnemotechnischer Form. Zur Frage des Verfassers s. unten, zu Teil II, Ende.

:(fol. 4^r)Tbl

מפתחי המפתחות / ורמזי הרמזים / בהנו"א

:(fol. 5^r)A

סי' א"ם א"ל "אם הוא, "מה הוא, "איך הוא, / "למה הוא

:(fol. 15^v)E

... ואל תשכח מעיין בספר זה תדיר ותגיע / לתכלית השלמות ... והוא ברחמי
יאר פניו ... וישם לך שלום, אמן ... תושלב"ע

Der Text besteht einesteils aus mnemotechnischen Sätzen und anderenteils aus kurzen Abschnitten, die jeweils eine Nummer haben (1 = 30). Dieser Teil ist wahrscheinlich kein selbständiges Werk. Nr. 25, zum Beispiel, lautet:

סי' כ"ה מליצה נמרצת מחסיד א' לבנו בענין הפרישות; vgl. Teil II.

II.

קצור חובות הלבבות

Qiṣṣūr Ḥōbōt ha-lebābōt. Kurze Inhaltsangabe des moralphilosophischen Werkes Ḥōbōt ha-lebābōt des Baḥjā ibn Paqūdā (lebte in der 2. Hälfte des 11. Jahrhunderts in Spanien). Verfaßt (oder geschrieben) von einem (sonst nicht bekannten) Mann, der sich ישראל und (ישראל בן פנחס ?) nennt, s. unten.

:(fol. 17^r)Tbl

קצור חובות הלבבות

:(fol. 19^r)E1

ב"ה / חלוקת הספר שעריו ופרקיו ... / הספר הנכבד הזה יחלק חלוקה ראשונה /
להקדמה ...

Dann (ibid.) ein kurzes Gedicht vom Verfasser (oder Schreiber):

ואז ישיר ישראל הצעיר הכותב ... בשיר קצר ... כי זה הוא, / יחד בחון
לעבוד בבטחון / לשמו עשה נכנע ותתנשא / שוב וחשוב לפרוש ולאחוב / הקטן
שבישראל יב"ף

:(fol. 19^v)A

השער הראשון / בביאור אופני חיוב יחוד האל בלב שלם / ויחלק לפתיחה וי'
פרקים

:(fol. 23^v)E

פרק ז' במנהגי אוהבי האלקים: / חם / שער הספר ... הם עשרה, כי אין דבר /
שבקדושה בפחות / מעשרה ופרקיה' / ע"ט: סימן / להם עד"ה / ואין עדה / פחותה
מעשרה: תושלב"ע

Dieser Teil II hat Randglossen, die sich auf den ersten Teil beziehen. Es sind zum Teil Nummern, zum Teil die Anfänge der mnemoteschnischen Sätze. Teil I wurde anscheinend auf Grund des Ḥōbōt ha-lebābōt abgefaßt. Die Annahme liegt nahe, daß יב"ף auch den ersten Teil verfaßt (bzw. geschrieben) hat.

Das Werk Qiṣṣūr Ḥōbōt ha-lebābōt gibt es in mehreren Formen und Ausgaben; vgl. BENJACOB, Thes., S. 532, Nr. 464 - 466. Ob unsere Hs. eine selbständige Bearbeitung oder eine Abschrift ist, kann vielleicht auf Grund eines Vergleiches festgestellt werden.

272

Ms. hebr. oct. 264

183 fol. in Pergamenteinband, zusätzlich vorne und hinten je 1 Papierschutzblatt. Unbeschrieben: fol. 177^v und 183^v. Schrift an sehr vielen Stellen verwischt.

5: 7,5 cm (3,5: ca. 5 cm); 14 Zl. - Kustoden sporadisch an Verso-Seiten. Italienische Halbkursivschrift auf Pergament, 1558. Geschrieben von Šabbetai ben Šelōmē aus Cortona (fehlt bei ZUNZ, Abschreiber) am 18. Šebāṭ 5318 (= 1558) in Ascoli. Geschrieben für Abrāhām ben 'Ōbadjā Jare aus Solmona.

סדור

Siddūr. Gebetbuch nach italienischem Ritus.

:(fol. 1^r)A

אלו מאה ברכות שחייב אדם / לכרך בכל יום

:(fol. 177^r)E

ומברך בורא פרי הגפן ונותן הכוס שכרך / ... ? לאבל ומהנותר שותה המברך / תם.

:(ibid.)K

השבח וההודאה לה' ית' אשר עד כה עזרני / להשלים זה הסידור ... ותהי
השלמתו פה אסקולי י"ח / ימים לחדש שבט שי"ח ע"י הצעיר שבתי / יצ"ו בכ"מ
שלמה ז"ל מקורטונא וכתבתיהו / לבקשת המעולה כמר אברהם יצ"ו בכמר /
עובדיה ירא ז"ל מסולמונא ה' יזכהו להגות / בו ... / וחלק המחוקק יהיה
ספון עם מצדיקי / הרבים כככבים לעולם ועד אכ"ר לק"י / חזק

Das Büchlein ist mit sehr kleinen Buchstaben geschrieben und enthält die Liturgie für die Wochentage, Sabbate und Neumond. Viele **בקשות** und Gelegenheitsgebete; manche **ע"ד הקבלה**. Einige **סגולות**,

- z.B. auf fol. 138^v: כשיקשה אליך דבר הלכה;
fol. 139^f: שיצא מן המאסר והוא בדוק ומנוסה;
fol. 148^f: מי שטעה בדרך ישב על הארץ ...

Fol. 178^r - Ende, **בקשות** enthaltend, sind von späterer Hand geschrieben, und zwar in umgekehrter Form. Man muß also das Buch auf den Kopf stellen und bei fol. 183^f beginnen, dann folgt 182^v, dann 182^f, dann 181^v etc. bis zum Ende: 178^f.

273

Ms. hebr. oct. 265

36 fol. in blauem Samteinband, zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt . Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^v, 4^v - 5^v, 8^v, 9^v, 10^v, 11^v, 12^v, 13^v, 14^v, 17^v, 18^v, 19^v, 20^v, 21^v, 22^v, 23^v, 24^v, 25^v, 29^v, 31^v, 32^v, 33^v, 35^f - Ende.

13: 20,5 cm (ca. 10: 18 cm); 19 Zl. - Deutsche Kursivschrift auf Papier, 1900. Abgeschrieben am 14. des ersten Adār 5660 (= 1900).

Stempel (fol. 34^v): י' מיכל הלוי עפשטיין חופ"ק נאוהרדק

קול קורא

Qōl qōrē. Aufruf zur Spende für Studierende.

:(fol. 2^r)A

קול קורא / לאחב"י, מהרבנים הגאונים הגדולים בדור יחי', לתמיכת הת"ח /
הרבים אברכים ובחורים גדולי תורה ...

:(fol. 34^v)E

ממני החותם לכבוד התורה הקדושה והיראה הטהורה וההוגים בהם ט"ו אייר תרנ"ז
(= 1897) לפ"ק / אברהם אשכנזי חונה בעיר סעליב / בעה"מ ס' ברכת אברהם,
זורע אברהם, וברית אברהם

Die Hs. ist die Abschrift eines Spendenaufrufs, bestehend aus 31 Briefen von 31 Rabbinern. Die zu Unterstützenden studierten in

נאווהרדאק והסביבה, לובץ, זעטיל, אייווע, ליזא, שאוויל, סלאנים, בברויסק, מינסק.

Auf fol. 34^v eine Bestätigung für die Echtheit der Abschrift, von Rabb. Jehī'el Mikal ha-lēwī Epstein aus Novogradok, Belorußland (1829 - 1908; s. über ihn: EJ, Bd. VI, S. 831f.):

לידע ולהודיע ... שכל השלשים / ואחד מכתבים ... כולם נעתקו אות באות בלי
שום שינוי ולרא'י חתמתי פורים קטן תר"ס (= 1900) לפ"ק / נאווהרדק / נא
יחיאל מיכל הלוי עפשטיין החופ"ק / בעה"מ ספרי ערוך השלחן
Stempel.

274

Ms. hebr. oct. 266

Sammelband in 2 Teilen.

21 fol. in Pappereinband; zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Unbeschrieben: fol. 1^r - 6^v, 12^v, 16^v - Ende. Teil I = fol. 7^r - 12^r; Teil II = fol. 13^r - 16^r.

14,5: 21,5 cm (ca. 10: 15 cm); Zl. var. - Kustoden auf fol. 8^v, 9^v, 14^v, 15^v. Teil I deutsch-rabbinische Schrift, Teil II spanische Maşqetschrift. Beide Teile auf Papier, ca. 16./17. Jh. - Auf fol. 6^r Stempel: "Grand Rabbin de Belgique", mit dem belgischen Löwen in der Mitte und Inschrift: "L'union fait la force". Aus dem Besitz E.CARMOLYs, der in den Jahren 1832 - 1834 Grand Rabbin de Belgique gewesen ist.

L

אגרת המוסר

Iggeret ha-mūsār. Ehtisches Testament, verfaßt von Jehūdā ibn Tibbōn (Südfrankreich, ca. 1120 - ca. 1190, bekannt hauptsächlich als Übersetzer von Werken aus dem Arabischen ins Hebräische) für seinen Sohn Šemū'el.

:(fol. 7^r)Ü

אגרת המוסר שחבר החכם ר' יהודה אבן תבון לבנו החכם ר' שמואל / אבן תבון
בבחרותו ...

:(ibid.)A

בני למצותי הקשיבה ואל תפל דבר מכל אשר אצוך ושים מוסר / נגד עיניך.
ונוכח פניך. כי אז תשכיל

:(fol. 12^r)E

ונותן לפתאים ערמה לנער דעת ומזמה יתן לך לב / שומע ואזן שומעת. ונפשנו
תגיל ביי' תשיש בישועתו .. תם ... נשלם ...

Darauf folgt:

אברך את יי' אשר יעצני בדרך אמת הנחני. חסדיו אזכיר כעל כל אשר גמלני.
יסר יסרני ולמות לא נתנני בימיני אחזני ובצל ידו החביאני ...

Von unserem Werk existiert nur eine einzige Edition, diejenige von HIRSCH EDELMAN, im Sammelband **דרך טובים** (engl. Titel: "The Path of good men"), aufgrund einer Hs. der Bodleiana Bibl., Oxford, London 1852.

In einer Anmerkung (S. 15 seiner Edition) weist EDELMAN darauf hin, daß ein unverständlicher und offenbar verderbter Passus in der Hs. (S. 6 der Ed.: **ותבוא ותכאב בים**) verständlich würde durch eine andere Lesart (**במו צרה וחשך אך כסילים**), auf die ihn LEOPOLD DUKES aufmerksam gemacht habe, der diese Lesart in einer Hs. des Werkes im Besitze von CARMOLY gefunden habe. Es handelt sich ganz offenbar um unsere Hs., die dann in den Besitz der Bibl. Fr./M. übergang. Überschrift und Anfang unserer Frankfurter Hs. sind im Wortlaut fast identisch mit der Oxforder Hs. (EDELMAN S. 3, Zl. 2 bzw. Zl. 19); im übrigen viele abweichende Lesarten.

II.

[שש כנפים]

Šeš kenāfajim. Kalendarisches. Verfaßt von 'Immānū'el ben Ja'aqōb.

:(fol. 13^r)A

אמי עמנואל בעל הכנפים אני אוהבי אהב ... והמצאתי לחשוב המולדות
והניגודים האמתיים ... דרך קל וקצר מאד

:(fol. 16^r)E

וזה מספיק לך / בידיעת הכנף הששי: תם תם

Eine andere Hs. dieses Werkes ist Ms. hebr. oct.142, I.; in unserer Hs. fehlen die dort vorhandenen Tabellen. Andere Hss. des Werkes sind genannt bei BENJACOB, Thes., S. 612, Nr. 1307; Cat.-MARGOLIOUTH, Index s.v.

275

Ms. hebr. oct. 267

31 fol., Heft; zusätzlich vorne und hinten je 3 Schutzblätter. Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^v, 5^v. Auf fol. 6 - 30 hebr. Folierung: א - ל.

8,5: 13,5 cm (5,5: 8,5 cm); 10 Zl. - Kustoden auf sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Quadratschrift auf festem Papier, 1880. Auf fol. 4^v:

המעתיק / י ... (= ירמיהו?) ז...ז (= זוסליין?) ממעמעל (= Memel)

Auf dem Tbl (fol. 1^r, nach dem Titel):

נכתב / במעמעל / בשנת לא נעשה כפסח הזה לפ"ק (= 1880 = 5640)

אמירת קרבן פסח

Amirat qorban pesah. Texte zum Lesen vor Beginn des Pesachfestes.

:(fol. 1^r)Tbl

ספר / אמירת קרבן פסח

:(fol. 6^r)A

אמירת קרבן פסח / קודם קריאת הפרשיות יאמר זה / רבוננו של עולם אתה

צויתנו / להקריב קרבן פסח במועדו / בארבעה עשר לחודש הזה / ולהיות כהנים
 בעבודתו ולוים / בדוכנם וישראל במעמדם / קורין את ההלל. ועתה / בעונותינו
 חרב בית המקדש / ובוטל הקרבת הפסח ...

Gleichlautend: BAER, S. 343.

:(fol. 30^v)E

זהו סדר / עבודת קרבן פסח / וחגיגה שעמו בבית / אלהינו יהי רצון שיבנה
 במהרה בימינו אמן / תם

Auf fol. 2^f eine Art zweites Tbl:

ספר / אמירת קרבן פסח / כאשר מפורש יוצא מפי הקדוש / גאון אמיתי, מופת
 הדור, גאון / ישראל וקדושו רשכבה"ג ה"ה / החסיד מ' אליהו ז"ל מווילנא

Auf fol. 3^f:

שיר תפארת לכבוד ... באראן / וו' (= ווילהעלם) פאן ראטהשילדט ני"ו

Die Ode beginnt (fol. 3^v): נפת שפתותיך מה מאד מְתָקוּ: und endet (fol. 4^v):

ראשית מנחתי יובל שי עָדִיךְ.

Das eigentliche Werk beginnt (fol. 6^r) mit der Bitte um Wiederherstellung des Opferkultus, also auch der Darbringung des Pesach-Opfers (Anfang s. oben unter "A"), sodann folgen Bibelvers, die sich alle auf das Pesachfest beziehen: Ex 12,1 - 11; 21 - 28; 43 - 50; Lev 23,4 - 5; Num 9,1 - 14; 28,16; Deut 16,1 - 8; Jos 5,10 - 11; II Reg 23,21 - 23; II Chr 30,1 - 20; 35,1 - 19. Dann (fol. 23^v - Ende):

כך היתה עבודת קרבן פסח / בארבעה עשר בניסן אין / שוחטין אותו אלא אחר
 ... של בין הערבים ...
 ספר מעשה רב. vgl. תמיד / של בין הערבים ...
 סדור אוצר התפלות, Jerusalem (photomechanischer Nachdruck, Tel Aviv 1964), S. 958 - 960.

Die Hs. wurde, wie aus der Ode hervorgeht, zu Ehren von Baron Wilhelm Karl von Rothschild geschrieben (1828 - 1910, Bankier in Frankfurt am Main, über ihn: EJ, Bd. 14, S. 339).

276

Ms. hebr. oct. 268

6 fol., Heft. Nur die Recto-Seiten sind beschrieben.

16,5: 19,5 cm (var.); Zl. var. - Deutsche Quadrat- und Kursivschrift auf Papier, 18. Jh. - Geschrieben in Berlin am 7. Elül 5547 (= 1787).

שיר ידידות

Šir jedidūt. Gedicht, das einem Bräutigam (namens פרענקיל דוד) gewidmet ist.

:(fol. 1^r)Tbl

שיר ידידות / מדובר בו נכבדות / לכבוד החתן / הר"ר דוד פרענקיל / בעוד
שהוא במסיבו' / עם רעיתו הכלה / ביום חתונתו וביום שמחת לבו / ברלין /
יום ג' ז' אלול תקמ"ז (= 5547 = 1787)

Auf fol. 2^r (eine Art zweites Tbl):

שיר ידידות / אהבה וידידות נפגשו שמחה וגיל נשקו, / קול אומר קרא /
ואמר מה אקרא / ויאמר קרא לאמר / עונג וידידות רכבו צמדים / שמחה ונעימות
חברו דודים, / עוצב ויגון הלכו נדודים, / ברחו אל עמק השידים

Es folgen (fol. 3^r und 4^r) weitere poetische Einleitungen. Das Gedicht selbst befindet sich auf fol. 5^r:

שיר מי"א תנועות בחוברת, ושם החתן / עלי קצותיו למזכרת,
לשם ולתהלה ולתפארת
דוד החכמה שמח מאשת נעוריו,
והתענג ביערת חן שמת לעזרך
דבש מצאת מסחר כסף טוב סחרך

Akrostichon: דוד.

Anschließend ist (ibid.) von der Braut ausgesagt, daß der Zahlenwert ihres hebräischen Namens mit dem Zahlenwert des Wortes דבש (306) identisch ist. Es dürfte wohl gemeint sein (Zahlenwert 307, also f a s t identisch mit dem Zahlenwert von דבש).

:(fol. 6^r)E

המליץ נושא שלום לכל הקרואים / שלום לכל בני החבורה, להחתן עם כלתו ה /
המעטירה, ולאחיו הר"ר יחיאל עם / הגבירה, וכל יודעיו ומיודעיו יבלו
ימיהם / בטוב ושנותם בנעימים

Die Hs. ist aus qu. 29 herausgenommen und hat eine neue Signatur erhalten.

15: 19 cm (var.); 25 Zl. - Deutsche Kursivschrift auf Papier, 18./19. Jh. - Geschrieben in Berlin? (s. unten).

זמר נאה לשבת

Zemer nā'e le-šabbāt. Gedicht zum Sabbat. Verfaßt von Arjē Löb Breslau.

:(fol. 1^v)Ü

זמר נאה לשבת / ובו עשרה חרוזים וחמשה בתים בכל חרוז ארבעה מהן בני י"ג
תנועות כמנין אחד; / והחמשי בן כ"ז תנועות, המנין הוי"ה ב"ה

:(ibid.)A

אני ישנה ולבי ער, והנה דופק קול דודי / ...

:(fol. 2^r)E

שאו נפשי ונשמתי; רוחי וגוייתי; קול מים רבים אדירים - אדיר במרום ד'

Auf fol. 2^r am oberen Rand: כ"מ (= כבוד מעלתו) הרב הגאון הגדול

המפורסם נ"י ע"ה פ"ה (= עמוד הימיני פטיש החזק) כקש"ת מוהרר ארי" לייב
ברעסלא נ"י, dann mit lateinischen Buchstaben: Löwenstamm, / R. in Rotterdam.

Über Arjē Löb Breslau (geb. 1741 in Breslau, gest. 1809 in Rotterdam) s. Y.HOROWITZ in: EJ, Bd. IV, S. 1356f. Der als Talmudgelehrter berühmte Rabbi Breslau ist auch bekannt als Verfasser einiger Gedichte. Er war Rabbiner in Berlin, dann in Emden, dann 1781 bis zu seinem Tode in Rotterdam. Seine Söhne adoptierten den Familiennamen Löwenstamm (d.i.: abstammend von Arjē Löb). Zwei seiner Söhne und ein Enkel folgten ihm als Rabbiner in Rotterdam.

Die Erwähnung seines Namens auf fol. 2^r (s. oben) ist an sich noch kein Beweis dafür, daß er auch der Verfasser des Gedichtes ist; ausdrücklich als Verfasser genannt ist er jedoch im Jahrbuch *הספרות אוצר*, Bd. V (Krakau 1896), wo das Gedicht abgedruckt ist, auf S. 266 - 268.

Da sein Name in unserer Hs. mit der Eulogie der Lebenden (נ"י) genannt ist, ist der Terminus ante quem für die Abfassung unserer Hs. 1809 (das Todesjahr des Verfassers).

Die Hs. war ursprünglich qu. 29 beigegeben (ebenso wie die vorige Hs., oct. 268; s. unsere Beschreibung *ibid.*, am Ende).

34 fol. in Pappeinband; zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Fol. 1 hat hebr. Numerierung 3, also fehlt ein Blatt, auf dem wahrscheinlich Tbl oder Ü stand. (Die anderen fol. haben keine hebr. Zählung).

11: 16 cm (8,5: 13 cm); ca. 31 Zl. - Kustoden auf sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Spanische Kursivschrift auf Papier, 17./ 18. Jh. Spanische Sprache in hebr. Buchstaben.

Kein Titel

Anekdoten, betreffend einen Rabbi und dessen חברים (= Schülerschar).

:(fol. 1^r)A

מעשה אין און אומברה קי אירה מוראדה די גפת תוב"ב און / דיאה אישטאבה אין
איל קהל דיזיינדו תפלה / תחנונים אישטי חכם ה' שלמה לוריו ז"ל ...

:(fol. 34^v)E

אי דישו אלוש חברים אי חכמי / ישראל קון אנשייה אי שושפירו יהי רצון קישו
זכות מוש / מאנפארי שוברי שוש אומרוש פור שו נומברי איל / גוארדי אי איל
פור שוש פיאדוריש אפרישורי אה טראיר / מואישטרו משיח אי אבירינואי אלוש
מואירטוש די / ישראל בעגלה ובזמן קריב אמן. כן יהי רצון. תם

Beispiel einer Anekdote: fol. 22^r, Zl. 5 - 10:

גם אוטרה ויש אישטאבה איל רב קון לוש חכמים די / באשו לוש ארבוליש די
זייטון גונטו אה גפת / קאמינו די טריש אוראש דישו איל רב אין אישטה אורה /
פואי מאטאדו אקי און קומירנירו קונושידו אנשו / פואי קי אאורה די טרדי
וינו לה שמועה אי אלה / מאנייאנה לו אינטירארון

Spanische Transkription (hebr. Wörter unterstrichen) durch Herrn Dr. CARLOS DEL VALLE, Madrid:

Gam otra ves ištaba el rāb qon loš habērīm de / bašo loš arboleš de zajtun ġunto
a gefet / qamino de tres oraš. dišo el rāb: en ešta ora / fue mačado aqui un qomirnero
qonosido, Anšo. / fue que a ora de tarde vino la šemū'ā y a la / maniana lo enčeraron.

Übersetzung (ebenfalls durch C.DEL VALLE):

Auch ein anderes Mal befand sich der Rabbi mit seinen Schülern unter den Olivenbäumen, neben einem Trester, auf dem Weg von drei Stunden. Da sagte der Rabbi: "In dieser Stunde wurde ein bekannter Aufrührer ermordet, (namens) Anšo".

Und zu einer späteren Stunde kam die Kunde (davon) und am Morgen (des folgenden Tages) haben sie ihn begraben.

279

Ms. hebr. oct. 271

22 fol., dazu vorne 3 (A.B.C.), hinten 2 (D.E.) Schutzblätter, fol. Br, Cv, 1,22^v, D und E unbeschrieben. Einband: Naturfarbendes Schafpergament über Pappe, 18. Jh.; auf Vorder- und Rückdeckel gleiche Verzierung, nämlich dezente Randbordüre in Schwarz, bestehend aus 2 engen Parallel-Linien und stilisiertem, aus Einzelstempel zusammengesetztem Blumenrahmen mit Kreisen; auf Vorderdeckel zusätzlich Blumenmittelstück in Form eines auf einer Spitze stehenden Quadrats; auch Einbandrücken verziert mit Blumen-, Blatt-, Gitter-Ornamenten, mit aufgeklebtem, z.T. abgeblättertem Schild aus schwarzgefärbtem Schafpergament und eingepreßtem Titel:

אפריון עשה / הוא / חלק ראשון / הנקרא / רחבעם / כן / שלמה

Innenseiten der Deckel und Recto- bzw. Verso-Seite des 1. bzw. letzten Schutzblattes mit marmoriertem Papier bekleidet.

19: 23,5 cm (18,2: 22,8 cm); 40 - 55 Zl. - Kustoden an Recto- und Verso-Seiten. Aschkenasische, sehr kleine, Kursive in leicht gewölbten Zeilen, wohl 18. Jh., auf kräftigem Papier mit Wasserzeichen "G.Sieber" auf fol. 1.2.8.9.12.13.16.17.19.21.

Einträge: Auf Verso-Seite des Vorderdeckels eingeklebt gelbes Schild mit Aufdruck: "Bibliothecae Publicae/ Moenofrancfurtanae/ legavit/ Isaacus Marcus Jost.Dr./ MDCCCLXI". Fol. A^v handschriftlich: "J.M.Jost'sches Legat 9. April 1861/ ... "; vgl. VOHD VI, 1a, Nr. 45 (Ms. hebr. oct. 45), 52 (Ms. hebr. oct. 48) und 53 (Ms. hebr. oct. 49). Fol. B^v in deutscher Kurrent- und Lateinschrift: "Sr. Wohlgeboren/ Herrn Herrn/ J.M.Jost/ der Weltweisheit Dr., in Berlin/ zum Andenken/ von seinem innigen und aufrichtigem Verehrer/ Meir (?) Sternberg (?)/ Brody, März 1833". Band aufbewahrt in Pappschuber, der mit dem gleichen marmorierten Buntpapier überzogen ist wie die Deckel-Innenseiten.

סי אפריון עשה / חלק ראשון

S. Appirjōn 'āšā (vgl. Ct. 3,9). Teil 1.

Von Salomon b. Aharon von Troki, Karäer, gest. 1745. Religionsgesetzliches.

:(fol. C^v)T

ספר / אפריון עשה / הוא חלק ראשון / הנקרא רחבעם בן שלמה

:(fol. 2^v)El A

אמר המחבר ד' אמר לשכון בערפל (I Reg.8,12; II Chr. 6,1)
שיערוף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי (Deut. 32,2) להודיע לבני האדם

גבורותיו וכבוד הדר מלכותו (Ps. 145,12) ואין כבוד / אלא תורה
 הנתנת בגבורות ישע ימינו (Ps. 20,7) ובה נתפרסמה מלכותו בעולם כמ"ש
 חבקוק הנביא כסה שמים הודו ותהלתו מלאה הארץ (Hab. 3,3)

:(fol. 2^v, Zl. 4)El E

... שתהיה / כאפריון עשה המלך שלמה בנוי לתלפיות שכל פיות יהללו אותה
 וישבחוה ועוד כי שתי אלה המלות בגמטריא אגרת / הפלג וגם שמי בקרבו
 (Ex. 23,21) ואתחיל במעשה כעזר רצון יראין יעשה (Ps. 145,19) - ואומר
 לפלגות ראובן גדולים חקרי לב (Jud. 5,15).

:(fol. 2^v, Zl. 6)A

הנה נמצא בספרי קדמונינו כמו החכם הר"ר יפת בן צעיר (Yefet b. Šā'ir, 14.Jh.)
 ובהקדמת ספר כתר תורה ובהקדמת ספר האדרת להחכם הכולל מוריניו / הר"ר אליהו
 בשייצי (Eliya Bashyazi, 15. Jh.) ובס' עשרה מאמרות לתלמידו החכם השלם
 כמהר"ר כלב אפנ-דופולו (Caleb Afendopulo, 15./16.Jh.) כי זמן זאת
 החלוקה התחילה בזמן בית / שני כאשר גברו החשמונאים הוא מתת'
 (Mattathias) כהן גדול ובניו והרגו את פיליפוס שר צבא אנטיוכוס מלך יון
 ... (Antiochus IV. Epiphanes)

:(fol. 22^r, Zl. 11)E

כי זה המנהג הי' / בעובדי ע"ז שנאמר כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור
 השמידו ה' אלקיך מקרבך (Deut. 4,3). ואנחנו הובטחנו במאמר / ואתם הדבקים
 ב"ה אלהיכם חיים כלכם היום (Deut. 4,4)

Dann neuer Absatz (fol. 22^r, Zl. 14ff.):

זהו / השיעור מה שראיתי לבאר בזה החלק לפי שאלת השואלים והבאתי לבד עניני
 הכללים הנוהגים בגלות החל הזה וידוע / כי רוב מצות התורה תלויות במקום
 המבחר בארץ הקדושה הנתונה לאבותינו מורשה והלכתי בזה לפי דעת הכמינו /
 ע"ה חכמי הקראים משכילי עם (Dan. 11,33) ...

Neuer Absatz (fol. 22^r, Zl. 19ff.):

ואם חסרתי ולא הבאתי באותן היא כללים את כל מבין הכמה לשער שייכות המצוה
 לאיזה כלל היא מתייחסת / וכן אם נשארה איזה מצוה שלא נתבארה בעמודים, אל
 יחשוב המעיין שאנחנו אין מקיימים אותה אלא ידע / שאנו נוהגים אותם כדרך
 הכתוב בלי תוספות ומגרעת וברוך החונן לאדם דעת. בילא"ו / לכל תכלה הלא
 ישקץ מעויין: ומצות דת בלי חקר ומניין / אנוש כל עוד אשר ישכיל יהוסיף:
 ועל שכלו והצליח בעניין / תושלבע

Über Salomon b. Abraham aus Troki vgl. vor allem MANN, Texts and Studies II,
 p. 740-745 und passim (s. Register). Sein Werk Appirjōn 'āšā, auch mit dem Titel
 Iggeret ha-peleg (Sendbrief der Spaltung), dessen Buchstaben den gleichen Zahlenwert
 (722) ergeben, ist eine kritisch-apologetische Darlegung der religionsgesetzlichen
 Vorschriften und Bräuche der Karäer. Es gibt davon 2 Versionen: eine kürzere und

ältere (vor 1699), die den Stoff in 24 Kapitel (Perāqīm) vorführt, und eine umfänglichere und jüngere (1710) in 2 Teilen (Ḥalāqīm), von denen der erste den Namen Reḥabe‘ām b. Šelōmō, der zweite den Namen Jerobe‘ām b. Nebāṭ als Titel trägt; jeder Teil enthält 42 Abschnitte (‘Amūdīm). Unsere Hs. enthält diese erweiterte Fassung, jedoch nur Teil 1. Die Übersicht über die ‘Amūdīm des 1. Teils, beginnend mit Nr. 1 (מִי וּמִי הַהוֹלְכִים אַחֲרַי הַרְשׁוּם) über karäische Autoren und Würdenträger, und endend mit Nr. 42 (בְּדִין הַקְּבוּרָה וְהַאֲבָלוֹת) über Begräbnis- und Trauervorschriften, befindet sich auf fol. C^v.

Während die kürzere Fassung von A. NEUBAUER nach einer Petersburger Handschrift veröffentlicht ist (vgl. ADOLF NEUBAUER, Aus der Petersburger Bibliothek, Beiträge und Dokumente zur Geschichte des Karäertums und der karäischen Literatur, = Schriften, hrsg. vom Institut zur Förderung der israelitischen Literatur, 1. Jg., Leipzig 1866; hebr. Teil, S. 1-29), sind von der 2-teiligen Fassung nur einige Auszüge publiziert: Von MANN z.B. nach einer Hs. der Hebrew Union College Library (Cincinnati) ein Stück aus der Vorrede zum Teil 1 (fol. 2^r der Hs. der H.U.C.L.), s. MANN II, p. 1444-1445 (in unserer Hs. = fol. 2^r, Zl. 9-32); aus Abschnitt 1 (fol. 12^r-13^r) über die karäischen Autoren und Würdenträger, s. MANN II, p. 1446-1448 (in unserer Hs. = fol. 4^r, Zl. 6-4^v, Zl. 11); aus Abschnitt 22 (fol. 45^v-47^r) über Verlobungs- und Heiratsvorschriften, s. MANN II, p. 1450-1451 (in unserer Hs. = fol. 14^v, Zl. 16 bis 15^r, Zl. 9). - Von KRAFFT-DEUTSCH, Nr. 54, S. 69/70, die deutsche Wiedergabe der 84 Überschriften nach der dortigen Hs. - Von SCHWARZ, Nr. 133, Auszüge aus der Vorrede zu Teil 1 und der Ḥatimā des Teils 2. - Von MORITZ GÜDEMANN, die Publikation des Abschnitts 40 des 1. Teils über die Erziehung des karäischen Jugend, in Ha-Asif 3, Warschau 1886, p. 164-166, etc.

Unsere Hs., die weder ihre Vorlage noch Schreiber und Datum nennt, zeigt sowohl gegenüber der Hs. der H.U.C.L. als auch nach der Wiener textliche Unterschiede und enthält auch nicht den in gereimter Prosa geschriebenen Eingang mit dem anschließenden 21-zeiligen Gedicht (fol. 1^v, 2^r der Wiener Hs.), sondern beginnt unmittelbar nach Titel und Übersicht mit der Haqdāmā.

Über weitere Hss., z.B. in Leningrad (s. Cat. Petersbourg Nr. 607, p. 542-544) oder Oxford (s. NEUBAUER Bodl. Nr. 891, Teil 1 und 892, Teil 2, sowie 893, 1, Teil 1) etc. vgl. FREIMANN, Union Cat. II, Nr. 810 und 811.

290 pag. in marmoriertem Pappeinband des 19. Jhs., roter Rücken fehlt. Vorn und hinten je 1 Papierschutzblatt.

23,8: 15,8 cm (Querformat), Starkes Notenlinienpapier. Gebetstexte aus einem gedruckten Maḥzōr ausgeschnitten und eingeklebt. Titelblatt in hebräischen Ziermajuskeln. Gesänge in normaler Notenschrift, aber von rechts nach links. Anweisungen und Bemerkungen deutsch in deutscher Schrift. Abgeschlossen etwa 1870, vgl. pag. 176, wo die Daten aufgeführt werden, an denen der 1. Tag von Neujahr auf einen Sabbat fällt; hier wird als nächstes Datum der 16. September 1871 genannt. Vgl. Kat. KAUFMANN 33, No. 5.

[מתזור]

Maḥzōr zu Rōš ha-šānā, nach aschkenasischen Ritus, eingerichtet von ABRAHAM BAER für den Dienst des Kantors mit Niederschrift der Gesänge in Noten mit untergelegtem hebräischen Text und zahlreichen Anweisungen und Erläuterungen.

:(ungez.)T
תפלת שחרית / לראש השנה

:(pag. 1)A
מה טבו אהליך

:(pag. 290)E
שבתי וראה תחת השמש. אין טוב לאנוש

ABRAHAM BAER (1834-1894), seit 1860 Hauptkantor in Göteborg in Schweden, war zeit seines musikalischen Wirkens um die Hebung des kantoralen Nachwuchses bemüht und einer der bedeutendsten Sammler synagogaler Gesänge, insbesondere des polnisch-aschkenasischen Ritus. Sein großes Hauptwerk, das zum Grundhandbuch der europäischen Kantoren wurde, ist ein voluminöser Band mit dem Titel "Baal T'fillah" oder "Der practische Vorbeter", der erstmals 1877 erschien und bis 1930 5 Auflagen erlebte.

Das vorliegende zum synagogalen Gottesdienst des Neujahrsfestes für den Kantor zugerichtete Werk, Autograph BAER's, ist eines der frühen schriftlichen Zeugnisse der Bestrebungen BAER's in obigem Sinn.

Zu BAER und seiner Tätigkeit vgl. u.a. dessen Werk Baal T'fillah, Nürnberg 1930⁵, S. 13-16. - Musik in Geschichte und Gegenwart, Bd. 7, Kassel 1958, S. 254ff. - EJ 4, 1971, Sp. 79 - HANOCH AVENARY, The Ashkenazi Tradition of Biblical Chant between 1500 and 1900 (= Documentation and Studies ... Tel-Aviv University, 2), Tel-Aviv 1978, p 23ff. und passim. Nicht zugänglich war uns: ARON FRIEDMANN, Lebensbilder berühmter Kantoren. 3 Bdd., Berlin 1918 - 1927.

281

Ms. hebr. oct. 273

21 fol. Grüner gerippter Ledereinband. Außenseite des vorderen Buchdeckels (Mittelstück in Ratenform) hat die Aufschrift: מגילה. Außenseite des hinteren Buchdeckels (ebenfalls Mittelstück in Ratenform) hat links oben die Signatur: R.E.S. Rücken mit Gold gepreßt, farblos, mit eingepreßten Blumen.

11: 14,4 cm (7,5: 10,5 cm); 17 Zl. - Seiten in Leporello-Form (harmonika-artig zusammengefaltene Seiten, Rückseite leer). Deutsch-franz. Quadratschrift auf Pergament, neueren Datums.

מגילת אסתר

Megillat Estēr. Esther-Rolle, Text vollständig; Beginn: ויהי בימי, Ende: ודבר שלום לכל זרעו.

282

Ms. hebr. oct. 274

136 fol. in Schafpergament-Einband über Pappe; ungewöhnlich die nach orientalischer Manier am Vorderdeckel befestigte, mit rotbraunem Leder gefütterte Schutzklappe aus Pergament ohne Pappunterlage, dazu 75 cm langes Leinenband zur Sicherung. Am Anfang Bl. bis fol. 61, am Ende fol. 117-135, im Innern fol. 97 und 112 herausgerissen bzw. -geschnitten. Unbeschrieben: fol. 62^v - 66^r, 72^v, 77^r - 110^r, 113^r, 115^r, 116^r, 135^{rv} und 136^{rv}.

12,5: 17 cm (var.); Zl. var. - Aschkenasische Kursivschrift auf starkem, über weite Drähte bearbeitetem Papier mit diversen Wasserzeichen: Krone (fol. 63,68,69,86,87,93,97,98 und 99), Buchstaben (fol. 72,75,135). Geschrieben im letzten Viertel des 18. Jh.s, vgl. unten Einträge. Bl. durch Rotlinien in Rubriken geteilt. Rot gefärbter Schnitt.

Einträge:

Auf der Schutzklappe (z.T. kaum mehr leserlich): "N.d.Bn.A.v. Rothschild (?)".

Auf der Innenseite des Vorderdeckels mit großen Zierbuchstaben:

מזל טוב לרוב טוב / בזמן קרוב אמן סלה / תקל לפ"ק (= 1770/530)
das "ל" der Jahreszahl radiert, aber noch erkenntlich.

Fol. 61^v ebenfalls in Jahreszahl:

אלול תקנ (א?) ל[פ"ק?] (= 551/ 1791)

Auf der Innenseite des Rückdeckels:

מעט פרעוודן / הער שינדלר (= Schindler) פון כלכליאן (?) אין ליישן (?) וואנד הויז

Darunter, halb verdeckt, mit Rotstift: הער הערטער (= Herter) אין דער ... שלאוף

Darunter Exlibris der 1887 gegründeten, ab 1942 in "Bibliothek für Neuere Sprachen und Musik" umbenannten und 1944 mit der StuUB Frankfurt vereinigten "Freiherrlich Carl von Rothschild'schen öffentlichen Bibliothek".

Kein Titel

Aufzeichnungen über Ausgaben und Einnahmen bei der Verheiratung von Töchtern, deutsch in hebräischer Schrift. Defekt.

Schreiber nicht genannt, s. aber unten.

Es handelt sich um personelle (einschl. Gesinde, Kinderfrau, Köchin, Kammermagd, Diener etc.) und Sachausgaben (z.B. für Lebkuchen), um "Mahngelder", "Brautstücke" etc. mit Angabe der Beträge in Gulden und Kreuzer; ferner um Ausstaffierungslisten mit Stückzahl für Wäsche (Brauthemd, sonstige Hemden, baumwollene Strümpfe, weiße Sacktücher, Nachthauben usw.) und Kleidung (z.B. rot-stoffeter Ober- und Unterrock, blau taftener langer Rock, weiß musselines Kitche mit Fransen, französische Hauben, Halstücher mit Spitzen, seidene Schuhe usw. Die zahlreich erwähnten Personen, z.B. aus den Familien Gans, Hamel, Cassel, Rothschild, Scheier, Schnapper, Seligmann, Worms, Zickl etc. stammen wohl in der Mehrzahl aus Frankfurt und gehören zur näheren Verwandt- und Bekanntschaft des Brautvaters. Bei einigen Personen gibt der Schreiber auch die Verwandtschaftsgrade genauer an; so nennt er 3 Töchter: fol. 66^v und 73^f

כלה שיינכה (Scheinche), fol. 75^f בילכה (Bilche) und fol. 75^v/76^v

ברייניליכה bzw. פרייניליכה (Breinliche) und einen Schwager fol. 66^v:

גיס ר' זלמן האמיל (Zalman Hamel). Wichtig vor allem aber ist die Angabe von 2 Brüdern, nämlich fol. 66^v, 67^v, 73^f, 74^f, 75^f, 76^f מאיר שנאפפער (R.Mē'ir Schnapper) und fol. 66^v ר' משה שר' (Mōše Schr'), weil daraus hervorgeht, daß auch

der Brautvater und Schreiber ein Angehöriger der Familie Schnapper ist. Die defekte Hs. vermittelt jedenfalls interessante kulturgeschichtliche Einblicke in die damaligen Gepflogenheiten bei der Verheiratung von Töchtern.

283

Ms. hebr. oct. 275

32 fol. (4 Quaternionen) in neuem Pappeinband mit graumeliertem Papierüberzug. Vorn und hinten je 1 Schutzblatt.

6,7: 9,4 cm (ca. 4,8: 7,3 cm). 19-21 Zl. Kustoden auf Verso-Seiten. Am Anfang fehlen Blätter für 7, am Ende für 2 Paraschen. Kleine aschkenasische Quadratschrift mit Vokalisierung bis fol. 14^f incl., auf dünnem Pergament, etwa 18. Jh.

Kein Titel

Die Paraschenverse für die Tora-Vorlesung an Montagen und Donnerstagen, defekt.

:(fol. 1^r)A

(Gen. 41,4) ... ותאכלנה הפרות רעות המראה

:(fol. 32^v)E

... כי שם יי אקר' הבו גדל לאלדינו (Deut. 32,3) לוי / הצור (= Kustode)

Im einzelnen enthält die Hs. folgende Paraschenverse:

Gen. 41,4-41,14 (fol. 1^r); 44,18-44,30 (fol. 1^v); 47,28-48,9 (fol. 2^{rv});

Ex. 1,1-1,17 (fol. 2^v-3^v); 10,1-10,11 (fol. 3^v-4^r); 13,17-14,9 (fol. 5^{rv}); 18,1-18,12 (fol. 5^v-6^r); 21,1-21,19 (fol. 6^r-7^r); 25,1-25,16 (fol. 7^{rv}); 27,20-28,12 (fol. 7^v-8^v); 30,11-30,20 (fol. 8^v-9^r); 35,1-35,20 (fol. 9^{rv}); 38,21-39,7 (fol. 9^v-10^v).

Lev. 1,1-1,9 (fol. 10^v-11^r); 6,1-6,11 (fol. 11^{rv}); 9,1-9,16 (fol. 11^v-12^v); 12,1-13,5 (fol. 12^v-13^r); 14,1-14,24 (fol. 13^{rv}); 16,1-16,17 (fol. 14^{rv}); 19,1-19,14 (fol. 14^v-15^r); 21,1-21,15 (fol. 15^r-16^r); 25,1-25,12 (fol. 16^{rv}); 26,1-26,13 (fol. 16^v-17^r).

Num. 1,1-1,19 (fol. 17^{rv}); 4,21-4,28 (fol. 17^v-18^v); 8,1-8,14 (fol. 18^v-19^r); 13,1-13,20 (fol. 19^r-20^r); 16,1-16,13 (fol. 20^{rv}); 19,1-19,17 (fol. 20^v-21^v); 22,2-22,12 (fol. 21^v-22^r); 25,10-26,4 (fol. 22^{rv}); 30,2-30,17 (fol. 22^v-23^r); 33,1-33,9 (fol. 23^v-24^{1r}).

Deut. 1,1-1,11 (fol. 24^{rv}); 3,23-4,8 (fol. 24^v-25^v); 7,12-8,10 (fol. 25^v-27^r); 11,26-12,10 (fol. 27^v-28^r); 16,18-17,13 (fol. 28^r-29^r); 21,10-21,21 (fol. 29^r-30^r); 26,1-26,15 (fol. 30^r-31^r); 29,9-29,28 (fol. 31^r-32^r); 31,1-31,11 (fol. 32^{rv}); 32,1-3 (unvollständig) (fol. 32^v).

Die Vorlesung beginnt jeweils mit einem Aroniden, ihm folgt ein Levite und schließlich ein anderer Israelite; vgl. ELBOGEN, Jüd.Gottesdienst S. 172. Die Anfänge für den 2. und 3. Vorleser sind im Text mit "לוי" und "ישראל" markiert. Korrekturen finden sich auf fol. 27^r, Zl. 12 (= Deut. 11,28), wo ein vergessenes היום, und auf fol. 27^v (= Deut. 12,1), wo ein fehlendes היום nachgetragen ist.

